

De Takkeling

Jaargang 19 (2011), nummer 2

Werkgroep Roofvogels Nederland

Werkgroep Roofvogels Nederland

De Takkeling is een uitgave van de stichting Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN). De WRN is een landelijke werkgroep die de belangen behartigt van de Nederlandse roofvogels. Naast activiteiten als het geven van voorlichting en het stimuleren van maatregelen voor een efficiënte roofvogelbescherming, voert de WRN gestandaardiseerd onderzoek uit naar de ecologie van de in ons land voorkomende soorten.

Bestuur

Voorzitter: Hanneke Sevink
Penningmeester: Sake de Vlas
Secretaris: Harry de Rooij
Leden: Willie Spieker, Jos Scholten, Erik Visser
Redactie: Rob Bijlsma

Drukwerk: !Pet, Hoogeveen

(Redactie)adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse, rob.bijlsma@planet.nl

Ledenadministratie: Sake de Vlas, Heiakkers 3, 9463 TN Eext (email:

ledenadministratie@werkgroeproofvogels.nl)

Opzegging lidmaatschap: vóór 31 december via email of schriftelijk naar Sake de Vlas

Telefoon (Hanneke Sevink): 035-5421019

Website: <http://www.werkgroeproofvogels.nl>

Winkel (Jos Scholten): (zie website voor prijzen)

U kunt onze activiteiten steunen door lid te worden van de WRN. U ontvangt dan drie maal per jaar de Takkeling (februari, juni en oktober). De minimale jaarlijkse bijdrage is Euro 12,-; meer is welkom.

U kunt lid worden door uw bijdrage over te maken op postgiro 76284 t.n.v. Werkgroep Roofvogels Nederland te Eext, o.v.v. "nieuw lid".

Foreign subscription is Euro 15,- per year (3 issues) to be paid in cash (please send to: Sake de Vlas, Heiakkers 3, 9463 TN Eext, The Netherlands).

Tekening omslag door Ulco Glimmerveen (Smelleken op schatkist), www.ulco-art.nl

ISSN 1380 - 3735

De Takkeling

Jaargang 19 (2011), nummer 2

Werkgroep Roofvogels Nederland

FIDUS VIII, Wespendif, potlood op papier, 50x 65 cm (Tekening: Peter Nuijten).

De shows de lucht uit

Hanneke Sevink

Eindelijk was het dan zover. Na twee en een half jaar vergaderen en voorbereiden is afgelopen maand onze actie “Roofvogels en uilen zijn niet voor de show’ van start gegaan. Tezamen met Vogelbescherming, Werkgroep Slechtvalk, Steenuilen Overleg, Oehoewerkgroep en Kerkuilen Nederland hebben we een flyer uitgegeven waarin de argumenten tegen de shows in het kort zijn verwoord (zie onze site). De flyer is door iedereen vrij te gebruiken om bezoekers en organisatoren van shows te informeren over het leed dat verbonden is aan de shows en te proberen ze van de shows af te houden. Inmiddels hebben al 58 organisaties zich uitgesproken tegen de shows en bijna dagelijks komen er nieuwe aanmeldingen.

Nog mooier is het dat onze actie door diverse regionale vogel- en natuurorganisaties is overgenomen. Op meerdere plaatsen in ons land hebben mensen de flyer gebruikt om organisatoren van roofvogel- en uilenshow's te benaderen met het verzoek af te zien van de shows. En met succes! Kasteel Museum Sypesteijn te Loosdrecht en het Nationaal Park de Biesbosch hebben, nadat ze de tekst van de flyer hadden gelezen, besloten te stoppen met het inhuren van shows. Bij deze wil ik een oproep doen: als er lezers zijn die gebruik van een show in hun eigen omgeving willen ontmoedigen door een brief met flyer te versturen naar de betreffende organisatie, of die bezoekers aan een show door middel van de flyer willen overtuigen de show niet te bezoeken, heel graag. Wij hebben flyers en voorbeeldbrieven beschikbaar (bel of mail mij).

De natuurorganisaties hebben onze speciale aandacht. Deze clubs hebben naar ons idee een voorbeeldfunctie omdat ze rechtstreeks met natuurbescherming worden geassocieerd. Deze hebben we dan ook als eerste aangeschreven met het verzoek of zij zich willen uitspreken tegen roofvogel- en uilenshow's. Natuurmonumenten reageerde door hun steun uit te spreken voor ons initiatief, al willen ze de mogelijkheid openhouden voor een enkele uitzondering onder strikte voorwaarden (uitzonderingen die wij wel betreuen). Geheel anders reageerde Staatsbosbeheer. Zij hebben te kennen gegeven door te gaan met het inhuren van shows. Dat doen ze op grote schaal. Ze zeggen daarbij aandacht te zullen besteden aan het niveau van de shows zodat goede voorlichting gewaarborgd zal zijn. Echter, daarmee worden de negatieve effecten van shows niet weggenomen. Van een natuurorganisatie zou je beter verwachten. Staatsbosbeheer is de eerste organisatie voor onze zwarte lijst. Hopelijk komen ze terug op hun standpunt. Ben je getuige geweest van een show op terreinen van SBB, dan hoor ik graag je observaties.

Inmiddels fladderen overal de jonge Haviken, Buizerds, Sperwers, valkjes en kiekendieven rond, klaar om hun eigen leven op te bouwen in alle vrijheid. Heerlijk toch! Een vogelryke zomer en tot de volgende Takkeling.

Seksratio van overwinterende Bruine Kiekendieven *Circus aeruginosus* in Nederland: enige overwegingen

Rob G. Bijlsma

Vogelaars kijken graag naar vogels. Voor hun plezier, om vragen te beantwoorden, om te ontsnappen aan de ondraaglijke lichtheid van het bestaan... Nog nooit hebben er zoveel vogelaars in Nederland rondgelopen (een aanwijzing hoe welvarend ons land is geworden), terwijl tegelijkertijd de kwaliteit van determinatieliteratuur en optiek is toegenomen. Dat heeft voor een vloedgolf van betrouwbare waarnemingen gezorgd. Voeg daarbij het internet, en zie daar: waarneming.nl en aanverwante repositoria. Het succes van waarneming.nl is ontegenzeggelijk groot. Deze website voldoet dan ook aan enkele basale eisen: (1) invoer is eenvoudig, (2) openbaar, (3) waarnemingen op naam, (4) mogelijkheid tot bijvoegen van foto of geluidsopname, (5) eenvoudige bewerkingen mogelijk, en (6) snelle terugkoppeling met waarnemers. Dat zijn geen geringe voordelen; het nadeel van veel databestanden is immers juist dat ze zelden toegankelijk, en al helemaal niet transparant, zijn. Voor duizenden vogelaars is het een ideaal medium om hun waarnemingen kwijt te kunnen. Het waarnemen van vogels is voor de meeste vogelaars een doel op zich, en dan is het fijn als je de goegemeente daar kund van kunt doen. Niet voor niets bestaat er binnen waarneming.nl de mogelijkheid te zien hoeveel waarnemingen je hebt ingevoerd, en hoe zich dat verhoudt tot andere invoerders.

Maar stel nu dat je iets met deze waarnemingen zou willen doen. Een landelijk overzicht van het ruimtegebruik, een trend, een berekening van de relatieve trefkans, geslachtsverhoudingen, fenologie in voor- of najaar... Is dat mogelijk met deze vergaarbak van rijp en groen zonder systematische opzet (Bijlsma 2010a)? Om dat te onderzoeken heb ik een kijkje genomen in de winterwaarnemingen van Bruine Kiekendieven *Circus aeruginosus*. Al geruime tijd verzamel ik gegevens over de geslachtsverhouding van Bruine Kiekendieven in hun overwinteringsgebied, van NW-Europa zuidelijk tot en met Gabon (op de Evenaar) en oostelijk tot in India. De Bruine Kiekendief is namelijk een soort waarvan de geslachten er een verschillende strategie van overwinteren op na lijken te houden: vrouwen overwinteren gemiddeld noordelijker dan mannen. Wat is daar de achterliggende verklaring voor? Het is een vraag die de gemoederen al langer bezighoudt, gezien de vele tientallen publicaties op dat gebied (van Aalscholvers, eenden en roofvogels tot zangvogels, van theoretische exercities tot feitelijke weergaven; zie bijvoorbeeld Myers 1981, Alexander 1983, van Eerden & Munsterman 1995, Holberton & Able 2000, Ardia & Bildstein 2001). Hier gaat het me om de methodologische vraag: geven de waarnemingen op waarneming.nl een betrouwbare afspiegeling van de winterse geslachtsverhouding van Bruine Kiekendieven in Nederland? Of zijn de waarnemingen van gespecialiseerde bruine kiekendievenwaarnemers (ja, die bestaan echt) daar geschikter voor? Met als achterliggende vraag: kunnen we deze waarnemingen gebruiken om biologische fenomenen te beschrijven en te duiden?

Verzamelingen van waarnemingen

Op waarneming.nl waren voor de periode december tot en met februari in 1996-2007 1157 exemplaren van Bruine Kiekendieven ingevoerd; deze periode is gekozen om een zo goed mogelijke vergelijking met de waarnemingen in Zeeland mogelijk te maken (Castelijns & Castelijns 2008). Van die 1157 waren er 111 op leeftijd gebracht, en 444 op geslacht (soms betrekking hebbend op dezelfde exemplaren); 61% van de waarnemingen ging niet vergezeld van een leeftijd of geslacht (dat betrof vaak groepen, samenvallend met slaapplaatsen). Daarbij moet worden vermeld dat voor een deel dubbelingen zijn opgetreden met de Zeeuwse gegevens, omdat sommige waarnemers in Zeeland hun gegevens ook aan waarneming.nl doorgeven. Het gros daarvan betrof echter slaapplaatstotalen, die niet nader waren gespecificeerd. Van vier vogels kon ik de determinatie controleren aan de hand van de bijgevoegde foto: een adulte vrouw en een juveniel waren correct op leeftijd en geslacht gebracht, twee vogels zonder toevoeging van leeftijd en/of geslacht waren juveniel.

Als onafhankelijke controle op waarneming.nl gebruikte ik de waarnemingen van vader en zoon Castelijns, die in Zeeland (vooral Verdrongen Land van Saeftinghe in Zeeuws-Vlaanderen) nauwgezet overwinterende Bruine Kiekendieven hebben gevolgd (en dat nog steeds doen). Deze locatie is op dit moment de enige in Nederland waar Bruine Kiekendieven op enige schaal overwinteren, met in de jaren 2000 gemiddeld 50-160 exemplaren per jaar (in Saeftinghe). Er is hier veel tijd gestoken in het op leeftijd en geslacht brengen van de vogels, zowel van jagende vogels overdag (1996-2007, 618 exemplaren, alle op geslacht of leeftijd gebracht) als van slaapplaatsbezoekers (1986-2007, 2386 exemplaren, waarvan 12% niet op geslacht of leeftijd gebracht; Castelijns & Castelijns 2008). Hun publicatie leverde de vergelijkende gegevens voor onderhavige studie; voor een deel moest ik het doen met herberekeningen op basis van hun bewerkingen.

Vergelijking

Een vergelijking tussen beide series is niet eenvoudig. Beide kampen ze met een hoog aandeel niet op leeftijd en/of geslacht gedetermineerde vogels; beide reeksen hebben bovendien te maken met samenvoeging van vrouwen en juvenielen. Voor de Zeeuwse reeks geldt weliswaar dat er van slechts 288 van de 2386 waargenomen exemplaren op slaapplaatsen het kleed onbekend bleef, maar het is onduidelijk wat daarmee precies bedoeld wordt. Uit de context van het verhaal lijkt het om geslachtsdeterminatie te gaan, maar dat is onwaarschijnlijk omdat geslachten van eerstejaars vogels lastig zijn te bepalen. Van de 618 overdag waargenomen vogels, die onder gunstiger omstandigheden en langer konden worden geobserveerd, werd 90.8% als eerstejaars geboekt (in het stuk zowel onvolwassen als eerste winter als 'vanaf tweede kleed' genoemd). Van de resterende 57 vogels waren er 18 een adulte vrouw en 39 een man (herberekend naar Castelijns & Castelijns 2008).

Waarneming.nl leverde 1157 waarnemingen, deels uitgesplitst naar leeftijd en/of geslacht (Tabel 1). De classificatie 'vrouw' is tussen haakjes gezet, omdat niet duidelijk

is of het echt om vrouwen gaat dan wel om juvenielen (die een vrouwgelijkend kleeft hebben); bij de berekeningen ben ik er vanuit gegaan dat het inderdaad om vrouwen gaat. Hetzelfde geldt voor de 'juvenielen'; deze heb ik als juveniel (maximaal 1 jaar oud) beschouwd omdat ze als zodanig waren geboekt. In werkelijkheid zullen hier volwassen en onvolwassen (ouder dan 1 jaar) vrouwen tussen hebben gezeten.

Tabel 1. Leeftijd en sekse van overwinterende Bruine Kiekendieven in Zeeland op basis van slaapplaatstellingen in Zeeuws-Vlaanderen (¹, 1986-2007; Castelijns & Castelijns 2008) en waarnemingen overdag in geheel Zeeland (², 1996-2007; Castelijns & Castelijns 2008) en in geheel Nederland (december-februari 1996-2007, www.waarneming.nl). *Age and sex of wintering Marsh Harriers in the province of Zeeland as found during roost counts* (¹, 1986-2007) and *during the daytime* (², 1996-2007; after Castelijns & Castelijns 2008), and as recorded in the entire Netherlands (December-February 1996-2007, www.waarneming.nl).

Leeftijd/sekse <i>Age/sex</i>	Zeeland ¹	Zeeland ²	Waarneming.nl
1. Man <i>Male</i>	54	12	65
2. Adulte man <i>Adult male</i>	-	10	5
3. Subadulte man <i>Subadult male</i>	-	17	8
4. 'Vrouw' ' <i>Female</i> '	-	-	279
5. Adulte vrouw <i>Adult female</i>	-	18	51
6. 'Juveniel' ' <i>Juvenile</i> '	2044	561	31
7. Juvenile man <i>Juvenile male</i>	-	-	2
8. Juvenile vrouw <i>Juvenile female</i>	-	-	14
9. Onbekend <i>Unknown</i>	288	-	702
Totaal <i>Sum</i>	2386	618	1157

Wanneer ik de gegevens in Tabel 1 gebruik voor het beantwoorden van de vraag naar het aandeel mannen in de winterpopulatie, kan ik drie verschillende antwoorden geven. Die verschillen hangen samen met de wijze van berekenen, en die weer met problemen inherent aan het onderscheid tussen vrouwen en juveniele/onvolwassen Bruine Kiekendieven.

Methodie 1

De meest zuivere berekening zou moeten uitgaan van de positief op geslacht gebrachte vogels (in Tabel 1: 1+2+3+5+7+8). Daarbij ga ik er voor het gemak vanuit dat de identificatie 'juvenile vrouw en juvenile man' correct zijn geweest (wat allerminst zeker is). Volgens deze werkwijze zou er voor de slaapplaatstellingen in Zeeuws-Vlaanderen geen seksratio kunnen worden berekend (immers alleen mannen positief geïdentificeerd), volgens de dagtellingen in Zeeland zou het percentage mannen $(1+2+3)/(1+2+3+5) \cdot 100 = 68.4\%$ bedragen, en volgens [waarneming.nl](http://www.waarneming.nl) $(1+2+3+7)/(1+2+3+4+5+7+8) \cdot 100 = 18.9\%$. Het moge duidelijk zijn, gezien ook het grote verschil tussen beide datasets, dat hiermee de werkelijkheid geweld wordt aangedaan. Immers, mannen zijn makkelijker op geslacht te brengen dan vrouwen; die laatste worden vaak verward met juvenielen, iets wat in de nawinter niet zo vreemd is. Dat brengt ons bij een andere berekening.

Methode 2

Bij deze manier van rekenen ga ik er vanuit dat het merendeel van de juvenielen uit vrouwen heeft bestaan. Dat is moeilijk met zekerheid te zeggen, maar er zijn aanwijzingen dat het een terechte aanname is (Bijlsma *et al.* 2001, Oliver 2004, Castelijns & Castelijns 2008). Het percentage mannen wordt dan $(1+2+3+7)/(1+2+3+4+5+6+7+8)*100 = 2.6\%$ (Zeeuwse slaappleaatsen), 6.3% (Zeeland) en 17.6% (geheel Nederland volgens waarneming.nl).

Methode 3

Deze methode gaat er vanuit dat mannen schaars zijn en goed als zodanig herkenbaar. De kans dat een man niet alleen als zodanig wordt herkend, maar ook wordt doorgegeven, is in dit scenario groot. Met andere woorden: ook het op leeftijd noch sekse gedetermineerde cohort zou dan goeddeels uit vrouwen hebben bestaan. Het percentage mannen wordt zodoende $(1+2+3+7)/(1+2+3+4+5+6+7+8+9)*100$, ofwel 2.3% op Zeeuwse slaappleaatsen, 6.3% in geheel Zeeland overdag en 6.9% voor geheel Nederland volgens waarneming.nl.

Wat is waarheid/wijsheid?

Het blijkt dat met geen enkele manier van waarnemen de echte geslachtsverhouding van in ons land overwinterende Bruine Kiekendieven is vast te stellen. Dat is te zeggen: zonder over te gaan op afschot. En zelfs bij dat laatste is een kanttekening te plaatsen: is de kans op het afschieten van een juveniele vogel niet groter dan van een adulte, en in hoeverre kunnen we dan nog spreken van een willekeurige steekproef (de twee in de winter geschoten exemplaren die in Eykman *et al.* 1941 worden genoemd, hadden betrekking op een adulte vrouw en een niet op leeftijd gebrachte man)? Nee, we zullen het moeten doen met onze – steeds groter wordende – veldkennis, eventueel aangevuld met foto's ter controle.

De meest rigoureuze keuze voor het berekenen van de geslachtsverhouding op grond van veldwaarnemingen zou zijn om alle niet op leeftijd en geslacht gebrachte vogels als vrouw te rubriceren. Dat onder de aanname dat alle vogelaars in staat zijn een mannetje als zodanig te determineren (mits ouder dan één jaar), terwijl ze tegelijkertijd inzien dat het doorgeven ervan de moeite waard is. De waarnemers een beetje kennende zou dat kunnen kloppen: winterwaarnemingen van Bruine Kiekendieven zijn schaars genoeg om waarnemers tot invoer te verleiden, terwijl mannen (van Bruine Kiekendief, wel te verstaan) op hun beurt 's winters zó weinig worden gezien dat specifieke sekse-vermelding te allen tijde zal plaatsvinden. Ouweneel *et al.* (2010) hanteerden deze manier van bepaling van de geslachtsverhouding, en kwamen daarbij voor de IJsseldelta op een aandeel man van 2.2% uit, een waarde nagenoeg identiek aan die van Bruine Kiekendieven op Zeeuwse slaappleaatsen (zie Methode 3 hierboven). Toch klopt dat niet helemaal.

Immers, als het merendeel van de wintervogels uit juvenielen bestaat, valt niet uit te sluiten dat er ook mannen bij zitten. De geslachtsverhouding van nestjonge Bruintjes is in Nederland in het voordeel van mannen: 54.8% onder 2260 jongen

op 735 nesten in 1977-87 (Zijlstra *et al.* 1992) en 53.1% onder 3601 jongen op 1122 nesten in 1997-2009 (Bijlsma 2010b). Het is niet erg waarschijnlijk dat deze verhouding gelijk is aan de winterse geslachtverhouding onder juvenielen in Nederland; zie hierboven onder Methode 2. Het verschil tussen een juveniele man en een juveniele vrouw is in het veld echter niet altijd vast te stellen. Het grootteverschil is met het oog slecht te bepalen; de spreiding in de vleugellengte voor 130 mannen was 353-416 mm, die voor 74 vrouwen 382-430 mm (Bavoux *et al.* 2006), een forse overlap dus. Ook het door Forsman (1999) genoemde onderscheid in iriskleur (bruin in juvenielen, veranderend naar geel in sommige mannen in de eerste winter, maar bruin blijvend in vrouwen tot in het tweede jaar) is te optimistisch ingeschat om met zekerheid als sekse-onderscheid te gebruiken. De individuele variatie is namelijk groot, hoewel het principe in zijn algemeenheid klopt (Bavoux *et al.* 1993). Gezien deze voorbehouden is het misschien slimmer de winterse geslachtsverhouding te bepalen aan de hand van de met zekerheid op leeftijd en/of geslacht gedetermineerde vogels (Methode 2). Dat levert waarschijnlijk nog steeds een onderschatting van het aandeel mannen op, maar minder drastisch dan wanneer alle waarnemingen worden gebruikt (ongeacht leeftijds- en seksebepalingen). En dat niet op slaapplaatsen, maar op basis van overdag waargenomen (en goed bekeken) vogels. De waarneemomstandigheden op slaapplaatsen zijn misschien voldoende om volwassen mannen te identificeren, maar te slecht om van elke vogel afzonderlijk een goede indruk te krijgen.

Idealiter zouden alle waargenomen op leeftijd en geslacht moeten worden gebracht. Dat kunnen we vergeten. Sterker nog, we moeten maar geloven dat de leeftijds- en geslachtsbepalingen, zoals ingevoerd in onze waarnemingboekjes en op waarneming.nl, kloppen! Een rondje literatuur leert ons dat we voorzichtig moeten zijn met het bepalen van leeftijden op grond van kleedkenmerken (Bavoux *et al.* 1991, 1993, 2006), en dat wordt bevestigd door de mensen die als nestjong geringde vogels op latere leeftijd hebben teruggevangen (Cor Dijkstra, mond. meded.). In dit verband is het aanbevelenswaardig de website van Javier Blasco Zumeta eens te bezoeken (www.ibercajalev.net). Op deze site staan van grote aantallen soorten, waaronder veel roofvogels, volgens een vast stramien detailfoto's (in de hand) van leeftijden en geslachten. Let wel: dit zijn, net als de identificatiekenmerken zoals gegeven in Forsman (1999), Clark & Yosef (1998) en andere handboeken, ongeijkte determinaties. Pas wanneer vogels als nestjong zijn geringd, en later bij herhaling teruggevangen, kunnen kenmerken met zekerheid aan geslacht en/of leeftijd worden gekoppeld (zoals Christian Bavoux en Cor Dijkstra deden). Dan blijkt maar wat vaak dat de werkelijkheid net iets anders in elkaar zit dan gedacht op basis van uiterlijke kenmerken of ruipatronen.

Wat een moeras, die geslachtsverhouding! Dat wisten we al enige tijd, want ook de theorievorming rond het hoe en waarom van – al dan niet scheve – geslachtsverhoudingen onder wildlevende organismen is onderwerp van levendige discussie (Hardy 2002). Daarbij is gebleken dat veel aannames bij nadere toetsing geen steek hielden, of dat datareeksen een te korte periode bestreken (bijvoorbeeld alleen een groeifase van een populatie) of een aselechte steekproef vertegenwoordigden. Met

de in Nederland overwinterende Bruine Kiekendieven komen we er niet helemaal uit. Het is daarbij interessant te zien dat de geslachtsverhouding niet opvallend uiteenloopt indien gericht naar Bruine Kiekendieven wordt gekeken dan wel aan waarneming.nl wordt doorgegeven (Tabel 2). De problemen zitten hem in de vrouwen en juvenielen; deze categorieën worden door elkaar gebruikt, en waarschijnlijk niet altijd correct. Omdat de lichtomstandigheden tijdens slaaplaatstellingen per definitie matig of slecht zijn, is leeftijds- en geslachtsbepaling op dat moment van de dag af te raden (en in ieder geval niet te gebruiken als ‘de werkelijkheid’). Op grond van de dagtellingen in Zeeland en de geheel Nederland bestrijkende meldingen van waarneming.nl (deels overlappend met de Zeeuwse gegevens) valt te zeggen dat de reële seksratio waarschijnlijk ergens tussen de 6.3% en 17.6% zal liggen. Niet alle opgegeven vrouwen zullen vrouwen zijn geweest, niet alle juvenielen kunnen we als vrouw aanmerken (maar wel de meeste).

Tabel 2. Geslachtsverhouding (% man) van overwinterende Bruine Kiekendieven berekend op drie verschillende manieren in Zeeland (slaapplaats en overdag) en landelijk (waarneming.nl), namelijk op basis van (1) uitsluitend positief op geslacht en leeftijd, (2) alle op leeftijd en geslacht gebrachte vogels inclusief ‘vrouw’ en ‘juveniel’, en (3) alle waarnemingen, waarbij de niet op leeftijd of geslacht gebrachte vogels als vrouw werden aangemerkt. Zie Tabel 1 voor de basisgegevens. *Sex ratio of wintering Marsh Harriers (% male) in The Netherlands calculated via three methods (basic data in Table 1), i.e. based on (1) positively age- and sex-identified birds only, (2) all age- and sex-identified birds, including ‘female’ and ‘juvenile’, and (3) using all records under the assumption that birds not sexed nor aged are females.*

Methode <i>Method</i>	Slaapplaats <i>Roost</i>	Overdag <i>Daytime</i>	waarneming.nl <i>website</i>
1	-	68.4	18.9
2	2.6	6.3	17.6
3	2.3	6.3	6.9

- We kunnen het volgende verbeteren aan de waarnemingen van Bruine Kiekendieven:
1. Het eerste is beter kijken. Wanneer waarnemers weten waar ze op moeten letten om Bruine Kiekendieven op leeftijd en geslacht te brengen, is de kans groot dat er (a) meer hoge-kwaliteitgegevens in de bestanden terecht komen (en die zouden als zodanig herkenbaar moeten zijn: aanvinken op waarneming.nl als ‘correct’ moet niet alleen slaan op soort, maar ook op geslacht én leeftijd als die worden genoemd), mits (b) elke kiekendief op leeftijd en geslacht wordt geïdentificeerd (zo niet, dan loop je de kans dat (on)volwassen mannen verhoudingsgewijs vaker worden gemeld, want makkelijker op leeftijd en geslacht te brengen).
 2. Het zou helpen als er meer foto’s worden gemaakt: hoewel lang niet alle gefotografeerde juvenielen op geslacht kunnen worden gebracht, is leeftijdsbepaling vaak mogelijk (zie Forsman 1999, www.ibercalajev.net). Het verschil tussen een (on)volwassen vrouw en een juveniel zou iedereen moeten kennen.
 3. Het zou de moeite waard zijn om vogels op slaapplaatsen te vangen, bij voorkeur op meerdere slaapplaatsen om selecte steekproeven te voorkomen. In de hand, en

met behulp van bloed, zijn leeftijd en geslacht foutloos vast te stellen. Dat zou een mooie controle zijn op de zichtwaarnemingen.

Summary

Bijlsma R.G. 2011. Sex ratio of wintering Marsh Harriers *Circus aeruginosus* in The Netherlands: some methodological considerations. *De Takkeling* 19: 100-107.

Small numbers of Marsh Harriers have been wintering in The Netherlands for decades. At present, the only wintering site of importance is situated in the southwestern section of the country, where numbers increased to reach annually between 50 and 160 in the 2000s (Castelijns & Castelijns 2008). Sex and age identifications of Marsh Harriers wintering at this site (plus immediate surroundings) involved two separate datasets, i.e. observations made at roosts and during daytime. The age- and sex ratios found were compared to the records submitted to www.waarneming.nl, a popular website where thousands of birders deposit their observations. To calculate a reliable sex ratio of wintering Marsh Harriers, we need to know how many age- and sex-specific records are submitted (as a proportion of the total number of records submitted), and whether these are correct and/or biased. Regarding the latter: many observers do not differentiate between juvenile and female (inputting one or the other), whereas sexing juveniles is difficult and often impossible.

The proportion of unspecified Marsh Harriers (age nor sex) varied between 0% (daytime observations Zeeland), to 12% (roosts) and 61% ([waarneming.nl](http://www.waarneming.nl)). These widely differing proportions already hint at problems with ageing and sexing: especially the categories 'female' and 'juvenile' are likely to imply a combination of females and juveniles (of either sex, but probably mostly females in the setting of winter in The Netherlands). Consequently, the sex ratio cannot simply be equated as males/males+females. Contrarily, to calculate the sex ratio, just using positively identified males and females cannot result in biologically meaningful statistics, because males are more likely to be identified (and reported, as adult and subadult males are scarce in wintertime) than females.

Considering the identification hurdles, it seems that ages and sexes scored during roost counts cannot be used to calculate sex and age ratios (Table 2). Daytime observations are preferred for such calculations, because observation conditions are then so much better. Depending on whether 'juveniles' and/or 'unknown' are implicitly categorised as females or not, the resulting sex ratio (% male) then varies between 17.6% (juveniles = females) and 6.3-6.9% (juveniles and aged nor sexed birds = females). This sex ratio does credit to the impression of fieldworkers in The Netherlands that most wintering Marsh Harriers that are neither aged nor sexed are juveniles, and that most juveniles are females. This impression needs testing (photographs and captures).

Literatuur

- Alexander W.C. 1983. Differential sex distribution of wintering diving ducks (Aythyini) in North America. *American Birds* 37: 26-29.
- Ardia D.R. & Bildstein K.L. 2001. Sex-related difference in habitat use in wintering American Kestrels. *Auk* 118: 746-750.
- Bavoux C., Burneleau G. & Bretagnolle V. 2006. Gender determination in the Western Marsh Harrier (*Circus aeruginosus*) using morphometrics and discriminant analysis. *J. Raptor Res.* 40: 56-64.
- Bavoux C., Burneleau G., Cuisin J. & Nicolau-Guillaumet P. 1991. Le Busard des roseaux *Circus a. aeruginosus* en Charente-Maritime (France), IV – Variabilité du plumage juvénile. *Alauda* 59 : 248-255.
- Bavoux C., Burneleau G., Nicolau-Guillaumet P. & Picard M. 1993. Le Busard des roseaux *Circus a. aeruginosus* en Charente-Maritime (France), VI – Couleur de l'iris, sexe et âge. *Alauda* 61 : 173-179.
- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland. GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Bijlsma R.G. 2010a. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 2009. *De Takkeling* 18: 5-33.
- Bijlsma R.G. 2010b. Ornithology from the tree tops. *Ardea* 98: 133-134.
- Castelijns H. & Castelijns W. 2008. Het overwinteren van de Bruine Kiekendief in Zeeland. *Limosa* 81: 41-49.
- Clark W.S. & Yosef R. 1998. In-hand identification guide to Palearctic raptors. International Birdwatching Centre, Eilat.
- Eerden M.R. van & Munsterman M.J. 1995. Sex and age dependent distribution in wintering Cormorants *Phalacrocorax carbo sinensis* in western Europe. *Ardea* 83: 285-297.
- Eykman C., Hens P.A., van Heurn F.C., ten Kate C.G.B., van Marle J.G., Tekke M.J. & de Vries T.G. 1941. *De Nederlandsche Vogels, tweede deel: 454-457.* Wageningische Boek- en Handelsdrukkerij, Wageningen.
- Forsman D. 1999. *The raptors of Europe and the Middle East.* Poyser, London.
- Hardy I.C.W. (ed.) 2002. *Sex ratios: concepts and research methods.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Holberton R.L. & Able K.P. 2000. Differential migration and an endocrine response to stress in wintering dark-eyed junco (*Junco hyemalis*). *Proc. R. Soc. Lond. B* 267: 1889-1896.
- Myers J.P. 1981. A test of three hypotheses for latitudinal segregation of the sexes in wintering birds. *Can. J. Zool.* 59: 1527-1534.
- Oliver P.J. 2005. Roosting behaviour and wintering of Eurasian Marsh Harriers *Circus aeruginosus* in south-east England. *Ardea* 93: 137-140.
- Ouweneel G.L., Nap J. & Bijlsma R.G. 2010. Overwintering van Bruine Kiekendieven *Circus aeruginosus* in de IJsseldelta tussen 1925 en 2007. *De Takkeling* 18: 45-60.
- Zijlstra C., Daan S. & Bruinenberg-Rinsma J. 1992. Seasonal variation in the sex ratio of marsh harrier *Circus aeruginosus* broods. *Func. Ecol.* 6: 553-559.

Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse, rob.bijlsma@planet.nl

Trek van Steppekiekendieven *Circus macrourus* in Kalmukkië in maart 2011

Gerard Ouweneel

Van 24 tot en met 29 maart hield de Goose Specialist Group (GSG) haar 13e bijeenkomst in Elista, de hoofdstad van Kalmukkië, een autonome republiek binnen de Russische Federatie gelegen aan de noordkant van de Kaspische Zee. Voor en na dit gebeuren waren excursies georganiseerd door de uitgestrekte steppegebieden rond Elista en naar Manych-Gudillo, een gebied van ongeveer 344 km². Deze ‘verzinking’ in de steppen is een van de Important Bird Areas van de Russische Federatie en vormt de bron van de Manychrivier, die via een keten van ondiepe saline meren uitkomt in de Don, net boven Rostov. Het Manych-tracé wordt beschouwd als deel uitmakend van een van de drie door Europees Rusland leidende vogeltrekroutes.

Op zoek naar ganzen brachten wij de 24e maart in de steppen door. Het was een zonnige dag, met een ijzige noordelijke wind, kracht Beaufort 6. De vier volgende congresdagen brachten vrijwel constant sneeuw. De excursie van de 29^e had plaats onder prima weercondities die een indrukwekkende voorjaars trek op gang brachten van onder andere roofvogels. Op weg naar Manych was er vanuit de bus al net buiten Elista een man Steppekiekendief te zien. Even later weer eentje en kort daarop opnieuw een exemplaar, steeds mannetjes en alle strak ‘heading north’. Deels vanuit de bus, deels tijdens wandelingen ben ik toen gaan turven, met hulp van een paar excursiegenoten. Aan het eind van de dag kwamen we uit op 49 stuks, de laatste om 19.15 uur. Van de 49 getelde vogels ging het om 43 mannetjes en 6 ‘ringtails’ (vrouwelijke of jonge vogels). Alle exemplaren waren evident op trek, steeds individueel, waarbij op zeker moment vanaf een standplaats vier over de steppe noordwaarts vliegende mannetjes waren te zien, alle in hun eentje. De ‘bustelling’ leverde ook 19 trekkende Bruine Kiekendieven *Circus aeruginosus* op en 5 Blauwe Kieken *Circus cyaneus*. Voorts was er die dag trek van Zwarte Wouwen *Milvus migrans* en Ruigpootbuizerds *Buteo lagopus*. Eens kwam er een Steppearend *Aquila nipalensis* door en driemaal rustte een Keizerarend *Aquila heliaca* op een paal van een parallel aan de weg lopend leidingtracé. Elders zagen wij een paartje bij een nest en de gids wees ons een naar zijn zeggen bewoond nest van Zeearend *Haliaeetus albicilla*, gesitueerd aan de rand van een dorp.

De geconcentreerde doorkomst van Steppekiekendieven in Kalmukkië eind maart past in het trekpatroon. Cramp *et al.* (1980) schrijven ‘exodus from winterquarters March and first half April for rapid return passage’. En voorts ‘main arrivals southern USSR in early April’. Bij Ferguson-Lees *et al.* lezen we: ‘return mid March – mid April’. Waarschijnlijk vooral dankzij de wekenlange oostelijke winden kwamen voorjaar 2011 ook in Nederland een ongewoon aantal Steppekiekendieven door. De eerste was een adulte man op 30 en 31 maart op de Strabrechtse Heide, dus nagenoeg op dezelfde data als die van de doorkomst in Kalmukkië. In de tweede helft van april volgden bijna

dagelijks waarnemingen, vooral in het noorden van het land (Slaterus & van der Spek 2011).

Karakteristiek beeld van de steppe in Kalmukkië, met bewoond nest van Steppearend in de spaarzame begroeiing, 1 april 2011 (Foto: Doortje Ebbinge-Dallmeijer). *Typical view of the steppe in Kalmykia with occupied nest of Steppe Eagle in one of the few shrubs, 1 April 2011.*

Waar struiken staan in de steppen van Kalmukkië, is de kans op een roofvogelnest aanzienlijk, zoals hier van een Arendbuizerd, 1 april 2011 (Foto: Doortje Ebbinge-Dallmeijer). *Nest of Long-legged Buzzard in the steppe of Kalmykia, 1 april 2011.*

Summary

Ouweneel G.L. 2011. Migration of Pallid Harriers *Circus macrourus* in Kalmykia in March 2011. De Takkeling 19: 108-110.

After the meeting of the Goose Specialist Group in Elista, Kalmykia, the participants made a day trip to Manych-Gudillo, on 29 March 2011. This area is a marshy depression in the steppes of Kalmukia, about two hours driving westwards from Elista.

Throughout the day a strong passage of solitary Pallid Harriers *Circus macrourus*, heading north, was noticed. The last migrating bird was observed on 19.15 h. Of the 55 Pallid Harriers counted during the day, 49 concerned males; the other 6 were 'ringtails'. Other raptor species passed as well, such as 19 Marsh Harriers *Circus aeruginosus*, 5 Hen Harriers *C. cyaneus*, some Black Kites *Milvus migrans*, Rough-legged Buzzards *Buteo lagopus* and 1 Steppe Eagle *Aquila nipalensis*.

Literatuur

Cramp S. & Simmons K.E.L. (eds). 1980. Handbook of the Birds the Middle East and North Africa, Volume II. Oxford University Press, Oxford.

Ferguson-Lees J.F. & Christie D.A. 2001. Raptors of the World. Helm, Londen.

Slaterus R. & van der Spek V. 2011. Recente meldingen. Dutch Birding 33: 211-218.

Adres: Lijster 17, 3299 BT Maasdam, glo@xs4all.nl

Inhoud van het nest van Arendbuiserd, steppe van Kalmukkië, 1 april 2011 (Foto: Doortje Ebbinge-Dallmeijer). *Clutch of Long-legged-Buzzard, steppe of Kalmykia, 1 April 2011.*

Buizerds *Buteo buteo* met afwijkingen

Jan van Dijk

Als dieren gewond raken en daar blijvende afwijkingen aan overhouden, slinken hun overlevingskansen. De mogelijkheden om te vluchten en/of zich te verdedigen worden beperkt en het wordt lastiger om aan voedsel te komen. Voor roofvogels is het uiteraard ook belangrijk in een goede conditie te zijn. Ogen, klauwen en een goed werkend vliegapparaat zijn noodzakelijk voor het jachtsucces of om zich staande te houden in de onderlinge competitie.

Het lijkt er op dat ernstige verwondingen of groeifwijkingen bij Buizerds niet altijd fataal hoeven te zijn. In West-Overijssel en NO-Gelderland ving ik in de periode februari 2010 – maart 2011 90 Buizerds met een bal-chatri. Drie van deze exemplaren (3.3%) hadden groeifwijkingen of oude herstelde verwondingen waarvan je zou zeggen dat ze hiermee niet hadden kunnen overleven. Twee andere gevallen dienden zich op een andere plek of buiten mijn vangsten met bal-chatri aan (de eerste twee gevallen hieronder).

De gevallen apart

Op 18 februari 2006 ving ik bij Swifterbant samen met Kees Breek een Buizerd op de bal-chatri die een afwijkend gevormde achternagel had (Foto 1). In plaats van de gebruikelijke kromming was deze nagel recht. Verder waren er aan deze volwassen Buizerd geen afwijkingen te ontdekken en was hij in goede conditie.

Op 23 februari 2010 fotografeerde ik een Buizerd met een afwijking aan het bovendee van de snavel (Foto 2). Het leek alsof het voorste deel van de snavel was nagegroeid, waardoor echter de snavel niet goed sloot. Het betrof een vogel in zijn tweede kalenderjaar die op wormen foerageerde.

De bal-chatri-vangsten rond Zwolle leverden de volgende gevallen op. Op 24 september 2010 ving ik een volwassen mannetje waarvan ooit de rechter tarsus was gebroken; de tarsus was onder een hoek van 90 graden opnieuw aangegroeid (Foto 3). De functie van de klauw was intact en verder was de vogel in redelijk goede conditie (590 gram).

Op 1 oktober 2010 meldde zich een ‘kruisbek’ op de bal-chatri. Bij deze vogel in zijn tweede kalenderjaar (kj) was het bovendee van de snavel scheefgegroeid (Foto 4). Op de rechterhelft van de ondersnavel was aan de beschadiging goed te zien dat de linkerkant van de bovensnavel hier tegen aan viel. Met krap 400 gram was dit mannetje in een slechte conditie.

Op 17 oktober 2010 ving ik een 2kj mannetje met een gezwel in de voet (Foto 5). Waarschijnlijk liep deze vogel via een wond een infectie op waardoor dit gezwel ontstond. Met 750 gram was dit mannetje in goede conditie, dus ondervond hij kennelijk weinig hinder van het gezwel.

Foto 1. Rechte achternagel bij een volwassen Buizerd, Swifterbant, 18 februari 2006 (Foto: Jan van Dijk). *Straight rear claw in an adult Buzzard captured in the Flevopolders, 18 February 2006.*

Foto 2. Misvormde bovensnavel in tweede kalenderjaars Buizerd, 23 februari 2010 (Foto: Jan van Dijk). *Malformed upper mandible in second calender-year Buzzard.*

Foto 3. Verkeerd geheelde fractuur in de tarsus van een adulte Buizerd, 24 september 2010 (Foto: Jan van Dijk). *Wrongly healed fracture in tarsus of adult Buzzard, 23 September 2010.*

Foto 4. Misvormde bovensnavel in een tweede kalenderjaars Buizerd (Foto: Jan van Dijk). *Malformed upper mandible in second calender-year Buzzard.*

Foto 5. Tweede kalenderjaars Buizerd met voetgezwel (Foto: Jan van Dijk). *Second calendar-year Buzzard with bumblefoot.*

Discussie

Al eerder werd in De Takkeling melding gemaakt van geheelde botbreuken bij een roofvogel. Toen ging het om een vrouwtje Sperwer dat in 1998 dood werd aangetroffen met een oude, vergroeide breuk (Bijlsma & van der Helden 2009). Uit de literatuur bleek dat dit geenszins uitzonderlijk was. Voor een groot deel zijn fracturen te wijten aan een trauma. De afwijkingen aan snavel en nagels kunnen ook op die wijze zijn ontstaan, maar zeker is dat niet. Pootgezwollen zijn berucht in de valkerij, en worden in Duitsland 'dicke Hände' genoemd, een treffende naamgeving. Deze ontstekingen kunnen op tal van wijzen ontstaan: vooral infecties na verwondingen (Cooper 1978), maar bijvoorbeeld ook via vogeltuberculose (van Nie 1981).

Van de in ons land voorkomende roofvogels denk ik dat Buizerds de grootste kansen hebben om met een handicap te overleven. Dit is te danken aan hun opportunistische voedselkeuze. Met een beperking aan een klauw of snavel wordt het misschien lastig snelle of grotere prooien te slaan. Maar wormen, slakken en amfibieën zijn ook met minder goed werkende lichaamsdelen te vangen en op te eten. Daarnaast liggen er regelmatig uit elkaar gereden kadavers langs onze wegen of stuk gemaaide weidevogels en hazen op graslanden. Veel andere soorten roofvogels hebben een beperktere voedselkeus of bejagen snelle prooien als vogels; voor die soorten tikt een handicap zwaarder aan.

Summary

Dijk J. van 2011. Malformed and diseased Buzzards *Buteo buteo*. De Takkeling 19: 111-115.

Three out of 90 Buzzards (3.3%) captured with a bal-chatri in the central Netherlands between February 2010 and March 2011 showed malformations or were diseased, i.e. a bird with a malformed bill (second calendar-year, only 400 g), another with a broken tarsus that had healed wrongly (an adult male, 590 g), and a case of bumblefoot (second calendar-year, 750 g). Another bird captured elsewhere was found to have a straight rear claw. Finally, a Buzzard with malformed bill was photographed; this bird fed on earthworms.

Literatuur

- Bijlsma R.G. & van der Helden D. 2009. Bij de dood van een Sperwer *Accipiter nisus*: geheelde botbreuken, asiels en sterfte. De Takkeling 17: 146-157.
- Cooper J.E. 1978. Veterinary aspects of captive birds of prey. The Standfast Press, Saul.
- Nie G.J. van 1981. Tuberculose bij vijf roofvogels. Jaarboek 1980 van het Nederlands Valkeniersverbond "Adriaan Mollen": 35-39.

Adres: Mgr. Nolenslaan 19, 8014 AS Zwolle, jwhvdijk@wxs.nl

Buizerd *Buteo buteo* snaait prooi van Blauwe Reiger *Ardea cinerea*

Leo Stockmann

Op 21 februari 2008 fiets ik van mijn werk naar huis door de oostkant van het Matslootgebied ten zuiden van Hoogkerk en zie in het grasland een Blauwe Reiger staan die een mol in zijn snavel heeft. Blijkbaar ligt de mol niet lekker in de snavel om doorgeslikt te worden en de vogel legt de prooi vlak voor zijn tenen op de grond. De mol wordt weer opgepakt, maar eenzelfde handeling volgt. Opeens komt er vlak boven het maaiveld een Buizerd met gezwinde snelheid richting reiger vliegen en snaait de mol bij zijn poten weg. Nagenoeg in één beweging door vliegt de Buizerd met de mol in zijn klauwen door naar een bosje in de buurt. De reiger reageert verbouwereerd op de brutaliteit van de Buizerd en laat een luide kreet horen. Dan vliegt hij op en landt 150 meter verder op het grasland. De Buizerd was zo zelfverzekerd en direct bij zijn handeling om de mol van de reiger af te pakken, dat ik denk dat hij al een tijdje in de gaten had dat de reiger een prooi had. Misschien zat hij wel in de buurt op een paaltje, maar dat heb ik niet gezien.

Het stelen van een prooi van een ander dier wordt kleptoparasitisme genoemd (kleptein komt uit het Grieks en betekent stelen). Het is zeker geen ongewoon verschijnsel in de dierenwereld. Bij vogels hebben de jagersoorten deze manier van voedselvergaren 'tot norm verheven'. Maar ook reigers zelf doen er aan mee.

Summary

Stockmann L. 2011. Buzzard *Buteo buteo* snatches prey from Grey Heron *Ardea cinerea*. De Takkeling 19: 116.

On 21 February 2008 a Grey Heron had its prey, a mole *Talpa europaea*, snatched away by a Buzzard the very moment that it laid the mole in front of its legs. The Buzzard took the prey in its feet and deftly disappeared in a nearby woodlot.

Adres: Anemoonweg 40, 9765 HG Paterswolde.

Sperwer *Accipiter nisus* verdrinkt Ekster *Pica pica*

J. Dellink

Op maandag 28 februari 2011, om 16.000 uur, liet ik de hond uit bij de Douwelerkolk in het park Wijtenhorst¹ in Deventer. Tijdens dit rondje, waarbij ik hond uitlaten in de regel combineer met vogels spotten, was ik na het fotograferen van een aantal Grote Zaagbekken op de kolk op weg naar huis en moest alleen nog even langs de koeien op het laatste stukje natuurgebied. Bij de koeien aangekomen kon ik mooie plaatjes schieten van een Grauwe Gans. Hierbij had ik ook een Ekster in het vizier gekregen. Hoewel onze bordercollie in de regel goed te sturen is, wilde ik bij het vee de hond toch even aanlijnen om te voorkomen dat ik een hele kudde brandrode Maas-, Rijn- en IJsselkoeien op me af zou krijgen. Dit mede omdat er een kalfje bij was en de stier een imposante omvang heeft. Door het lawaai van een alarmerende Ekster werd mijn aandacht getrokken naar een gevecht tussen een Ekster en een bruine vogel die later een Sperwer bleek te zijn. De Ekster vluchtte naar de sleedoorns die hier veel aan de waterkant staan. Voorzichtig benaderde ik de plek waar het gevecht plaatsvond om een glimp op te vangen en eventueel een mooi plaatje te kunnen schieten. Sinds kort heb ik de mogelijkheid om met 30x in te zoomen. Op een berg zand onder de sleedoorn was het gevecht nog gaande en ik zag de Ekster vrijkomen en wegfladderen naar een boom aan het water. De Sperwer vloog zijn toekomstige prooi achterna en ging in een boom ernaast zitten. Ondertussen waren zowel Kraaien als twee ander Eksters hevig lawaai aan het maken in de bomen rondom en poogde één Ekster de Sperwer te verjagen. De aangevallen Ekster was duidelijk aangeslagen en had waarschijnlijk al letsel opgelopen van de klauwen van de Sperwer. De Sperwer zag de toestand van de gewonde vogel aan en besloot nogmaals toe te slaan. Met de Ekster in de poten viel de Sperwer in het water onder de boom. Natuurlijk kon ik de verleiding niet weerstaan om dit schouwspel te bekijken en probeerde tussen de prikkende sleedoorn door een glimp op te vangen van de jager met zijn prooi. Hierbij kreeg ik de Sperwer op de foto, op enige afstand van de waterkant met de Ekster ondergedompeld in het water. De staart van de Sperwer was gespreid en fungeerde als een soort drijver. Met zijn vleugels roeide de Sperwer naar de kant, en verdween achter een boom waarbij ik de vogel uit het zicht verloor. Tussen de sleedoorns door ben ik naar de andere kant van de boom gekropen. De Sperwer had nog steeds, staande in het water, de tegensputterende Ekster vast tot deze allengs rustiger werd. De walkant was door boomwortels iets te hoog voor de Sperwer om uit het water te klimmen. Mogelijk toch door mijn aanwezigheid, of doordat de Sperwer de greep op zijn prooi verloor, vloog de vermoedelijk vrouwelijke vogel op uit het water, de prooi achterlatend welke gelijktijdig boven kwam drijven.

¹ De Wijtenhorst is een landgoed dat in 1836 werd gekocht door de familie Wijtenhorst. Zij bouwden vlakbij de kolk een statig landhuis en legden een park in Engelse landschapsstijl aan. Het landhuis is verdwenen maar het park is nog als zodanig te herkennen

De Sperwer bovenop de – onder water liggende – Ekster, 28 februari 2011, Deventer (Foto: J. Dellink). *Juvenile Sparrowhawk in the process of drowning a Magpie, Deventer, 28 February 2011.*

De volgende vragen kwamen in mij op. Zouden Sperwers vaker een prooi verdrinken of was dit toeval omdat de voor de Sperwer grote prooi in het water viel? Kan de

Sperwer met een maal een klauw in de prooi wel loslaten? Is er iets bekend over het drijfvermogen van de Sperwer, en is de uitgespreide staart daarbij een hulp. Zijn er andere observaties van roeiende Sperwers?

In een van de uitgaven van De Takkeling heb ik wel eens iets gelezen over een Havik *Accipiter gentilis* die zijn prooi in het water ving. In British Birds zijn verdrinkingen – door Sperwers – beschreven van Kievit en Gaai, soorten die ongeveer even zwaar zijn als Sperwers. De verhouding Sperwer versus Ekster was qua omvang ongeveer gelijk maar omdat de prooi nat was en de vleugels van de Sperwer ook niet meer helemaal droog waren, was wegvliegen uit het water met deze prooi geen optie. Dit maakte mijn schuldgevoel weer wat goed dat ik mogelijk een storende factor was geweest bij de sperwermaaltijd. Na de verdrinking van de Ekster was het overigens muisstil aan het water, de alarmerende Eksters en Kraaien waren verdwenen. Op weg naar huis zag ik nog meerder Eksters zitten, waarschijnlijk een zonder toekomstige partner. Een mooi natuurmoment, 30x zoom levert toch wat op.

Summary

Dellink J. 2011. Sparrowhawk *Accipiter nisus* drowning Magpie *Pica pica*. De Takkeling 19: 117-119.

On 28 February 2011, a – presumably female – juvenile Sparrowhawk was observed fighting a Magpie on land. Although the Magpie managed to escape to a *Prunus spinosa* bush, the Sparrowhawk attacked again during which both fell into a nearby ditch. The Magpie was held under water, with the Sparrowhawk on top. Using its wings, the Sparrowhawk managed to row towards the shoreline, meanwhile gripping its prey. As the shoreline was too high to lift the prey from the water, the Sparrowhawk eventually discarded its prey (or was disturbed) and disappeared without the – now dead - Magpie.

Literatuur

Green E.E., Ashford R.W. & Hartridge D.H. 1986. Sparrowhawk killing Lapwing in water. British Birds 79: 502.

Hattem D. van 2002. Havik *Accipiter gentilis* vangt meerkoet *Fulica atra*, en hoe! De Takkeling 10: 150-151.

Spanje T. van 2001. Adulte man Havik *Accipiter gentilis* ploft tijdens eendenkuikenjacht in kanaal. De Takkeling 9: 135-136.

Weekley D.R. 1997. Eurasian Sparrowhawk drowning Eurasian Jay. British Birds 90: 524.

http://www.vogelwerkgroepnijmegen.nl/Vlerk_20091_Havik.pdf

http://www.WaarMaarRaar.nl/pages/re/52732/Ekster_verdrinkt_door_een_sperwer_.html

<http://www.youtube.com/watch?v=R0Ycdt-agOA&feature=related>

<http://www.youtube.com/watch?v=nLL-CuWglSc>

<http://www.youtube.com/watch?v=ukYJs8P14FY>

Adres: Marechausseestraat 2, 7433 MP Schalkhaar

Sperwer *Accipiter nisus* op kikkervangst

Rob G. Bijlsma

Sperwers zijn vogeljagers die soms een muis of - nog veel somser - een jong konijn pakken. Kikkers als prooi associeer je toch meer met de enigmatische Balkansperwer *Accipiter brevipes*.

Op 23 april 2011, tussen 19.00 en 19.30 uur, zag ik een eerstejaars mannetje pogingen doen kikkers te vangen bij mijn ven op Landgoed Berkenheuvel in West-Drenthe. De randen van dit ven worden graag door Groene Kikkers (eigenlijk: Bastaardkikkers) *Pelophylax klepton esculentus* gebruikt om te zonnen, of om prooien (vliegen) te vangen. Op de ondiepe oeverrand zitten ze mannetje aan mannetje te kwaken, te kraken en te gorgelen, een situatie die doet denken aan Snugger Konijn. Aan de oostzijde van het ven staan enkele berken en grove dennen, die veelvuldig door Buizerds *Buteo buteo* worden gebruikt als uitvalsbasis voor het verschalken van oeverbewonende kikkers. Buizerds zijn daar bedreven in. In glijvlucht scheren ze de plas over om de kikkers aan de overkant te verrassen. Willen die laatste ontsnappen, moeten ze naar de Buizerd toe springen (tenzij ze het land opgaan, waar ze geen enkele kans hebben). De Sperwer gebruikte dezelfde berk als springplank. Van daaraf spurtte hij naar de waterkant, maar niet – zoals Buizerds doen – die van de overkant van het ven, maar van de zijkant. Dat was niet slim bekeken. De afstand tussen zitpost en kikkers was slechts 20-25 meter. Toch konden de kikkers gemakkelijk opzij springen en onder water duiken. Of, als ze alleen met hun kop boven water uitstaken, onderduiken. De Sperwer was minder doortastend in zijn pogingen dan Buizerds zijn. Die laatste suizen met hun volle kilo over de waterplas en knallen zonder echt vaart te minderen op de kikkers aan de overkant. De Sperwer leek watervrees te hebben, want aangekomen bij de in het ondiepe water zittende kikkers, remde hij af en probeerde hij onhandig biddend met hangende poten een kikker op te dreggen. Dat lukte niet. In het half uur dat hij bezig was, deed hij drie pogingen die alle mislukten. Na elke vangpoging duurde het enige tijd voordat zich weer kikkers vertoonden. Dan zijn Groene Kikkers nog drieste durfals die veel sneller dan Heikikkers *Rana arvalis* na verstoring weer tevoorschijn komen en overgaan tot de orde van de dag. Maar toch, voor een predator is het wachten geblazen na een mislukte vangpoging.

Niet eerder had ik een Sperwer meegemaakt die kikkers probeerde te vangen. Ook de literatuur is er duidelijk over: het is vogels wat de klok slaat, aangevuld met een enkel zoogdier. De onvolprezen Otto Uttendörfer (met een keur van medewerkers) had in 1939 al 42.261 prooien van Sperwers op zijn conto staan, daaronder 950 zoogdieren in 12 soorten (0.2 %); echter geen enkel amfibie of reptiel. In 1952 was dat aangegroeid tot 1386 zoogdieren en 58.077 vogels. In braakballen vond hij wel nog een staart van een Zandhagedis *Lacerta agilis* (Tinbergen 1946 noemt zes exemplaren op 3739 gewervelde prooien) en insecten, terwijl hij terloops kikkers noemt (maar daarvoor geen bron geeft). In andere lange prooijijsten vond ik geen kikkers. De

onvermoeibare Jan Tøttrup Nielsen (2004) determineerde in Noord-Denemarken in 20 jaar tijd 34.923 zomerprooien, daaronder geen enkele kikker. Paul Opdam (1979), die in het Nederlands-Duitse grensgebied bij Nijmegen, Kleef en Goch tussen augustus 1969 en juli 1973 12.116 prooien van Sperwers verzamelde, noemt geen kikkers. Een compilatie van acht studies in Duitsland, tussen 1974 en 2005, leverde 50.729 prooien op, zonder dat daar een kikker bij zat (Friemann 2008). Onder de 9200 prooien die Ian Newton (1986) in Zuid-Schotland vond ontbraken kikkers. Een wat kortere prooijijst uit Zwitserland (Bühler 1991: 3479 prooien uit 1978-81) blonk eveneens uit in vogels met wat zoogdieren, het standaardbeeld. Zelf sprokkelde ik op de Veluwe tussen 1974 en 2010 in totaal 12.913 prooien, en in Drenthe tussen 1982 en 2010 nog eens 8155 prooien bij elkaar; het wordt eentonig, want ook hier zat geen kikker tussen. Nee, kikkers, geen spekkie voor het sperwerbekkie.

Summary

Bijlsma R.G. 2011. Sparrowhawk *Accipiter nisus* hunting frogs. De Takkeling 19: 120-121.

On 23 April 2011, a first-year male Sparrowhawk tried to capture Marsh Frogs *Pelophylax klepton esculentus* in the northern Netherlands. From a nearby tree the bird flew straight at the frogs in the waterline (20-25 m away). Upon reaching the frogs, he held back and tried to capture a frog by clumsily hovering with dangling legs. None of the three catching attempts in half an hour were successful. Frogs as prey of Sparrowhawks are not mentioned in extensive prey lists from Denmark, Germany, Scotland, Switzerland and The Netherlands. Only Uttendörfer (1952) mentions frogs as occasional prey, but without giving any substantiation.

Literatuur

- Bühler U. 1991. Populationsökologie des Sperbers *Accipiter nisus* L. in der Schweiz – Ein Predator in einer mit chemischen Rückständen belasteten Umwelt. Ornithol. Beob. 88: 341-452.
- Friemann H. 2008. Die Nahrungszusammensetzung des Sperbers. In: Interessengemeinschaft Sperber (Hrsg.), Der Sperber in Deutschland – Eine Übersicht mit Beiträgen aus 15 Regionen: 205-243. Books on Demand GmbH, Norderstedt.
- Newton I. 1986. The Sparrowhawk. Poyser, Calton.
- Nielsen J.T. 2004. Spurvehøgens *Accipiter nisus* byttedyr i Vendsyssel 1978-97. Dansk Ornitologisk Forening Tidsskrift 98: 163-173.
- Opdam P. 1979. Feeding ecology of a sparrowhawk population (*Accipiter nisus*). Ardea 66: 137-155.
- Tinbergen L. 1946. De Sperwer als roofvijand van zangvogels. Ardea 34: 1-213.
- Uttendörfer O. 1939. Die Ernährung der deutschen Raubvögel und Eulen und ihre Bedeutung in der heimischen Natur. (Reprint 1997) AULA-Verlag, Wiesbaden.
- Uttendörfer O. 1952. Neue Ergebnisse über die Ernährung der Greifvögel und Eulen. Eugen Ulmer, Stuttgart.

Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse, rob.bijlsma@planet.nl

Witte nagels bij Torenvalken *Falco tinnunculus*

Jan van Dijk

In het westelijk deel van Overijssel ring ik jaarlijks de jonge Torenvalken. Daarnaast vang ik in de broedtijd volwassen valken bij de nestkast (RAS-project = Recapture Adults for Survival). Buiten de broedtijd vang ik in een groter gebied Torenvalken met de bal-chatri.

Op 11 juni 2009 ringde ik jonge Torenvalken aan de Gravenweg in Zwolle. Er waren vijf pullen, variërend in leeftijd van 21 tot 23 dagen. Eén van de jongen, een mannetje, bleek aan één poot één witte nagel te hebben. De nagel zag er verder normaal uit, maar was dus wit in plaats van zwart. Helaas had ik toen geen foto toestel bij de hand. Op 2 oktober 2009 ving ik deze vogel op de bal-chatri, op één kilometer afstand van de nestkast waar hij was geboren. De nagel was nog steeds volkomen wit (Foto 1), maar functioneerde kennelijk uitstekend.

In 2010 was de nestkast niet bezet.

In 2011 ringde ik op 4 juni vier pullen bij dezelfde nestkast, in leeftijd variërend van 17 tot 20 dagen. Het op één na oudste jong, een vrouwtje, bleek aan beide poten drie witte nagels en één nagel met de normale kleur te hebben. Beide buitenste nagels hadden de gewone kleur (Foto 2). De witte kleur was identiek aan de kleur van nagel van de jonge valk die ik in 2009 in dezelfde nestkast had aangetroffen. De resterende pullen in de nestkast hadden nagels met de normale kleur.

In de ruim tien jaren dat ik Torenvalken ring, bijna 2000 pullen en ruim 400 vliegvlugge valken, ben ik dit verschijnsel in mijn werkgebied niet eerder tegengekomen. Ook in de literatuur waarover ik kon beschikken heb ik hier niets over kunnen vinden. Het is dus mogelijk iets wat zelden voorkomt. Wat ook opmerkelijk is dat beide jongen uit dezelfde nestkast komen. Het ligt voor de hand dat het iets met overerving te maken heeft, maar dat kan ik niet aantonen omdat ik niet beide ouders kon vangen.

Volgens mij heeft het ook niet te maken met de “witte” nagels die je soms bij jonge Buizerds *Buteo buteo* aantreft (Foto 3). Deze lichte nagels komen voor bij jonge Buizerds met een lichte kleur (ze hebben ook wit dons, in plaats van grijs). Al tijdens de nestjongenfase verkleuren de witte nagels al vaak naar zwart, gaande van basis naar top. In het tweede kalenderjaar worden de nagels donkerder en in het derde kalenderjaar is meestal niets terug te vinden van de lichte kleur.

In het geval van de twee Torenvalken ontbreekt waarschijnlijk het pigment en dat is kennelijk blijvend.

Foto 1. Juvenile Torenvalk met een witte nagel, 2 oktober 2009 (Foto: Jan van Dijk). *Juvenile Kestrel with white claw, 2 October 2009.*

Foto 2. Nestjong vrouwtje Torenvalk met witte nagels, Zwolle, 4 juni 2011 (Foto: Reinier Smabers). *Female nestling Kestrel with white claws, 4 June 2011.*

Foto 3. Naar zwart verkleurende nagels van een jonge Buizerd die als pul wit dons had en witte nagels (Foto: Jan van Dijk). *White-downed Buzzard chicks have white claws which change colour (to black) in the course of time.*

Summary

Dijk J. van 2011. White-clawed Kestrels *Falco tinnunculus*. De Takkeling 19: 122-124.

Among almost 2000 nestlings and more than 400 full-grown Kestrels ringed in a study area in the central Netherlands in the 2000s, a nestling male was found with a single white claw (one foot), and a female nestling with three of the four claws (on both feet) white instead of black. These birds were recorded in the same nestbox, respectively in 2009 and 2011. The male was recaptured in October 2009, when its claw was still found to be white.

Adres: Mgr. Nolenslaan 19, 8014 AS Zwolle, jwhvdijk@ wxs.nl

Torenvalknest *Falco tinnunculus* met tien eieren bij de Zeedijk, Tholen

Cock en Elly van Heukelen

Op de terugweg van de broedvogelmonitoring in het Rammegors reden mijn vrouw Elly en ik op 10 april 2010 langs de Zeedijk en zagen we bij een oude vervallen landbouwschuur een mannetje en vrouwtje Torenvalk *Falco tinnunculus* in een boom zitten. In de boom konden we geen nest ontdekken. Na te zijn gestopt, gingen we toch nog even in de schuur kijken. Er stonden een aantal oude onbruikbare machines en in de hoek van de schuur lag een stapel oud hooi van 3 meter hoog en met een omtrek van ongeveer 4 bij 4 meter. De achterkant van de schuur was helemaal open. Dus je keek zo de polder in. In het dak zaten enkele gaten. Volgens ons een mooie broedlocatie, dus goed om in de gaten houden.

Woensdag 14 april om 14.00 uur. Vanaf de parallelweg heb ik een mooi overzicht op de schuur en kan zo de Torenvalken in de gaten houden. Om 14.45 uur komt een man Torenvalk met prooi en vliegt de schuur in. Vijf minuten later komt hij weer naar buiten en vliegt hij de polder in. Om 15.30 uur ga ik een kijkje nemen in de schuur en na lang zoeken zie ik een vrouw Torenvalk plat op de stapel hooi zitten. Als ik haar ontdekt heb, vliegt ze gelijk naar buiten. Ik klim op de hooistapel en zie in een klein kuiltje 2 eieren liggen.

Zondag 18 april om 08.30 uur. De man Torenvalk zit op het dak van de schuur, ik wacht een half uur maar er gebeurt niets. Ik ga een kijkje nemen in de schuur. Bij binnenkomst vliegt vrouw Torenvalk naar boven en gaat op een dwarsbalk van de schuur zitten. Ik controleer het nest en tel 4 eieren.

Donderdag 22 april om 14.00 uur. Vanaf mijn vaste waarnemingspunt (een parallelweg) zie ik om 14.25 uur een man Torenvalk met prooi de schuur invliegen. Hij komt na 20 minuten weer naar buiten en vliegt de dijk over richting Rammegors. De man komt na 15 minuten terug en vliegt de schuur weer in. Hij komt niet naar buiten. Om 16.00 uur ga ik de schuur in en, controleer het nest. Er liggen 6 eieren in.

Maandag 26 april om 13.30 uur. Ik ga vanaf een zijdeurtje buiten het zicht van het torenvalkvrouwtje de schuur in en ga achter een oude tractor zitten. Om 13.35 uur komt de man Torenvalk met prooi naar binnen vliegen en vliegt gelijk door naar de hooiklamp. De prooi is al aangevreten. Ik zit net iets te laag om te zien wat er daarboven allemaal gebeurt. Het mannetje Torenvalk vliegt gelijk weer weg. Om 14.45 uur kijk ik in het nest en zie dat er 8 eieren in liggen. Nu had ik wel eens eerder gehoord van Torenvalknesten met 7 eieren, maar 8 vond ik toch wel erg bijzonder. Vooral omdat ik steeds maar één stel ouders waarnam. Het vrouwtje zat steeds te broeden en het mannetje kwam met prooi.

Zaterdag 1 mei om 8.00 uur. Ik ga gelijk de schuur in en zodra ik binnenkom vliegt het vrouwtje Torenvalk naar de dwarsbalk boven in de schuur. Ik doe snel een nestcontrole en tel 10 eieren! Hoewel ik uit ervaring weet dat eieren van Torenvalken erg variabel gekleurd kunnen zijn, is de kleur en de spikkels van al deze eieren ongeveer hetzelfde. Ik maak er gauw een foto van en vertrek weer.

Het nest met tien eieren, 1 mei 2011 (Foto: Cock van Heukelen). *A clutch of ten eggs in Kestrel, 1 May 2011.*

In de dagen en weken erna houd ik regelmatig op verschillende tijdstippen vanaf de parallelweg de zaak langdurig in de gaten houden. De man Torenvalk vliegt regelmatig de schuur in; 1 á 2 prooien per 3 uur.

Zaterdag 12 juni om 10.30 uur. Het werd weer tijd om eens in de schuur te kijken. Als ik de schuur inga, vliegt het vrouwtje gelijk weer naar boven. Ik voer gauw een controle uit. Er zijn 9 jongen en 1 ei. Ik verwijt mezelf dat ik mijn fototoestel ben vergeten.

Zondag 20 juni blijken er bij de controle nog steeds 9 jongen te zijn. Het ei is nergens te vinden. De jongen zien er gezond uit en ik maak een filmpje van ze. Rond het nest liggen restanten van half vergane muizen waarvan ik niet kan zien welke soorten het betreft.

Maandag 28 juni. Ik ga nogmaals bij de jonge Torenvalken kijken en tel nog steeds 9 jongen. Ze zien er goed en gezond uit, op het kleinste jong na; die zit onder het

bloed en lijkt te zijn aangepikt door de andere jongen. Het ligt er weer bezaaid met kadavertjes van mollen en muizen en het stikt er van de vliegen.

De eieren zijn uitgekomen, en de jonge Torenvalken liggen dicht tegen elkaar aan voor warmte (Foto: Cock van Heukelen). *The nestling Kestrels.*

Vrijdag 9 juli. Ik tel nu 8 mooie jonge Torenvalken die al volop met hun vleugels aan het oefenen zijn. Ze zien er gezond en fit uit en zullen binnenkort gaan vliegen, als de oudste dat al niet een keer gedaan hebben. Ik krijg ze helaas niet alle acht tegelijk op de foto omdat ze zich achter elkaar en achter het hooi verstoppen. Ik maak gauw een paar foto's en laat ze verder met rust.

Vrijdag 16 juni om 14.00 uur. Ik ga weer naar de schuur om te kijken wat de stand van zaken is. Ik wacht één uur, maar van de jonge en de oude Torenvalken is geen spoor meer te bekennen. Vermoedelijk zijn ze de dijk overgestoken en het Rammegors ingegaan, of zijn ze in de polder gaan jagen. Gezien hun conditie bij het laatste bezoek, houd ik het erop dat ze alle acht uitgevlogen zijn.

Vanaf het begin en tot het eind van mijn waarnemingen heb ik steeds maar één vrouw Torenvalk waargenomen. Als ik kijk naar het ritme van de eileg, ben ik van mening dat er geen sprake is van bigamie. Als ik ervan uitga dat er om de dag een ei gelegd wordt, kunnen ze allemaal van hetzelfde vrouwtje zijn. Het eerste ei is dan gelegd op 12 april. 13 april is er dan niet gelegd en op 14 april volgt het tweede ei. Op 15 en 17 april wordt er niet gelegd en op 16 en 18 april wel. Vervolgens wordt op 1 mei het tiende ei in het nestkuiltje gedeponereerd. Ik heb dus geen enkele aanwijzing dat er meerdere vrouwtjes in het spel waren.

De jonge Torenvalken vlak voor het uitvliegen, deels verborgen achter hooibalen (Foto: Cock van Heukelen). *The Kestrels about to fledge, with some hiding behind the hay stack.*

Summary

Heukelen C. van & Heukelen E. van 2011. Kestrel *Falco tinnunculus* nest with 10 eggs. De Takkeling 19: 125-128.

In the southwestern Netherlands, a Kestrel pair nesting on a hay stack in a barn produced ten eggs in April 2010. The sequence of laying indicated that the eggs were laid by a single female, which was borne out by the fact that – despite frequent visits – a second female was never seen. At least nine of the eggs hatched, of which eight fledged. The large number of uneaten voles and moles showed that local food supply must have been excellent.

Adres: Acacialaan 8, 4311 GP Bruinisse, cockenelly@zeelandnet.nl

Geslachtsbepaling bij Torenvalken *Falco tinnunculus* op basis van biometrische gegevens

Marleen Duijvestein & Jan van Dijk

Torenvalken zijn in het veld in de meeste gevallen eenvoudig op geslacht te brengen vanwege verschillen in verenkleed. In deze studie gebruiken we biometrische gegevens om het verschil tussen man en vrouw te kwantificeren. Het betreft gegevens van Torenvalken die in het kader van het onderzoek van de tweede auteur werden gevangen in Zwolle en omgeving. De database bevat metingen van lichaamsgewicht, vleugel, tarsus, minimale en maximale pootdikte, achternagel, staart, snavel, kop+snavel, achtste handpen (P8) en onderarm. In de database wordt onderscheid gemaakt naar Torenvalken in het eerste, tweede en derde kalenderjaar. Het eerste kalenderjaar is de periode vanaf de geboorte tot en met 31 december van het geboortjaar, het tweede kalenderjaar is de daarop volgende periode vanaf 1 januari tot en met 31 december en het derde kalenderjaar is de resterende levensperiode.

Het doel van deze studie is het toetsen van de biometrische gegevens op significante verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke Torenvalken. Welke biometrische kenmerken zijn – per leeftijdsklasse - het meest onderscheidend tussen mannelijke en vrouwelijke torenvalken? Met hoeveel zekerheid is het geslacht van Torenvalken te bepalen aan de hand van biometrische gegevens? En tot slot: Vertonen de gewichten van mannelijke en vrouwelijke Torenvalken seizoensmatige verschillen?

Methoden

Veldwerk

De database bevat biometrische gegevens van 578 Torenvalken die tussen juni 2001 en mei 2010 rond Zwolle in nestkasten zijn gevangen. Deze nestkasten zijn in overleg met landeigenaren aan de rand van weilanden en open velden geplaatst, meestal bevestigd aan een boom of een schuur. Met behulp van een net aan een lange stok werd de broedvogel op zijn nest gevangen. Daarbij werd het net voor de opening van de nestkast gehouden. De verstoorde broedvogel vliegt uit de kast, en rechtstreeks in het net. Ook werden Torenvalken met een bal-chatri gevangen, een dubbelwandige gazen kooi met een levende muis als lokaas. Waar een Torenvalk wordt gespot, wordt de bal-chatri op een strategische plek in een laagbegroeid deel van het land geplaatst. Deze locatie wordt omzichtig benaderd door er met een auto langzaam naartoe te rijden. Op deze manier is de kans dat de Torenvalk van de aanwezigheid van de mens zou schrikken het kleinst. Wanneer de valk de muis probeert te vangen, verstrikt hij zich in de lussen op de kooi en kan hij niet meer weggelopen. Het is dan een koud kunstje de Torenvalk uit de lussen te halen, op te meten en weer los te laten.

Torenvalk gefocust op de muis in de bal-chatri (Foto: Jan van Dijk). *Kestrel focused on mouse in bal-chatri.*

Metingen

Gevangen Torenvalken werden aan de hand van het verenkleed op geslacht en leeftijd gebracht. Indien de Torenvalk niet was geringd, werd dit alsnog gedaan. Tot slot werden biometrische gegevens verzameld.

Van de 578 gevangen torenvalken werd de volgende biometrische gegevens genoteerd (naar Bijlsma 1997). De maten werden met schuifmaat en liniaal genomen.

- Lichaamsgewicht (gram): de valk werd in een lichte zak geplaatst en vervolgens aan een unster gehangen. Bij alle valken is dezelfde zak gebruikt.
- Vleugellengte (mm): de vleugel werd langs een liniaal met een opstaande rand gelegd. Daarbij is naar maximale strekking van de vleugel gestreefd door de vleugelboog (elleboog) tegen de opstaande rand te plaatsen en de kromming van de vleugel zo goed mogelijk recht te trekken.
- Tarsuslengte (mm): de tarsus is het deel van de poot dat vanaf het hielgewricht tot de tenen reikt. Tijdens de meting werd het dijbeen in een hoek van 90 graden ten opzichte van het lichaam gehouden, en de tarsus in een hoek van 90 graden ten opzichte van het dijbeen.
- Minimale pootdikte (in mm): de pootdikte van voor naar achter is op het smalste deel van de tarsus gemeten.
- Maximale pootdikte (in mm): de pootdikte van links naar rechts is op het smalste deel van de tarsus gemeten.
- Achternagellengte (mm): de lengte van de achternagel is de afstand tussen het uiteinde van de nagel en het begin van het vlees van de teen.
- Staartlengte (mm): de lengte van de staart is gemeten vanaf de aanzet tot en met het uiteinde van de langste staartveer (T1).
- Snavellengte (mm): de lengte van de snavel is gemeten vanaf de mondhoek tot en met de punt van de snavel.
- Kop-snavellengte (mm): de lengte van de kop is de afstand tussen de punt van de snavel en het achterhoofd.
- Lengte achtste handpen (P8, geteld van binnen – P1 - naar buiten – P10, in mm): de lengte van de achtste handpen is gemeten vanaf de aanzet van de veer tot en met de

punt van de veer. Hierbij werd de veer volledig gestrekt, zodat vervolgens een liniaal tegen de veerbasis kon worden aangedrukt.

- **Onderarm­lengte (mm)**: de lengte van de onderarm is de afstand tussen de bovenarm en de hand. Deze lengte is bij volledige strekking van de vleugel opgemeten.

De database is voor 201 Torenvalken onvolledig of onbetrouwbaar. Voor deze vogels ontbreken één of meerdere van de bovenstaande biometrische kenmerken of de gegevens zijn onwaarschijnlijk (door bijvoorbeeld een typefout). Als gevolg hiervan is de database teruggebracht naar 367 Torenvalken, waarvan alle bovenstaande biometrische kenmerken bekend en betrouwbaar zijn (Tabel 1).

Tabel 1. Leeftijdsverdeling van Torenvalken die tussen juni 2001 en mei 2010 rond Zwolle werden gevangen en die bruikbaar waren voor de onderhavige analyse. *Age distribution of Kestrels captured near Zwolle in 2001-10, and used for this analysis (last three columns).*

Kalenderjaar <i>Calendar-year</i>	Gevangen <i>Captured</i>	Niet gesekest <i>Not sexed</i>	Onvolledig <i>Incomplete</i>	Bruikbaar <i>Used</i>	Vrouw <i>Female</i>	Man <i>Male</i>
1	109	12	26	71	41	30
2	124	1	49	74	43	31
3	335	0	113	222	129	93
Totaal <i>Total</i>	568	13	188	367	213	154

Statistiek

De database is in SPSS 15 (Statistical Package for the Social Sciences versie 15) geanalyseerd. Het doel van deze analyse was het zoeken naar biometrische kenmerken die tussen vrouwelijke en mannelijke Torenvalken significant verschillen. Deze significantie is voor drie leeftijdsklassen (eerste, tweede en derde/ouder kalenderjaar) onderzocht. Daarnaast is gekeken of biometrische kenmerken onderling correleren. Indien twee kenmerken weinig correleren, is gekeken of geslachtsbepaling op basis van beide kenmerken een grotere kans op een juiste geslachtsbepaling heeft dan geslachtsbepaling op één van de twee kenmerken. Wederom zijn de resultaten over de drie leeftijdsklassen verdeeld.

De biometrische gegevens uit de database zijn met de volgende toetsen geanalyseerd. **Mann-Whitney U**: hiermee is geanalyseerd of de biometrische gegevens tussen mannelijke en vrouwelijke Torenvalken significant van elkaar verschillen. Daarbij is een onderscheid gemaakt naar drie leeftijdsklassen.

Discriminant: de discriminant-toets is gebruikt om verschillen in biometrie tussen mannetjes en vrouwtjes weer te geven, wederom naar leeftijdsklasse. Daarnaast is de mate bepaald waarin de biometrische kenmerken per leeftijdsklasse met elkaar correleren. Tot slot is voor de twee meest geslachtsbepalende biometrische kenmerken, die onderling weinig correleren, per leeftijdsklasse de regressielijn bepaald, ofwel de grenslijn tussen de biometrische gegevens van mannelijke en vrouwelijke Torenvalken.

Resultaten

Significantie biometrische kenmerken

Met betrekking tot alle biometrische kenmerken uit de database werden, uitgezonderd tarsuslengte ($P = 0.098$) en lengte van de achternagel ($P=0.302$), significante verschillen ($P<0.05$) gevonden tussen mannelijke en vrouwelijke Torenvalken in het eerste kalenderjaar (Bijlage 1). Vrouwen zijn significant zwaarder en groter (dat laatste geldt voor alle maten, met uitzondering van de tarsus in het tweede en derde kalenderjaar) dan mannen (zie Bijlage 1).

Geslachtsbepaling op basis van biometrische kenmerken

De F in Bijlage 1 geeft de toetswaarde voor de gemiddelden per kalenderjaar weer. Hierbij geldt: hoe hoger de F -waarde, hoe groter het verschil tussen het gemiddelde van mannelijke en vrouwelijke Torenvalken en hoe kleiner de P -waarde (en dus: hoe hoger de significantie). Voor Torenvalken uit het eerste kalenderjaar zijn snavellengte ($F=42.307$) en vleugellengte ($F=31.997$) het meest onderscheidend voor mannelijke en vrouwelijke Torenvalken (Bijlage 1). Voor torenvalken uit het tweede en derde kalenderjaar zijn onderarm lengte (respectievelijk $F=45.822$ en $F=138.398$) en lichaamsgewicht (respectievelijk $F=44.282$ en $F=136.099$) het meest onderscheidend tussen mannelijke en vrouwelijke Torenvalken (Bijlage 1).

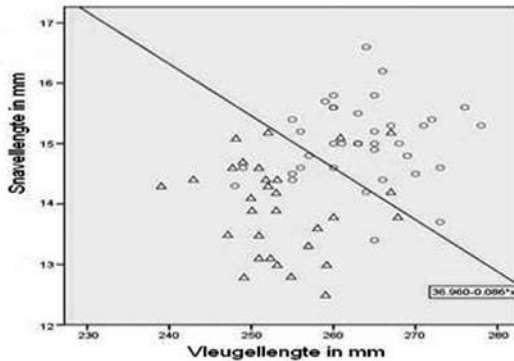
De correlatieschaal tussen twee biometrische kenmerken loopt van 0 tot en met 1, waarbij 0 geen correlatie en 1 veel correlatie weergeven. De snavellengte en de vleugellengte van torenvalken uit het eerste kalenderjaar correleren nauwelijks (0.035). Voor Torenvalken uit het tweede en derde kalenderjaar geldt voor onderarm lengte en lichaamsgewicht, met respectievelijk 0.070 en 0.101.

Aan de hand van de discriminantenscore (D_s) is een regressielijn bepaald tussen de snavellengte en de vleugellengte van Torenvalken uit het eerste kalenderjaar en tussen de onderarm lengte en het lichaamsgewicht van torenvalken uit het tweede en derde kalenderjaar. Deze regressielijn is de grenslijn tussen mannelijke en vrouwelijke Torenvalken. De functie voor de discriminantenscore is als volgt (Chan 2005):

$D_s = \text{constante} + \text{coëfficiënt} * \text{variabele (biometrisch kenmerk)} + \text{coëfficiënt} * \text{variabele (biometrisch kenmerk)}$.

Voor het bepalen van de functie van de regressielijn voor Torenvalken uit het eerste kalenderjaar geldt:

$$\begin{aligned} D_s &= -40.213 + 1.088 * \text{snavellengte} + 0.094 * \text{vleugellengte} \\ 0 &= -40.213 + 1.088 * \text{snavellengte} + 0.094 * \text{vleugellengte} \\ -1.088 * \text{snavellengte} &= -40.213 + 0.094 * \text{vleugellengte} \\ \text{Snavellengte} &= -40.213 / -1.088 + 0.094 / -1.088 * \text{vleugellengte} \\ \text{Snavellengte} &= 36,60 - 0,086 * \text{vleugellengte} \text{ (Figuur 1)} \end{aligned}$$

Figuur 1. Geslachtsbepaling bij eerste kalenderjaar Torenvalken op basis van de twee meest onderscheidende biometrische kenmerken, namelijk snavel- en vleugellengte. De regressielijn geeft de beste scheidingsmaat tussen beide weer (82.9% van de vrouwen valt boven deze lijn, 83.3% van de mannen eronder). *Sexing of first calender-year Kestrels according to bill- and wing length, with regression line showing the best discrimination between both sets of measurements.*

Voor het bepalen van de functie van de regressielijn voor Torenvalken uit het tweede kalenderjaar geldt:

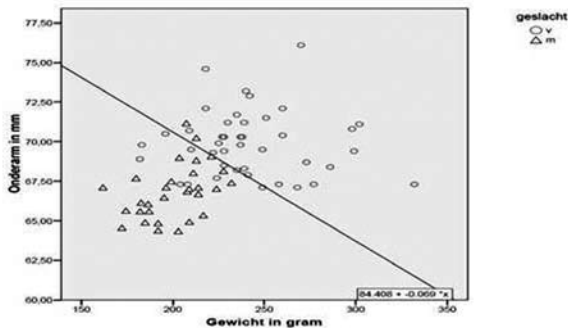
$$Ds = -30,387 + 0,360 * \text{onderarm lengte} + 0,025 * \text{gewicht}$$

$$0 = -30,387 + 0,360 * \text{onderarm lengte} + 0,025 * \text{gewicht}$$

$$-0,360 * \text{onderarm lengte} = -30,387 + 0,025 * \text{gewicht}$$

$$\text{Onderarm lengte} = -30,387 / -0.360 + 0,025 / -0.360 * \text{gewicht}$$

$$\text{Onderarm lengte} = 84,408 - 0,069 * \text{gewicht (Figuur 2)}$$

Figuur 2. Geslachtsbepaling bij tweede kalenderjaar Torenvalken op basis van de twee meest onderscheidende biometrische kenmerken, namelijk gewicht en onderarm lengte. De regressielijn geeft de beste scheidingsmaat tussen beide weer (88.4% van de vrouwen valt boven deze lijn, 87.1% van de mannen eronder). *Sexing of second calender-year Kestrels according to body mass and forearm, with regression line showing the best discrimination between both sets of measurements.*

Geslachtsbepaling bij tweede kalenderjaar torenvalken op basis van de twee meest onderscheidende biometrische kenmerken, namelijk onderarm lengte en gewicht, levert een vrij goede geslachtsbepaling op (Figuur 2). Bijna 90% van de geslachten vallen aan weerszijden van de regressielijn (vrouwen groter dan mannen).

Voor het bepalen van de functie van de regressielijn voor de oudere Torenvalken geldt:

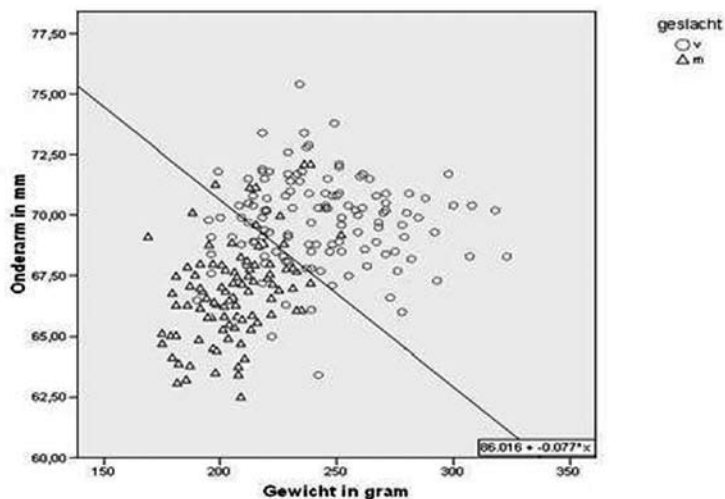
$$D_s = -31,396 + 0,365 * \text{onderarm lengte} + 0,028 * \text{gewicht}$$

$$0 = -31,396 + 0,365 * \text{onderarm lengte} + 0,028 * \text{gewicht}$$

$$-0,365 * \text{onderarm lengte} = -31,396 + 0,028 * \text{gewicht}$$

$$\text{Onderarm lengte} = \frac{-31,396 - 0,028 * \text{gewicht}}{-0,365}$$

$$\text{Onderarm lengte} = 86,016 - 0,077 * \text{gewicht (figuur 22)}$$

Figuur 3. Geslachtsbepaling bij derde kalenderjaar Torenvalken en ouder aan de hand van onderarm lengte en gewicht als meest scheidende maten, waarbij 82.8% van de vrouwen boven de regressielijn ligt en 83.3% van de mannen eronder. *Sexing of third calendar-year Kestrels (and older) according to forearm length and body mass, with regression line showing the best discrimination between both sets of measurements.*

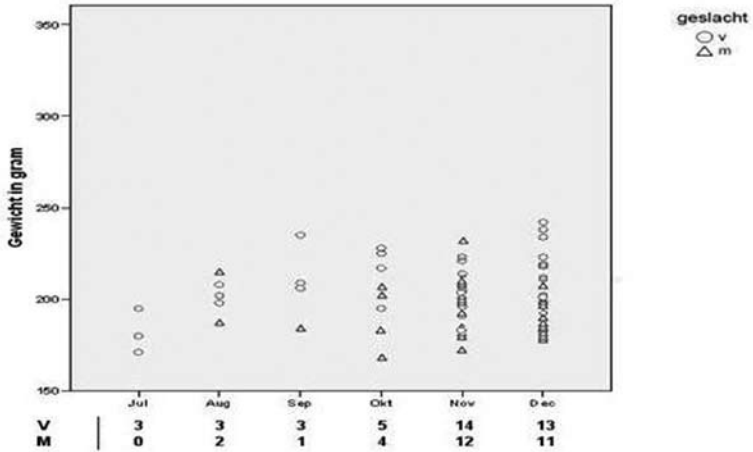
De scheiding der seksen is wat minder uitgesproken dan bij tweede kalenderjaars vogels (Figuur 3).

Seizoensverschillen in gewicht

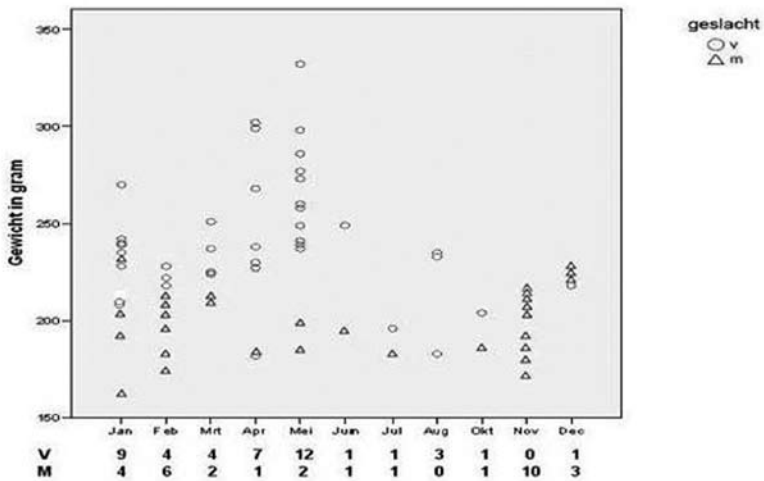
Vanaf het tweede kalenderjaar zijn bij vrouwelijke Torenvalken duidelijke fluctuaties in het lichaamsgewicht waar te nemen (Figuur 4). Het gewicht is het hoogst in april en in mei, om daarna weer af te nemen (maar zie kleine aantal metingen in juli tot en met december). Het gewicht van de vrouwtjes in het derde kalenderjaar daalt licht in de maanden november (232 ± 18 gr), december (226 ± 18 gr), januari (228 ± 17 gr) en

februari (220 ± 17 gr). Deze gewichten zijn duidelijk lager dan in april (gemiddeld 257 ± 27 gr) en mei (gemiddeld 273 ± 23 gr) (Bijlage 2).

Voor mannetjes in hun tweede en latere kalenderjaren geldt dat het gewicht in de wintermaanden hoger is dan in de zomermaanden. Echter, ook hier zijn gegevens uit de zomermaanden schaars.

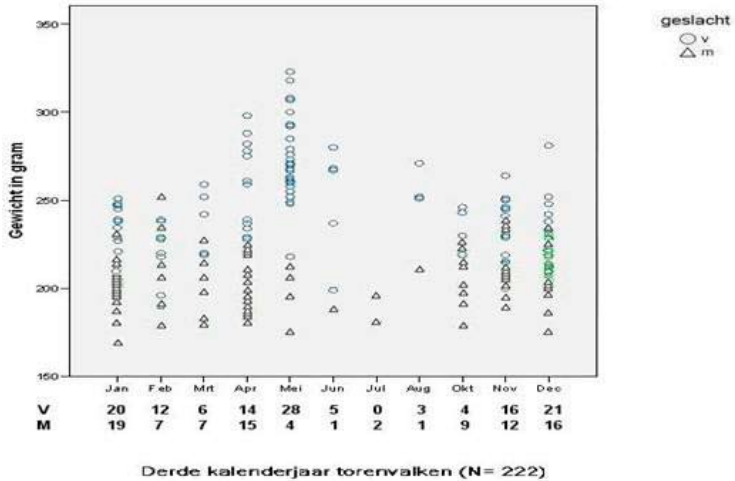

Eerste kalenderjaar torenvalken (N= 71)

Tweede kalenderjaar torenvalken (N= 74)

Figuur 4. Zie onderschrift op volgende pagina. *See next page.*

Figuur 4 (zie ook vorige pagina). Seizoensvariatie in gewicht van mannetjes en vrouwtjes Torenvalken in hun eerste, tweede en latere kalenderjaren, zoals vastgesteld rond Zwolle. Per maand is het aantal gewogen mannen en vrouwen vermeld (onderste twee regels in figuren). *Seasonal variation in body mass of male and female Kestrels (N in lower line of figures) in their first calendar-year (upper), second calendar-year (centre) and later calendar-years (lower).*

Discussie

Geslachtsbepaling op basis van biometrie

In de literatuur wordt beschreven dat op basis van het lichaamsgewicht een duidelijk onderscheid tussen mannelijke en vrouwelijke Torenvalken is te maken. Vrouwtjes zijn gemiddeld zwaarder dan mannetjes. Hakkarainen *et al.* (1996), bijvoorbeeld, stellen dat Finse mannetjes in de broedtijd gemiddeld 10% lichter zijn dan vrouwtjes, terwijl in het onderzoek van Massemin *et al.* (2000) vrouwtjes in de broedtijd gemiddeld 20% zwaarder waren dan mannetjes. Onderzoek aan Nederlandse Torenvalken leerde dat het gewicht van Torenvalken varieerde naar gelang seizoen (Dijkstra *et al.* 1988). Buiten het broedseizoen (augustus tot en met maart) zijn vrouwtjes gemiddeld 16% zwaarder dan mannetjes. Tijdens het broedseizoen (april tot en met juli) kan dit verschil oplopen tot 40%. Volgens Dijkstra *et al.* (1988) verliezen mannetjes tijdens het broedseizoen ongeveer 11% van hun gewicht, terwijl het gewicht van vrouwtjes in dezelfde periode met ongeveer 25% kan toenemen.

Tolonen & Korpimäki (1995) vonden bovendien bij metingen in de broedtijd aan 29 mannetjes en 36 vrouwtjes dat de laatste gemiddeld een langere vleugel (261 ± 5 mm) hadden dan mannetjes (248 ± 8 mm). Ook de tarsus was gemiddeld langer bij vrouwen (43.2 ± 0.7 mm) dan bij mannen (42.5 ± 0.7 mm).

De biometrie in onze dataset is door één persoon verzameld, met als voordelen een consequente manier van meten en gebruik van dezelfde meetinstrumenten. Dit maakt

de gegevens betrouwbaarder voor een statistische analyse (afgezien van het beperkte aantal waarnemingen). Dit laatste wordt vooral zichtbaar wanneer de gegevens worden uitgesplitst naar maand. Het aantal waarnemingen in de zomer is klein in vergelijking met die in de winter. Hierdoor zijn uitspraken over seksespecifieke seizoensvariaties in gewicht nauwelijks haalbaar. Niettemin is duidelijk dat niet-juvenile vrouwtjes in april en mei een hoger gewicht hebben dan in november tot en met februari. Deze hoog-gewicht fase valt samen met de eileg en de incubatie.

De lengte van de slag- en staartpennen kan worden beïnvloed door slijtage. In de database is geen onderscheid gemaakt in veren met en zonder slijtage. De afmetingen in de database zijn absolute waarden. Hierdoor kan het zijn dat de lengtes van vleugel, achtste handpen en staart geen reëel beeld geven van het onderscheid tussen mannetjes en vrouwtjes; de verschillen zijn miniem, vaak slechts enkele millimeters. Een vrouwtje met forse sleet verschilt dan niet van een gaaf mannetje. Geslachtsherkenning op basis van lengtes van vleugel, P5 en staart is dan ook niet aan te raden. Bedenk daarbij dat het aantal metingen van Torenvalken in het eerste (N=71) en tweede kalenderjaar (N=74) aanzienlijk kleiner is dan het aantal waarnemingen van oudere Torenvalken (N=222). Extreme waarden tellen naar verhouding zwaarder mee in kleine steekproeven.

Met uitzondering van tarsus (*contra* Tolonen & Korpimäki 1996; en achternagel bij eerste kalenderjaars) vertonen alle beschikbare maten in alle leeftijdsklassen significante sekseverschillen. Vrouwtjes zijn telkens groter dan mannetjes. Toch is er wel enige overlap, zelfs bij de meest scheidende maten (13-17% van de vogels zou verkeerd worden gesekst indien uitsluitend wordt afgegaan op meest scheidende maten als gewicht versus onderarm in tweede kalenderjaars en oudere Torenvalken, of bij snavel- versus vleugellengte in eerste kalenderjaars). Het is daarom aan te raden ook op de kenmerken van het verenkleed zelf te letten (zie hieronder).

Geslachtsbepaling op basis van het verenkleed

Het geslacht van torenvalken met een adulte verenkleed kan worden bepaald door te kijken naar de staartdekveren, meer in het bijzonder naar de aan- of afwezigheid van een zwarte band en de kleur(en) ervan. In tegenstelling tot mannelijke Torenvalken ontbreekt een zwarte band bij vrouwelijke. De staartdekveren van mannelijke Torenvalken zijn bovendien grijs, in plaats van roodbruin, grijs en roodbruin of grijsz als bij vrouwen (Figuur 5).

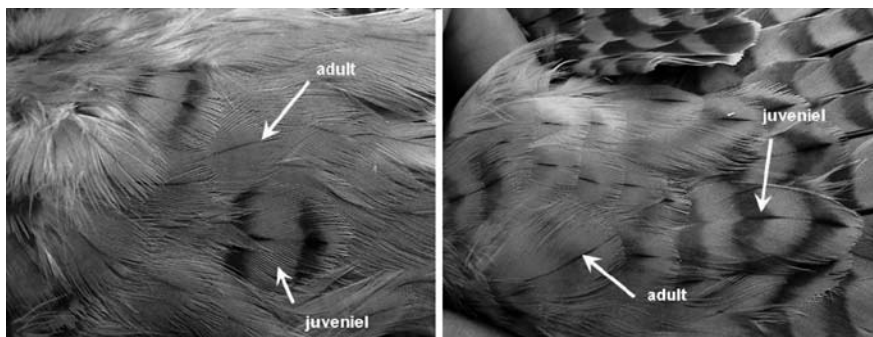
Figuur 5. Geslachtsbepaling aan de hand van de adulte staartdekveren. Links een adulte man, midden en rechts adulte vrouwen (Foto's: Jan van Dijk). *Sexing Kestrels by means of upper tail coverts, with left adult male and centre and right adult females.*

In het juveniele kleed zijn mannen en vrouwen minder makkelijk van elkaar te onderscheiden. Zowel mannelijke als vrouwelijke Torenvalken hebben dan roodbruine staartdekveren met een zwarte band, maar geslachtsbepaling is mogelijk op basis van vooral de breedte van de zwarte bandering: smaller bij mannetje dan bij vrouwtjes. Bovendien loopt de zwarte bandering bij mannetjes in het midden van de staartdekveer veel spitser toe (Figuur 6).

Figuur 6. Geslachtsbepaling aan de hand van juveniele staartdekveren, met links een man en rechts een vrouw (Foto's: Jan van Dijk). *Sexing juvenile Kestrels by means of upper tail coverts, with left male and right female.*

Juveniele Torenvalken beginnen omstreeks september van het geboortjaar het juveniele verenkleed te vervangen. Dit proces duurt tot omstreeks de zomer van het tweede levensjaar. De nieuwe veren van het adulte verenkleed die tussen de juveniele veren beginnen op te duiken vergemakkelijken de geslachtsbepaling van juveniele Torenvalken (Figuur 7).

Figuur 7. Geslachtsbepaling aan de hand van staartdekveren van ruiende juveniele torenvalken. Links een man (adulte veren zijn egaal grijs), rechts een vrouw (adulte veren zijn gebandeerd) (Foto: Jan van Dijk). *Sexing juvenile Kestrels during their first moult, with male left (adult upper tail coverts grey and lacking bands), and female right (adult upper tail coverts banded).*

Summary

Duijvestein M. & van Dijk J. 2011. Sexing Kestrels *Falco tinnunculus* by means of morphometrics. De Takkeling 19: 129-141.

During a study of Kestrels in the central Netherlands in June 2001 through May 2011, a total of 568 full-grown birds were captured. Of these birds, the following measurements were taken (after Bijlsma 1997): body mass, wing length (maximum), tail (longest), tarsus, tarsus width (minimum and maximum), bill length, head + bill, eight primary (distally) and forearm. Ages were categorized as first calendar-year, second calendar-year and older. Removing birds with incomplete or dubious measurements from the dataset, a total of 213 females (41 first cy, 43 second cy and 129 older) and 154 males (respectively 30, 31 and 93) remained for analysis. Except for tarsus length (all age classes) and rear claw (in first calendar-year birds), all measurements showed significant sex-specific differences. Using the most distinctive features to separate males from females (bill length and wing length in first cy, body mass and forearm length in second cy and older), 13-17% of the birds would have been wrongly sexed if only morphometrics would have been used. However, features of the plumage can be used as well, especially those of the upper tail coverts (as exemplified by photographs).

Dank

H. Kuipers was behulpzaam bij de uitleg van de discriminant-toets en de bepaling van de regressielijn.

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1997. Handleiding veldonderzoek Roofvogels. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Chan Y.H. 2005. Biostatistics 303. Discriminant analysis. Basic Statistics for Doctors, Singapore, Med. J. 46(2): 54.
- Dijkstra C., Daan S., Meijer T., Cavé A.J. & Foppen R.P.B. 1988. Daily and seasonal variations in body mass of the Kestrel in relation to food availability and reproduction. Ardea 76: 127-140.
- Hakkarainen H., Huhta E., Lahti K., Lundvall P., Mappes T., Tolonen P. & Wiehn J. 1996. A test of male mating and hunting success in the kestrel: the advantages of smallness? Behav. Ecol. Sociobiol. 39: 375-380.
- Massemin S., Korpimäki E. & Wiehn J. 2000. Reversed sexual size dimorphism in raptors: evaluation of the hypotheses in kestrels breeding in a temporally changing environment. Oecologia 124: 16-32.
- Tolonen P. & Korpimäki E. 1995. Parental effort of kestrels (*Falco tinnunculus*) in nest defense: effects of laying time, brood size, and varying survival prospects of offspring. Behav. Ecol. Sociobiol. 6: 435-441.
- Vocht A. de. 2004. Basishandboek SPSS 12. Bijleveld Press, Utrecht.

Adressen:

MD, Nederlandlaan 110, 2711 JC Zoetermeer, marleenduijvestein@hotmail.com
JvD, Mgr. Nolenslaan 19, 8014 AS Zwolle, jwhvdijk@wxs.nl

Bijlage 1. Maten en gewichten (gemiddelden met standaardafwijking) van eerste kalenderjaars, tweede kalenderjaars en derde kalenderjaars of oudere Torenvalken (de gebruikte aantallen staan tussen haakjes) gevangen rond Zwolle in 2001-10. De verschillen tussen de geslachten zijn getoetst op significantie (*P*-waarden kleiner dan 0.05 indiceren dat het verschil tussen man en vrouw significant is). *Morphometrics of first calendar-year, second calendar-year and third (or older) calendar-year Kestrels captured near Zwolle in 2001-10. Significance of sex differences are given separately (P-values).*

Eerste kalenderjaar *First calendar-year*

Maten <i>Morphometrics</i>	Man <i>Male</i> (N=30)		Vrouw <i>Female</i> (N=41)		Signif. <i>P</i>	<i>F</i>
	Gemiddelde	SD	Gemiddelde	SD		
Gewicht <i>Body mass</i> (g)	193.0	14.0	209.0	15.0	<0.001	20.447
Vleugel <i>Wing length</i> (mm)	253.5	6.5	262.8	6.9	<0.001	31.997
Tarsuslengte <i>Tarsus</i> (mm)	41.3	1.5	40.7	1.7	0.098	1.901
Tarsusdikte <i>Tarsus width</i> (mm, max.)	4.9	0.2	5.2	0.3	<0.001	7.444
Tarsusdikte <i>Tarsus width</i> (mm, min.)	3.9	0.2	4.1	0.2	0.013	25.478
Achternagel <i>Rear claw</i> (mm)	11.8	0.7	11.9	0.8	0.302	0.273
Staat <i>Tail</i> (mm)	166.0	6.9	172.6	7.0	<0.001	15.498
Snavellelengte <i>Bill length</i> (mm)	13.9	0.8	15.0	0.6	<0.001	42.307
Kop-snavel <i>Head+bill</i> (mm)	48.6	1.2	49.4	1.1	0.010	8.352
Handpen 8 <i>Eight primary</i>	188.9	5.6	196.0	6.7	<0.001	25.833
Onderarm <i>Forearm</i>	66.9	2.0	69.3	2.2	<0.001	21.483

Tweede kalenderjaar *Second calendar-year*

Maten <i>Morphometrics</i>	Man <i>Male</i> (N=31)		Vrouw <i>Female</i> (N=43)		Signif. <i>P</i>	<i>F</i>
	Gemiddelde	SD	Gemiddelde	SD		
Gewicht <i>Body mass</i> (g)	200.0	17.0	242.0	32.0	<0.001	44.822
Vleugel <i>Wing length</i> (mm)	253.6	6.2	261.0	7.3	<0.001	21.100
Tarsuslengte <i>Tarsus</i> (mm)	41.1	1.3	40.8	1.7	0.569	0.641
Tarsusdikte <i>Tarsus width</i> (mm, max.)	5.0	0.3	5.3	0.3	<0.001	19.197
Tarsusdikte <i>Tarsus width</i> (mm, min.)	3.9	0.2	4.2	0.3	<0.001	12.222
Achternagel <i>Rear claw</i> (mm)	11.5	0.5	12.0	0.6	<0.001	18.773
Staat <i>Tail</i> (mm)	165.6	6.4	170.9	8.0	<0.005	9.098
Snavellelengte <i>Bill length</i> (mm)	14.3	0.7	15.0	0.7	0.001	13.752
Kop-snavel <i>Head+bill</i> (mm)	48.6	1.5	49.3	1.6	0.031	3.080
Handpen 8 <i>Eight primary</i>	189.1	5.8	194.6	6.3	<0.001	14.361
Onderarm <i>Forearm</i>	66.8	1.7	69.8	2.0	<0.001	45.822

Derde kalenderjaar en ouder *Third calendar-year and older*

Maten <i>Morphometrics</i>	Man <i>Male</i> (N=93)		Vrouw <i>Female</i> (N=129)		Signif. <i>P</i>	<i>F</i>
	Gemiddelde	SD	Gemiddelde	SD		
Gewicht <i>Body mass</i> (g)	205.0	16.0	242.0	28.0	<0.001	136.398
Vleugel <i>Wing length</i> (mm)	253.0	6.2	261.5	6.4	<0.001	91.245
Tarsuslengte <i>Tarsus</i> (mm)	40.7	1.7	40.8	2.0	0.689	0.033
Tarsusdikte <i>Tarsus width</i> (mm, max.)	5.0	0.3	5.2	0.3	<0.001	57.999
Tarsusdikte <i>Tarsus width</i> (mm, min.)	3.9	0.3	4.2	0.3	<0.001	27.693
Achternagel <i>Rear claw</i> (mm)	11.7	0.6	12.0	0.8	0.004	9.184
Staat <i>Tail</i> (mm)	166.1	7.0	172.4	6.2	<0.001	48.962
Snavellelengte <i>Bill length</i> (mm)	14.3	0.8	15.1	0.6	<0.001	59.972
Kop-snavel <i>Head+bill</i> (mm)	48.9	1.4	49.4	1.4	0.005	6.774
Handpen 8 <i>Eight primary</i>	188.7	6.2	194.7	5.2	<0.001	59.789
Onderarm <i>Forearm</i>	66.8	1.9	69.7	1.8	<0.001	138.398

Bijlage 2. Maandelijks variatie in vleugellengte (mm), achtste handpen (mm), onderarm (mm) en gewicht (g) van vrouwtjes Torenvalken in hun derde of latere levensjaar, gevangen rond Zwolle in 2001-2010; merk op dat gegevens van juli en september ontbreken. *Monthly variation in wing length (mm), P8 (mm), forearm (mm) and body mass (g) of female Kestrels in their third calendar-year or older; notice lack of data for July and September.*

Maand		Vleugel	P8	Onderarm	Gewicht
Month		Wing	P8	Forearm	Mass
Januari	Aantal <i>N</i>	20	20	20	20
	Gemiddeld <i>Mean</i>	262.6	195.8	69.6	228.0
	Minimum	253.0	189.0	66.1	195.0
	Maximum	270.0	202.0	75.4	251.0
	SD	4.0	3.2	2.1	17.0
Februari	Aantal <i>N</i>	12	12	12	12
	Gemiddeld <i>Mean</i>	257.5	190.8	69.7	220.4
	Minimum	238.0	178.0	66.3	190.0
	Maximum	267.0	198.0	72.9	239.0
	SD	8.5	5.1	2.2	17.7
Maart	Aantal <i>N</i>	6	6	6	6
	Gemiddeld <i>Mean</i>	261.7	191.2	70.2	235.2
	Minimum	254.0	193.0	69.3	219.0
	Maximum	272.0	205.0	71.5	259.0
	SD	6.6	4.3	0.8	18.2
April	Aantal <i>N</i>	14	14	14	14
	Gemiddeld <i>Mean</i>	261.8	193.9	69.6	256.7
	Minimum	255.0	185.0	66.0	208.0
	Maximum	270.0	201.0	71.7	298.0
	SD	5.0	4.6	1.7	27.4
Mei	Aantal <i>N</i>	28	28	28	28
	Gemiddeld <i>Mean</i>	260.1	193.8	69.5	273.3
	Minimum	247.0	183.0	66.6	218.0
	Maximum	275.0	209.0	73.8	323.0
	SD	6.9	6.2	1.5	23.4
Juni	Aantal <i>N</i>	5	5	5	5
	Gemiddeld <i>Mean</i>	257.4	190.8	70.7	250.2
	Minimum	248.0	182.0	68.9	199.0
	Maximum	273.0	202.0	72.8	280.0
	SD	9.4	7.3	1.6	32.7
Augustus	Aantal <i>N</i>	3	3	3	3
	Gemiddeld <i>Mean</i>	265.1	194.3	70.6	258.0
	Minimum	260.0	190.0	69.6	251.0
	Maximum	270.0	199.0	72.0	271.0
	SD	5.1	4.5	1.2	11.3
Oktober	Aantal <i>N</i>	4	4	4	4
	Gemiddeld <i>Mean</i>	285.5	197.2	69.4	234.5
	Minimum	246.0	193.0	67.7	219.0
	Maximum	268.0	202.0	71.4	246.0
	SD	9.3	4.0	1.8	12.4
November	Aantal <i>N</i>	16	16	16	16
	Gemiddeld <i>Mean</i>	264.9	197.3	70.2	232.8
	Minimum	255.0	186.0	68.3	200.0
	Maximum	274.0	203.0	73.4	264.0
	SD	5.9	5.3	1.4	18.0
December	Aantal <i>N</i>	21	21	21	21
	Gemiddeld <i>Mean</i>	262.3	195.2	69.3	226.2
	Minimum	252.0	187.0	63.4	205.0
	Maximum	272.0	203.0	73.4	281.0
	SD	5.2	4.2	2.4	18.1

Slechtvalk *Falco peregrinus* profiteert van jagende Grauwe Kiekendief *Circus pygargus*

Harry Westerhuis

Afgelopen vrijdag waren we met z'n drieën naar het Lauwersmeergebied gereisd om vogels te kijken. Vanuit de vogelkijkhut Jaap Deensgat zagen we onder andere een Visarend op een paal staan.

Terug in de open lucht zagen we een mannetje Grauwe Kiekendief vanuit richting kazerne. Als een vlinder vloog de vogel jagend richting hut om deze voorlangs te passeren. Terwijl we de vogel even niet in zicht hadden kwam een Slechtvalk, ook laag vliegend, als het ware snel achter de kiekendief aanvliegen. We gingen met onze telescopen snel zo staan dat we eerst de kiekendief rechts voorbij de hut konden zien komen en daarna hopelijk ook de Slechtvalk. We zagen ze allebei. Nog steeds laag vliegend. Vanaf dat moment begon de Slechtvalk aan hoogte te winnen om even later een duikvlucht uit voeren op een opvliegende prooi. De jachtpoging mislukte waarna de Slechtvalk op dezelfde hoogte en zo'n meter of 20 naast de jagende kiek ging vliegen. Op het moment dat de kiekendief een op de grond zittende vogel deed opvliegen maakte de valk hier gebruik van door een aanval in te zetten. Dit gebeurde even later nog eens. Al met al leek het dat de Slechtvalk er op uit was te profiteren van het jaaggedrag van de kiekendief. Bijzonder om deze twee mooie roofvogelsoorten zo bezig te zien. Helemaal toen de Slechtvalk spectaculaire zijn/haar wendbaarheid ontplooidde tijdens een aanval op een steltloper(?). Bijna alsof de vogel zich achterover wierp om zo kort mogelijk te kunnen draaien.

Summary

Westerhuis H. 2011. Peregrine *Falco peregrinus* profits from hunting Montagu's Harrier *Circus pygargus*. De Takkeling 19: 142.

A hunting male Montagu's Harrier was closely followed by a Peregrine, which twice – unsuccessfully - attempted to capture prey flushed by the harrier. Both flew at low levels, the Peregrine some 20 m away from the harrier.

Adres: h.westerhuis@versatel.nl

Massale roofvogeltrek over Telpost Kinderdijk op 13 september 2008

Anthonie Stip

Op 13 en 14 september 2008 overspoelden grote aantallen roofvogels de Lage Landen. Was het op zaterdag de 13^e prijs in Nederland, zondag de 14^e pakte buurland België een forse staart mee. Telpost Kinderdijk (Zuid-Holland) was die tweede zaterdag van september bemand. Voor deze West-Nederlandse telpost werd het een buitengewoon roofvogelspektakel. Aan het einde van de dag werd hier een Nederlands telrecord voor de Bruine Kiekendief neergezet. Dit artikel beschrijft het verloop van de telling op de Kinderdijk en analyseert de taferelen die leidden tot een onvergetelijke teldag.

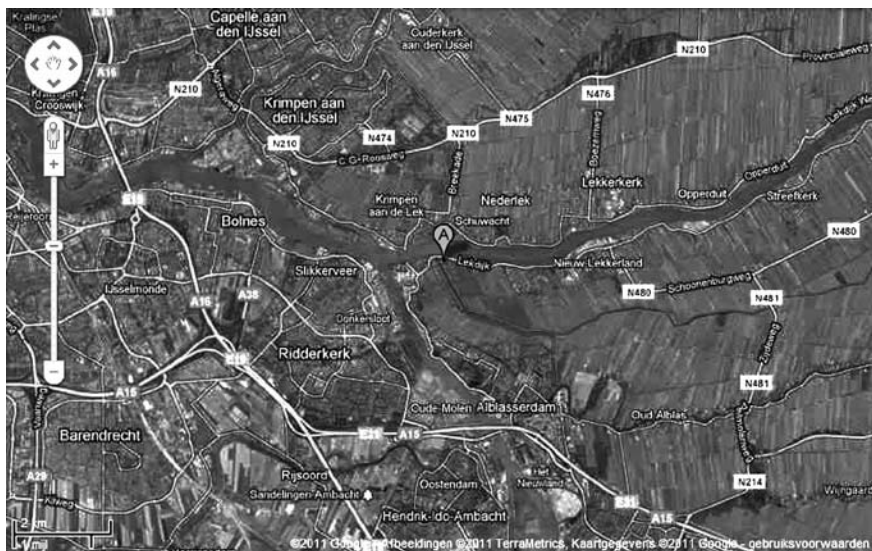
Op de grens van stad en platteland ligt telpost Kinderdijk, ingesloten tussen de Zuid-Hollandse dorpen Alblasserdam en Nieuw-Lekkerland. Leden van de Vogelwerkgroep Alblasserwaard (onderdeel van de Natuur- en Vogelwacht 'de Alblasserwaard', kortweg NVWA) tellen al decennialang op deze telpost. In feite ligt de post aan de rand van 'Boezems Kinderdijk', een ruim 200 ha groot moeras met (verruigend) waterriet, en een aantal forse wateren. Het gebied herbergt talloze moerasvogels, waaronder een van 's lands grootste kolonies Purperreigers (ruim 110 paar). Ten westen van de telpost is de stedelijke agglomeratie duidelijk zichtbaar door een muur van hoogbouw. Enkele tientallen meters noordelijk van de telpost stroomt de rivier de Lek. Ten oosten van de telpost ligt het veenweidelandschap van de Alblasserwaard, waar openheid een van de hoofdkenmerken is. Tiendwegen, verkavelingswegen en eendenkooien zijn de belangrijke elementen in het landschap. In het westen en zuiden van de Alblasserwaard liggen enkele aangeplante boscomplexen, daterend uit de jaren tachtig van de vorige eeuw.

Voorafgaand: een uitzonderlijke weersituatie

Achter dit front hoopten zich grote aantallen trekvogels op. De opklaring van het weer in Scandinavië zette duizenden roofvogels ertoe aan om eindelijk te vertrekken. Het koufront boven Nederland zorgde nog eens voor extra ophoping, ofwel stuwing. In feite droegen drie factoren bij aan de sterke doortrek in Nederland:

- Het langdurig slechte weer boven een groot deel van Noordwest-Europa, maar ook Scandinavië. Dit leidde ertoe dat in de tweede decade van september veel vogels pas konden vertrekken die normaal gesproken weken eerder zouden zijn vertrokken uit de noordelijke broedgebieden.
- De plotselinge opbouw van een hogedrukgebied boven het oosten van Scandinavië, dat zich westwaarts uitbreidde, de stimulans om te gaan trekken.

- Het koufront met intensieve neerslag dat op 12-13 september over de Lage Landen zwakte in respectievelijk noord- en zuidwaartse richting. Achter het koufront bevond zich helder weer met uitstekende trekcondities.

Figuur 1. Overzicht van omgeving telpost Kinderdijk. Pijl met A geeft de locatie van de telpost weer. Links op de kaart het urbane gebied van Rotterdam en aangrenzende gemeenten. (Bron: Google Maps). *View of Kinderdijk, with arrow A pointing at position of the counting station. To the left, the urbanized region of Rotterdam and surroundings.*

Zaterdag de 13^e: het weer op Kinderdijk

Op telpost Kinderdijk werden de eerste halfuren van de 13^e geteld met goed weer: rond zeven uur was het helder, maar al snel kwam er mist opzetten. Rond acht uur was de mist verdwenen en was het halfbewolkt met zo nu en dan zon. De wind kwam uit het westen, kracht 2 Beaufort. In het (noord)oosten was een storing op komst. Vanaf circa 9.00 uur was het dan ook bewolkt, en de wind draaide via noord naar het noordoosten, nog steeds 2 Beaufort. Om 10.30 uur was de wind oost 2, en vanaf 11.00 uur ging het licht regenen. Rond 12.30 uur nam de wind verder toe naar oost 3. Vanaf 13.00 uur was het droog, waarbij de wind toenam naar kracht 4. Tussen 14.00 en 14.30 uur brak de bewolking, en zwakte de wind af naar oost 3. Bij het verschijnen van de zon rond 14.30 uur brak een spektakel los.

Tabel 1. Uurtotalen van roofvogels op Telpost Kinderdijk op 13 september 2008. *Hourly totals of migrating raptors seen at Kinderdijk on 13 September 2008.*

Soort <i>Species</i>	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Wespendief <i>Pernis apivorus</i>	0	1	4	0	0	0	0	3	21	1	1	0	0
Bruine Kiekendief <i>Circus aeruginosus</i>	7	5	15	16	8	0	3	33	53	15	4	4	1
Blauwe Kiekendief <i>C. cyaneus</i>	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Grauwe Kiekendief <i>C. pygargus</i>	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0
Sperwer <i>A. nisus</i>	0	0	0	0	0	0	0	4	12	7	5	0	0
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	1	0	0	0	0	0	1	11	11	6	0	0	0
Visarend <i>Pandion haliaetus</i>	1	0	0	0	1	0	0	5	0	2	1	0	0
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>	4	4	5	0	0	1	1	2	7	4	1	0	0
Boomvalk <i>F. subbuteo</i>	0	1	0	0	0	0	0	1	7	7	2	2	0
Roodpootvalk <i>F. vespertinus</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Smelleken <i>F. columbarius</i>	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	2	0	0
Slechtvalk <i>F. peregrinus</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0
Totaal <i>Total</i>	14	11	24	16	10	1	5	60	119	42	16	6	1

De top der top: hoe het ging

Al op vrijdag 12 september waren er tekenen die wezen op ongewone doortrek van Bruine Kiekendieven. Zo telde men op telpost Ketelbrug, Kamperhoek, 49, op het Dwingelderveld 37 en op Rottumeroog 33 exemplaren. Reeds in de eerste twee teluren van zaterdag 13 september waren trekkende roofvogels op Kinderdijk goed vertegenwoordigd. De eerste Visarend werd tegen de klok van 7.30 uur euforisch begroet. Vrij spoedig na 9.30 werd het oude dagrecord van Bruine Kiekendief van 15 exemplaren verbroken. Toen niet veel later ook nog eens drie Wespendieven tegelijk overvlogen, steeg de stemming verder. Wespendieven zijn geen alledaagse soort op onze telpost. Om 11.41 uur passeerde een zeer slanke kiekendief, die gelukkig al vroeg werd opgemerkt. Het bleek een vrouwkleed Grauwe Kiekendief te zijn, die tot ieders verbazing was uitgerust met een zender. De antenne prijkte duidelijk zichtbaar op de rug van deze vogel. Navraag bij de Werkgroep Grauwe Kiekendief (WKG) wees uit dat dit naar alle waarschijnlijkheid een jong vrouwtje was waarvan de zender was uitgevallen (wat de vogel ontraceerbaar maakte). Ben Koks van de WKG reageerde enthousiast: onze waarneming was de eerste van een gezenderde Grauwe kiek op doortrek. (Zie voor een beschrijving van een langstreckende Bruine Kiekendief met zender op diezelfde dag in de Hoeksche Waard: de Barse *et al.* 2008.) Het enthousiasme van de tellers steeg nog meer toen exact negen minuten na de Grauwe Kiek de tweede Visarend van die dag passeerde, en gelijktijdig en in hetzelfde verrekijkerbeeld was te zien met een Reuzenster! Dit waren telomstandigheden die niet op Kinderdijk werden verwacht! Tot 12.00 uur bleven de Bruine kiekendieven onverminderd doorvliegen. Het was opmerkelijk dat veel van de Bruine kiekendieven betrekking hadden op vrouwtje vogels. Helaas is tijdens de telling onvoldoende notitie gemaakt van het geslacht en kleed, waardoor een kwantificering van leeftijd en

geslacht niet mogelijk is. Met een tussenstand van 51 Bruine kiekens keerden enkele tellers om 12.30 uur huiswaarts. Na de middag wachtte immers de eerste maandelijkse wintervogeltelling. Diverse tellers bleven echter doortellen.

Rond het middaguur verhevigde de regen kortstondig. Ook de roofvogels deden het even rustig aan. Wel begonnen er Kieviten door te trekken, steeds massaler. Vanaf 14.00 uur waren de roofvogels in alle hevigheid terug. Het ging opeens snel. De zon brak voorzichtig door en de ene golf met roofvogels na de andere spoelde over de telpost. Gemengde groepen bestaande uit Buizerds, Wespendienven, Bruine Kiekendienven, Visarenden, Sperwers en Boomvalken: het kwam allemaal langs, tot tientallen exemplaren per groep. Ook andere vogelsoorten lieten zich niet onbetuigd: forse groepen Lepelaars met tussen 13.00 en 14.30 uur per halfuur respectievelijk 53, 85 en 41 exemplaren, deden het dagtotaal uitkomen op 197. Kieviten passeerden tussen 14.00 en 15.30 uur respectievelijk met 796, 1019 en 954 exemplaren per half uur. En de roofvogels: het was ongelooflijk om zulke aantallen door te zien komen! Bruine kiekendienven trokken heftig gepiekt door tussen 14.30 en 16.00 uur, met per halfuur 20, 28 en 25 exemplaren! Het fragiele record van enkele uren daarvoor van zowel Bruine Kiekendief als Wespendief werd in no-time verbeterd, en bleef aangescherpt worden. Ook de Visarenden lieten van zich weten: tophalfuur was dat van 14.30 tot 15.00 uur met drie exemplaren. De tellers kwamen ogen tekort, want tussen alle roofvogels en Kieviten door kwam er nog veel meer langs: rond 14.15 uur passeerde bijvoorbeeld een groep van 29 Eidereenden in vrouwkleed, wat in het binnenland zeer uitzonderlijk is. In het halfuur van 15.00 tot 15.30 uur werd een Roodpootvalk waargenomen. De tellers die rond het middaguur de telpost hadden verlaten voor de wintervogeltelling, ervoeren in polder Nieuw-Lekkerland soortgelijke tafereelen. Ook uit andere hoeken van de West-Alblasserwaard volgden telefoontjes met uitroepen van verbazing elkaar in hoog tempo op. Het was ons duidelijk: hier gebeurde iets zeer uitzonderlijks!

Vanaf 15.30 uur begon bovendien de trek van Purperreigers behoorlijk op gang te komen. Hoewel er de dagen voorafgaand aan de 13^e ook al aardig wat waren vertrokken, ging het om forse doortrek, zelfs voor Kinderdijkse begrippen. Sowieso was het bijzonder dat ze overdag langskwamen, daar de meeste purperreigertrek zich normaliter afspeelt in de avonduren. Vóór 15.30 uur waren er echter al zeven Purperreigers geteld: vier tussen 11.00 en 12.00 uur en drie tussen 13.00 en 13.30 uur. Vanaf half vier trok groep na groep over de telpost. In vergelijking met andere dagen met purperreigertrek vlogen de groepen nu recht over de telpost, terwijl ze normaal gesproken een meer westelijke baan volgen. Dit werd waarschijnlijk veroorzaakt door de oostenwind, hoewel dit strijdig is met recente inzichten dat de trekbaan van wegtrekkende Purperreigers in het Groene Hart met noordoostenwind westelijker komt te liggen. De vogels trokken pal zuid, en sommige groepen zelfs zuidoost. De doortrekpiek lag tussen 19.00 en 19.30 uur, met 64 exemplaren. In totaal werden er 209 exemplaren aan het papier toevertrouwd, het tweede Nederlandse trekrecord dat deze 13^e september op telpost Kinderdijk werd gevestigd. Wat tenslotte ook opviel, is dat Blauwe Reigers goed doortrokken (93 exemplaren in totaal), maar dat deze passage piekte in het laatste halfuur van de middag en het eerste halfuur van de avond.

Tussen 17.30 en 18.30 uur worden er 37 geteld. Dit verschilde met de nabijgelegen telpost de Gorzen, waar de telling overigens pas aan het einde van de middag aanving (overduidelijk te laat). Hier werden vreemd genoeg meer Blauwe Reigers dan Purperreigers geteld. Het is aannemelijk dat dit voor een groot deel werd veroorzaakt door het late begin van de telling, toen al behoorlijk wat groepen Purperreigers voorbij waren.

Roofvogels onder de loep

De doortrek van Bruine Kiekendieven kende twee fasen: in de ochtend en in de middag. Het is aannemelijk dat de vogels die tijdens de ochtenduren werden geteld (51 ex. tot 12.30 uur), betrekking hadden op vogels die in (Noord-)Nederland de nacht hadden doorgebracht, en bij het ochtendgloren van de dertiende september verder zijn getrokken. De ‘dip’ tussen 12.00 en 13.30 uur wijst in de richting van het ‘leegraken’ van het nabije brongebied, dat wil zeggen Nederland. Pas tijdens en na het oplossen van het koudefront (Desmet & Faveyts 2009) kwam de tweede ‘golf’ op gang. De doortrek gedurende deze piek was minstens tweemaal zo intensief als tijdens de ochtendpiek. Hier was sprake van vogels die achter het front aanvlogen, en naar alle waarschijnlijkheid niet in Nederland hadden overnacht.

Van de 325 op naam gebrachte roofvogels werden de meeste halverwege de middag gezien, met een duidelijk dal in de waarnemingen rond het middaguur. De meeste roofvogelsoorten zijn tijdens de trek aangewezen op thermiek, wat de steile daling in aantallen doortrekkers verklaart aan het einde van de middag. Goede vliegers onder de zwevers, als Bruine Kiekendief en Visarend, staan bekend om hun vroege en late doorkomst op de dag, en dat blijkt ook uit onze gegevens.

Tabel 2. Het tijdstip waarop 10%, 50% en 90% van het dagtotaal (aantal) van roofvogels passeerde op Kinderdijk op 13 september 2008. *Timing of passage of 10%, 50% and 90% of the daily total of passage migrants at Kinderdijk on 13 September 2008.*

Doorkomst <i>Timing of passage</i>	10%	50%	90%	Aantal <i>Number</i>
Torenvalk <i>Falco tinnunculus</i>	7.30	13.00	16.00	29
Visarend <i>Pandion haliaetus</i>	7.30	14.30	16.00	10
Bruine Kiekendief <i>Circus aeruginosus</i>	9.30	14.30	16.00	164
Wespendief <i>Pernis apivorus</i>	9.30	15.00	15.30	31
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	14.30	15.30	17.00	30
Sperwer <i>Accipiter nisus</i>	14.30	15.30	17.00	28
Boomvalk <i>Falco subbuteo</i>	14.30	16.00	18.00	20

Bij een betere bestudering van de halfuurtotaal worden tussen de roofvogelsoorten opmerkelijke verschillen gevonden in moment van doortrek (Tabel 2). Torenvalk, Bruine Kiekendief (vooral de vogels in vrouwkleed; de mannetjes kwamen meer in de middag door), Wespendief en Visarend hadden alle drie een vroege start. De overige soorten passeerden vooral in de middag, en dan in een betrekkelijk korte tijdsspanne. Dit is veelzeggend over de trekstrategie van de verschillende soorten.

Bruine Kiekendief, Visarend, Torenavalk en Wespandief trekken zich veel minder aan van minder gunstige weercondities. Zolang het niet te gek is, gaan ze op trek. Overigens lieten ze zich door het koufront van 12 en 13 september wèl tegenhouden, met uitzondering van Bruine Kiekendief die al op 12 september in forse aantallen trekkend in Nederland was waargenomen. Sperwer, Buizerd, Boomvalk en Smelleken wachtten de betere weercondities af. Hun doortrek barstte pas van 14.30-15.00 uur in alle hevigheid los. Van deze soorten is in ieder geval de Buizerd van thermiek afhankelijk tijdens de trek.

De dertiende september van 2008 is het collectieve Kinderdijkse trektelgeheugen ingegaan als Big Harrier Day. Met recht kan worden gesteld dat deze dag onvergetelijk was. Falsterbö aan de rivier heeft naam gemaakt met twee nationale telrecords op één dag: Bruine kiekendief en Purperreiger. Welke telpost volgt?

Dank

Dank aan Adri Clements voor het kritisch doornemen van eerdere concepten van dit artikel. Voorts dank aan alle tellers die het telseizoen van 2008 maakten tot wat het werd. Dank voor jullie belangeloze inspanning, gezellige uren, humor en scherpte!

Summary

Stip A. 2011. Massive raptor migration at Kinderdijk on 13 September 2008. De Takkeling 19: 143-148.

On 13 and 14 September 2008 higher numbers of migrating raptors than usual were recorded in The Netherlands and Belgium, coinciding with the passage of a cold front from Scandinavia to the Low Countries. Raptor migration counted at Kinderdijk, in the western part of the Netherlands, on 13 September revealed relatively large numbers of Marsh Harriers *Circus aeruginosus* (N=164, mostly females and/or juveniles), with smaller numbers of twelve other raptor species (among which a radio-tagged Montagu's Harrier *C. pygargus*). Species with a relative low wing-loading started migration in the (early) morning, whereas soaring raptor species mostly passed in the (late) afternoon. Migration came to a halt during noon, when the local weather temporarily deteriorated; as soon as the weather improved, migration continued unabated and even increased in intensity. The numbers observed are exceptional for a site this far west in The Netherlands.

Literatuur

- Barse P. de, Korbijn M. & Ouweneel G. 2008. Zichtwaarneming van gezenderde Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*. De Takkeling 16: 199-202.
- Desmet E. & Faveyts W. 2009. Toptrek boven de Lage Landen. Hoe bijzondere weersfactoren leiden tot buitengewone roofvogeltrek boven Nederland en Vlaanderen op 13 en 14 september 2008. Natuur.oriolus 75: 73-78.
- KNMI. 2008. Weerbeschrijving september 2008. (<http://www.knmi.nl>)

Adres: Dotterbloem 12, 2957 RA Nieuw-Lekkerland, anthoniestip@hotmail.com

Oproepen en mededelingen

Geen linkse, maar Schotse Hobby

Afgelopen jaar is er vanuit Cairngorms National Park aan een jonge Boomvalk, toepasselijk Aeshna genaamd, een zender meegegeven. Deze vogel is tot in Ghana gevolgd, waar ze de gehele winter langs de randen van het Voltameer zwierf. In april kachelde ze via noordelijk Ivoorkust naar Guinee-Conakry, waar de vogel een tijdje rondhing alvorens via de Westelijke Sahara naar Marokko te gaan. Op de terugweg dus; hopelijk blijft het signaal intact, al lijkt het te haperen in Marokko. Ghana, sowieso West-Afrika, staat niet bekend als overwinteringsgebied; normaliter vliegen ze door naar zuidelijk Afrika (Angola, Zambia, Zimbabwe, Botswana, Namibië, Zuid-Afrika). Volg de vogels (ook Steenarend, Blauwe Kiekendief, Smelleken en Slechtvalk) via www.raptortrack.org

In Schotland wordt al veel langer gezenderd door Roy Dennis. Wie herinnert zich niet de tragische odyssee van de jonge Wespandief die na 100 uur non-stop vliegen verdronk in de Atlantische Oceaan. Op de site van Roy Dennis zijn van tal van roofvogelsoorten alle vliegbewegingen te zien, compleet met schitterend commentaar, Google beelden, foto's en terzijdes. Zeer de moeite waard: www.roydennis.org

Beter toezicht op de roofvogels

Waar sommige 'beheerders' alles in het werk stellen om roofvogels (en reigers, kraaien, ganzen, bunzings, wezels, hermelijnen, vossen, dassen, katten, honden, mollen, ratten, kortom, alles wat niet thuis hoort in 'hun' natuur) uit te roeien, doen andere beheerders hun best ze te beschermen. In het Noord-Hollands Duinreservaat is het toezicht op broedende roofvogels dit jaar verscherpt nadat er twee aangeschoten Haviken waren gevonden. De afgelopen jaren waren hier kennelijk ook al nesten uitgehaald. Diezelfde beheerders hadden ook al besloten geen gebruik meer te maken van roofvogel- en uilenshows.

Bron: PWN waterleidingbedrijf Noord-Holland (Velserbroek).

Giervalken fokken

Op 3 mei 2011 heeft de Federale Dienst voor het Toezicht op Natuurlijke Hulpbronnen (een tak van het Ministerie van Natuurlijke Hulpbronnen en Ecologie van de Russische Federatie) toestemming gegeven om 15 eieren uit nesten van Giervalken te halen op het Schiereiland Chukotka. Het idee hierachter: door vrouwtjes vroegtijdig hun eieren af te nemen, is de kans op een nalegsel groot. De weggenomen eieren verhuizen naar een particulier, commercieel fokcentrum in Moskou, waar ze worden uitgebroed. De volgroeide jongen worden – indien succesvol grootgebracht - via de hacking methode teruggezet op Chukotka. Dat althans is de belofte. Dit alles onder de noemer "Vergroting van het aantal Giervalken op Chukotka", en ondersteund door de afdeling Biologie van de Universiteit van Moskou, de biologische afdeling van de Landbouwwacademie in Moskou en de Bayerischer Falkenhof. Zoals bekend zijn

Giervalken zeer gewild bij Arabische valkeniers, en worden ze op grote schaal uit de natuur geroofd. Of we met bovenstaande actie blij moeten zijn, valt te betwijfelen. Voor hetzelfde geld verdwijnen deze valken rechtstreeks naar het Midden-Oosten, of is het een impliciete legitimatie van de roofpraktijken die in Rusland (en Mongolië, Azerbaidzjan, Turkmenistan, Kazachstan, met andere soorten) plaatsvinden. De betrokkenheid van een Falkenhof in dit project geeft te denken. De melder van deze actie, Sergey Ganusevich Potapov, onderzoeker van Giervalken en schrijver van het desbetreffende deel in de Poyser-serie, is zeer gekant tegen deze truc, die hij als “legaal eiroven” betitelde. Overigens, Tom Cade, in een email aan Dick Dekker, suggereerde dat er jaarlijks in twee Arabische broedcentrales elk 200 witte Giervalken worden gekweekt (zou dat kloppen?). Hoe wezenloos dit alles is in het licht van de biologie van Giervalken, moge blijken uit een recent artikel over het ruimtegebruik van deze soort zoals gemeten met behulp van GPS-zenders; zie Burnham & Newton 2011, in Recente roofvogelliteratuur). Als een Giervalk zou mogen kiezen, zit ie liever 200 dagen op een ijsschots tussen Groenland en IJsland, dan weg te kwijnen in de gloeiende zandbak (of gekoelde gevangenis) van een Arabische patser. Bron: S.G. Potapov, ANO “Wild Animal Rescue Centre, Moscow, via Dick Dekker.

Korhoenders: opzouten met die Haviken

Staatsbosbeheer gaat ijverig voort op de ingeslagen, en heilloze, weg van het verwijderen van Haviken uit het leefgebied van – onder veel meer - Korhoenders op de Sallandse Heuvelrug. Onder het mom van ‘we moeten toch wat’ is er opnieuw vergunning aangevraagd, en verkregen, om Haviken weg te vangen en te verplaatsen. Dat tot en met 2016. Opgewekt twitteren onze boswachters dat het ze alweer is gelukt zo’n rovende rakker uit Salland te verwijderen. Je kunt er gif op innemen dat elke toename van heidekippen op conto zal komen van deze beheersmaatregel. En hoe zit het met die egels, kraaien, raven, ooievaars, reigers, vossen, wezels, hermelijnen, bunzings, boom- en steenmarters, honden, marterhonden, katten? Gaan we die ook opruimen? Dan kan advies worden ingewonnen bij de Friese ervaringsdeskundigen (zie hieronder), die alles weten van de bescherming van vogels.

Friesland boppe

Wat onze Overijsselse vogelvrienden legaal doen (ja, er is echt toestemming voor gegeven, wat te denken geeft over het kennisniveau van de betrokken ambtenaren), behoort in Friesland al geruime tijd tot de lokale folklore. Hier onder het mom van ‘wij als echte veldmannen weten precies hoe we de afname van weidevogels een halt moeten toeroepen’ wordt op massieve schaal alles uitgeroeid wat met een scheef oog richting weidevogels zou kunnen kijken. Gesteund door de lokale politiek en in de zekerheid dat de pakkans vrijwel nul is, gaan onze Friese weidevogelvrienden onvervaard en onverbloemd te werk. In de praktijk betekent dat grootschalig afschot van roofvogels, gebiedsdekkend nesten verwijderen van kraaien en roofvogels, vergiftigen van roofvogels, vossen, dassen (blijkens een bericht in de Leeuwarder Courant van 30 april 2011 werd een jager betrapt tijdens het plaatsen van een strik bij een dassenburcht; zijn jachtakte werd voor twee jaar ingetrokken maar inmiddels is de

man alweer verscheidene keren in de buurt van een burcht waargenomen), katten en honden (ook op terreinen van It Fryske Gea, Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer), intimidatie van iedereen die het waagt er iets van te zeggen of die zich uitspreekt vóór roofvogels (in een recent artikel in de Leeuwarden Courant, van 18 juni 2011, is het veelzeggend dat alle beschermers van roofvogels zich anoniem uitspreken, niet bepaald reclame voor een provincie die zichzelf als ‘creatieve culturele regio steviger wil positioneren in Europa’), hun wandaden in de schoenen van roofvogelaars proberen te schuiven via valse aangiften, georkestreerd veldmensen volgen en lastig vallen, vangkooien opstellen, schreeuwen en vloeken en tieren... Als je dat allemaal aan je voorbij ziet trekken, zou je Augustinus inderdaad gelijk geven: de mens is onbekwaam tot enig goed en geneigd tot alle kwaad. In de loop van de jaren zijn deze weidevogelvrienden en weidelijke jagers steeds brutaler geworden. Wie maakt ons wat in onze eigen provincie. Afschot van oudervogels (in plaats van afschot van nesten, al komt dat laatste ook nog steeds voor) gebeurt op grote schaal en het uit de boom stoten van nesten met een uitschuifbare stok wordt met verve toegepast tot een hoogte van 15 meter; hoger lukt niet met de huidige uitschuifstokken. In een deel van Zuidoost-Friesland vlogen in voorjaar 2011 al 27 aangeschoten Buizerds rond. Zelfs een Wespindief had een schot hagel door zijn vleugel gekregen. Heb je het rapalje langs de Middellandse Zee overleefd, word je ook nog door een Friese variant van een vogelbeschermer beschoten. In datzelfde gebied in Friesland zijn al minimaal 40 roofvogelnesten verwijderd. In het boerenland is het gedrag van Buizerds totaal veranderd. Al op honderden meters afstand schichten ze van het nest, en gaan ze op nóg grotere afstand heftig alarmeren. Je mag aannemen dat deze vogels slechte ervaringen met mensen hebben. Waar ze in uitgestrekte bossen juist erg stil zijn (geworden), is dat op het Friese platteland geheel anders. Leidt al dit soort acties tot het beoogde resultaat? Die kans is miniem. De weidevogels worden er niet door geholpen, en de roofvogels passen zich aan en blijven vanuit omliggende gebieden de opengevallen plekken opvullen (het broedresultaat kan zelfs omhoog gaan omdat er minder onderlinge competitie komt en ook de betere plekken vrij komen). Ondertussen wordt het platteland vergiftigd en uit elkaar gespeeld. Hoezo een steviger culturele positie binnen Europa veroveren? Over welke cultuur hebben we het dan?

Actie tegen roofvogelshows

Het in opdracht van Vogelbescherming Nederland opgestelde rapport over roofvogel- en uilenshows heeft veel verduidelijkt. Diverse commercieel ingestelde uitbaters van natuur in Nederland weigeren te stoppen met het gebruikmaken van die shows, beducht als ze zijn voor minder klandizie tijdens evenementen en andere opleukactiviteiten van natuur. Staatsbosbeheer spant wat dat betreft de kroon. Deze noodlijdende organisatie stelt alles in het werk om publiek te trekken, en een roofvogelshow past wonderwel in die filosofie. Grote belangen verenigen zich niet met principes. Gelukkig zijn er veel organisaties die zich wèl uitspreken tegen gebruik van die shows (zie onze website, www.werkgroeproofvogels.nl, een lijst die bijna dagelijks langer wordt en waaronder óók organisaties zitten die belang hadden bij de shows vanwege het aantrekken van publiek maar die er nu toch vanaf zien; dat waarderen wij

enorm). Vogelbescherming, Werkgroep Slechtvalk Nederland, Kerkuilenwerkgroep, Steenuilen Overleg Nederland, Oehoewerkgroep en WRN hebben samen een flyer opgesteld (te downloaden vanaf onze website: zie boven), waarin ons gezamenlijke standpunt aangaande de shows wordt verwoord: Roofvogels en uilen zijn niet voor de show. Die flyers worden op shows en andere evenementen uitgedeeld. Uit de reacties blijkt dat het mensen aan het denken zet, zelfs nu de tijdgeest tegen ons (en tegen roofvogels en uilen, sowieso tegen natuur) is. Met dank aan Hanneke Sevink en Helen Goote, die namens de WRN stevig aan de bel hebben getrokken, en menig uurtje in het vergadercircuit hebben doorgebracht (ten koste van veldwerk, gemoedsrust en slaap).

Kraaienvangkooien

Naarmate we ons landschap verder uitkleden, worden de acties om natuur te beschermen desperater en zinlozer. Iedereen doet eraan mee, van jagers en weidevogelbeschermers tot provinciale overheden, Staatsbosbeheer en vogelbescherming. Niet gehinderd door kennis, of anders wel uit ‘strategische overwegingen’, wordt uiteindelijk gekozen voor ‘oplossingen’ die binnen handbereik liggen. Dat zijn niet de oplossingen die het probleem van afname (of toename, want ook dat blijkt ongewenst; zie de ganzendiscussie) effectief uit de wereld helpen. Maar we moeten toch wat, nietwaar. Dus daarom op basis van inflatoire gegevens uit ‘faunabeheerplannen’ toestemming geven om kraaienvangkooien te plaatsen, want kraaien eten weidevogels, dus wegvangst van zwartrokken moet wel helpen. Dat alles opgetuigd met een forse hoeveelheid papier volgepend met ‘zorgvuldige afwegingen’ en waarborgen. Want zoveel is zeker: al die ingrepen zijn prachtig afgedekt met regels en regeltjes. Er kan dus niets misgaan, toch? In dat laatste is overigens niemand geïnteresseerd. Dus wel kraaienvangkooien plaatsen, maar niet controleren of daar onwettige zaken mee gebeuren. Of zelfs maar weten waar ze staan.

Zo heeft onlangs de provincie Groningen een ontheffing verleend voor het plaatsen van 25 kraaienvangkooien in weidevogelgebieden. Links en rechts zijn gloednieuwe kooien verschenen (op wiens kosten eigenlijk gemaakt), niet zelden strategisch geplaatst naast een bosje waar ook Buizerds broeden. Eén daarvan is inmiddels verplaatst nadat een WRN-lid bij de provinciale milieupolitie melding maakte van de broedende Buizerd.

Waar staat de rest? Wat gebeurt daar? Niemand die het weet, behalve degenen die ze bedienen (en van wie we weinig compassie mogen verwachten waar het roofvogels betreft die zonder enige twijfel óók in die kooien terechtkomen). Los van dat alles leiden dit soort acties niet tot herstel of handhaving van weidevogelpopulaties. De afname daarvan gaat onverminderd voort (of er vindt stabilisatie plaats op een laag niveau), niet zo vreemd gezien de huidige bedrijfsvoering en inrichting van het landschap. Het is droevig om te zien dat diezelfde provincie, maar ongetwijfeld een andere afdeling, net een doortimmerd rapport over de *Toestand van natuur en landschap 2010* heeft uitgebracht, waarin netjes – onderbouwd met betrouwbare cijfers – wordt uitgelegd hoe het landschap erbij ligt, en wat daarvan de mogelijke oorzaken zijn. Wordt in dit rapport gelamenteerd over kraaien? Welnee, dat is marginaal gezeur en gespeend van alles waar het werkelijk om gaat. Hoe kan het dan

dat een provincie toch overgaat tot futiele acties die bovendien allerlei ongewenste neveneffecten met zich meebrengen?

Eén van de spiksplinternieuwe kraaienvangkooien die in Groningen zijn geplaatst ‘ter bescherming van de weidevogels’.

AANVALLUH!

De in vrijheid levende Buizerds gaan er in het voorjaar wel eens toe over hun nest te verdedigen tegen diegenen die dit nest met een vaart passeren. Om zicht te krijgen op het aantal en de vorm van die incidenten heeft de WRN het ‘Meldpunt aanvallende Buizerds’ opgericht waar mensen hun ervaringen kunnen insturen (zie website). Beschrijf in het kort de gebeurtenis. Vermeld de datum, uw naam, de gemeente en het (natuur)gebied waar het zich afspeelde, bent u wel of niet geraakt door de vogel, beschrijf een eventuele verwonding. Graag ook vermelding van uw emailadres.

Nylondraad en ander afval

Natuurlijke materialen worden in toenemende mate vervangen door plastics. Dat is ook goed merkbaar in de landbouw, waar het verpakkingsmateriaal tegenwoordig uit nylondraad bestaat. Daarvan komt een grote hoeveelheid in de omgeving terecht, wat weer mooi nestmateriaal oplevert voor kraaiachtigen. Nou ja, mooi, het is maar hoe je het bekijkt. Al eerder is in De Takkeling melding gemaakt van wat dat voor gevolgen kan hebben voor nestjonge kraaien, uilen en roofvogels. Namelijk verstrikking en een ellendige dood (De Takkeling 2, 2: 37-39, 1994; De Takkeling 8: 85, 2000). Uit de literatuur kan worden opgemaakt dat het een wereldwijd probleem is. Jan van Dijk fotografeerde deze zomer een bungelend, en dood, torenvalkenjong onder een kraaiennest in een hoogspanningsmast, terwijl zijn broertjes en zusjes takkeling speelden op de stalen spanten (zie Foto).

Jonge Torenvalken bij kraaiennest in hoogspanningsmast, waarvan er eentje zich fataal heeft verstrikt in draad dat de kraaien in het nest hadden verwerkt. Zwolle, 26 juni 2011 (Foto: Jan van Dijk). *Fledgling Kestrels near nest in electricity pylon, one of which has become fatally entangled in nylon rope that the crows had used for outfitting their nest.*

Close-up van hetzelfde jong, met een sliert nylondraad (Foto: Jan van Dijk). *Close-up of fledgling Kestrel entangled in nylon rope.*

Zelf controleer ik geregeld nesten van Raven, waarin ook vaak touw zit verwerkt, soms zelfs in hoeveelheden die het verstand te boven gaan. Maar het is niet alleen landbouwtouw dat wordt gebruikt door de zwarte brigade. Alles wat op nestmateriaal lijkt, wordt aangewend. Zo zag ik dit jaar op een ravennest dat er plastic koord was gebruikt waarmee ballonnen aan elkaar worden gebonden (zonder kaartje afzender, helaas). In dit geval bleven de nestjongen gevrijwaard van verstrikking (zie Foto), maar voor hetzelfde geldt gebeurt dat wel. En zelfs een Raaf, met zijn reuzensnavel en intelligentie, heeft weinig kans zich los te maken indien eenmaal verstrikt. Het is een utopie te denken dat we iets aan dit probleem kunnen doen. De mens is ingesteld op gemak en lage kosten, dus dat plastic zal onze wereld blijven vervuilen. Op kleine schaal kunnen we wel wat doen. Het is niet altijd mogelijk plastic touw uit een nestkom te verwijderen (omdat het muurvast zit en het nest uit elkaar wordt getrokken bij elke poging tot afvoer; in één geval van een ravennest bleek het nylondraad uiteindelijk 3.5 meter lang te zijn, wat direct laat zien welke meesterbouwers Raven zijn). Wat ik zelf doe, is het aan stukken knippen van het touw, en wel zodanig dat er geen kans meer bestaat op verstrikking. Kijk, daar komt het schaartje van het Swiss Army Knife goed van pas.

Vijf uit de kluiten gewassen Raven (ja, echt waar, zelfs bij het nest gezeten valt het niet mee te zien hoeveel jongen er nou werkelijk op zitten, laat staan vanaf de grond) van 32-35 dagen oud, met op de voorgrond enkele meters plastic koord bedoeld voor het binden van ballonnen, Planken Wambuis, 28 april 2011 (Foto: Rob Bijlsma). *Five Ravens of 32-35 days old, with plastic rope in the foreground (a serious hazard nowadays to the chicks).*

En het is al heel lang bekend dat kraaien, maar ook soorten als Houtduiven, ijzer- en prikkeldraad gebruiken bij hun nestbouw. In het laatste geval moet je als klimmer nog behoorlijk oppassen dat je je handen niet openhaalt, vooral bij nesten waar je moeilijk

bij kunt. Op onderstaande foto van een boomvalkennest (of beter gezegd: kraaiennest, want het zijn kraaien die als nestleverancier fungeren, tevens de reden waarom wij tegen het doorschieten van kraaiennesten zijn), is dat goed te zien.

Boomvalkjong en niet-uitgekomen ei op nest van Zwarte Kraai, fraai opgeleukt met prikkeldraad en paktouw in de nestkom. Zwolle, 13 juli 2005 (Jan van Dijk). Ook voor de klimmers oppassen geblazen. *Crow's nest with rope and barbed wire, in use by Hobbies.*

Zeearenden galore

Het zal niemand zijn ontgaan dat er in het afgelopen broedseizoen niet één, niet twee, maar drie jonge Zeearenden aan de Nederlandse fauna zijn toegevoegd. Dit heuglijke feit kwam tot stand door de gezamenlijke inspanning van twee broedparen, namelijk die in de Oostvaardersplassen (die een mannetje en een vrouwtje grootbrachten op hun eerste nest) en die in Lauwersmeer (waar vorig jaar de broedpoging mislukte). Ze zijn alle drie geringd en gekleurdingd, en de telescoopdragers wordt dan ook gevraagd goed op te letten. Aflezing van de ringen wordt op prijs gesteld.

Slechtvalken galore

Ook de Slechtvalken gaan hosanna. Die hebben zich inmiddels deels losgezongen van het gebruik van nestkasten, en bezetten in toenemende mate oude kraaiennesten op hoogspanningsmasten, en zelfs eentje in een boom (waarover meer in de volgende Takkeling). Dat gaat niet altijd goed, want oude nesten op stalen spanten van masten en in vorken in bomen zijn niet altijd betrouwbaar. Hoewel het steeds moeilijker wordt al die paren op te sporen, wordt melding ervan bij de Werkgroep Slechtvalk Nederland zeer op prijs gesteld (www.werkgroepslechtvalk.nl).

Foto's van Torenvalken

Wie heeft er mooie of veelzeggende foto's van Torenvalken die we voor de komende Erfvogel Nieuwsbrief kunnen gebruiken? Neem contact op met Hanneke (hannekesevink@freeler.nl).

Recente roofvogelliteratuur

Rob G. Bijlsma

Agudo R., Rico C., Hiraldo F. & Donázar J.A. 2011. Evidence of connectivity between continental and differentiated insular populations in a highly mobile species. *Diversity and Distributions* 17: 1-12.

Aasgieren (dat is de 'highly mobile species' in de titel, het moet met niet gekker worden in de wetenschap) in Spanje, op Menorca (Balearische Eilanden) en op Fuerteventura (Canarische Eilanden) werden genetisch onderzocht op verwantschap. De eilandbewoners verschilden in dat opzicht van de vastelandbewoners, vooral die van Fuerteventura. De genetische variatie op eilanden en in Spanje was echter even groot, zij het dat er recent op de eilanden een afname van die variatie werd geconstateerd parallel aan een populatieafname. De gesatellietzenderde vogels, die in de Sahelzone van Mauretanië, Mali en Senegal overwinteren, lieten zien dat er raakvlakken waren tussen Menorca en het Spaanse vasteland, mogelijk ook met de Canarische eilanden (tijdens de voorjaarstrek schampen de gieren langs de westrand van West-Afrika, dus dicht langs de Canarische eilanden). (rosagudo@ebd.csic.es).

Amar A., Davies J., Meek E., Williams J., Knight A. & Redpath S. 2011. Long-term impact of changes in sheep *Ovis aries* densities on the breeding output of the hen harrier *Circus cyaneus*. *J. Appl. Ecol.* 48: 220-227.

In de UK zijn schapen een tijdje heftig gesubsidieerd, of beter gezegd: de eigenaars ervan. Het gevolg: een explosie van wandelende wolbalen. Het gevolg daarvan: afgevreten vegetaties. In deze studie is gekeken naar het effect van schapenbegrazing op begroeiing en muizendichtheid, en wat dat voor gevolgen had voor broedende Blauwe Kiekendieven op de Orkney-eilanden. Het aantal schapen daalde daar tussen 1998 en 2008 met 20%, nadat de subsidies waren teruggeschroefd. Onderzoek in 1999/2000 en 2008 liet zien dat ruig grasland in die periode toenam in oppervlak, en Orkney-veldmuizen in aantal. Het broedsucces van Blauwe Kieken correleerde over de periode van 33 jaar met schapenaantal en weersomstandigheden in het voorjaar (regen en temperatuur; vooral bij extremen). Het lijkt erop alsof de schapen een stevige vinger in de pap hadden in het broedsucces van de Blauwe Kiek, via de invloed die ze hadden op vegetatie en prooiaantallen. (arjun.amar@rspb.org.uk).

Anonymous members of the Turkish Bird Research Community. 2011. Combatting the illegal trapping and trade of falcons in Turkey. *Falco* 37: 14-17.

In Oost-Anatolië werd via interviews van de lokale bevolking evidentie verkregen dat Arabieren (veelal Syriërs) ter plekke illegaal Sakers vingen. In Centraal-Anatolie zijn veel gebieden leeg gevangen, nadat hier 10-20 jaar geleden Arabieren begonnen met vangen. Het inrekenen van deze knakkers is niet eenvoudig, omdat ze over betere auto's beschikken dan de lokale politie (of de boete betalen en gewoon doorgaan met vangen, wat aangeeft hoe lukratief het is). Iedereen was bekend met de tussenpersoon in Mersin die de valken doorverkocht aan Syriërs (die als tussenpersoon dienen voor Golfstaatarabieren, want daar gaan al die valken naartoe). Behalve illegale vangst

van valken houden deze gasten zich ook bezig met stropen, waaronder 's nachts met geweren. De valken worden per auto naar de dichtstbijzijnde tussenpersoon vervoerd, al dan niet verstopt in de bekleding van de achterbank en met de oogleden dichtgenaaid. Interessant is de bevinding dat de lokale overheid die zich bezighoudt met de bestrijding van illegale vogelhandel om de twee jaar rouleert. Daarmee wordt effectieve bestrijding zo goed als onmogelijk gemaakt; tegen de tijd dat ze de ins en outs van bestrijding onder de knie hebben, worden ze overgeplaatst. (Een interessante parallel met onze AID, waar hetzelfde principe werd toegepast.) Bovendien bleek dat contact leggen (om te horen wat er bekend was over valkenvangst) met lokale overheden veel makkelijker ging op het platteland en in dorpen, dan in grote steden waar de bureaucratie en desinteresse veel groter waren. Ook dat is een opmerkelijke parallel met ons eigen land: hoe groter de organisatie, hoe stroperiger de besluitvorming (tot het punt dat totale fnuiking van ieder initiatief optreedt). Tot slot: dat dit stuk anoniem moest worden geschreven, is een teken aan de wand; ziedaar de laatste parallel met ons land, meer in het bijzonder Friesland (zie Oproepen en mededelingen).

Balázs I. 2011. Hatching success in Saker Falcon nests at artificial and natural sites on trees and electricity pylons in Hungary. *Falco* 37: 4-6.

Bij Sakervalken die in kunstnesten broedden werden vaker niet-uitgekomen aangetroffen (93 van de 252) dan bij soortgenoten die op natuurlijke nesten broedden (1 van de 29). Bij de kunstnesten was dat bovendien hoger in hoogspanningsmasten dan in bomen. Helaas zijn de niet-uitgekomen eieren zelf niet nader onderzocht (onbevruucht, of embryo afgestorven). Ontstaat het verschil door een verschil in expositie (iets wat overigens niet werd onderzocht, maar wordt verondersteld: kunstnesten in hoogspanningsmasten zouden meer aan weersinvloeden onderhevig zijn dan natuurlijke nesten), door het magnetische veld rond hoogspanningsmasten (maar waarom doen de natuurlijke nesten het daar dan beter?)... Kortom, we weten het niet. (csilisbab007@yahoo.co.uk).

Banks A.N., Crick H.Q.P., Coombes R., Benn S., Ratcliffe D.A. & Humphreys E.M. 2010. The breeding status of Peregrine Falcons *Falco peregrinus* in the UK and Isle of Man in 2002. *Bird Study* 57: 421-436.

Het moet een massieve operatie zijn geweest, die telling van Slechtvalken aan de andere kant van de Noordzee in 2002. Immers, alle bekende en potentiële territoria moesten worden bezocht om te kijken of deze bezet waren. Tussen telling en publicatie verstreek acht jaar; in de tussentijd overleed Derek Ratcliffe, de verpersoonlijking van het slechtvalkonderzoek, en degene die in de jaren zestig voor het grote publiek duidelijk maakte dat pesticidengebruik in een ramp resulteerde. De totale populatie in het Verenigd Koninkrijk wordt op 1530 territoria geschat, waarvan er 1456 daadwerkelijk als bezet werden geboekt (de overige werden niet bezocht). Dat is een stijging van 12% ten opzichte van 1991, en een stijging van 64% ten opzichte van de jaren dertig. Nooit eerder hebben er zoveel Slechtvalken in de UK gebroed (voor zover bekend). Er waren echter regionale verschillen in aantalsontwikkeling, namelijk afname in Noord-Schotland en Noord-Wales en toename in Zuid-Engeland. De algehele stijging wordt toegeschreven aan verbeterde bescherming (ondanks

de vaststelling van 69 gevallen van vervolging, vooral nestverstoring), een groter prooiaanbod (vandaar ook de afname in Wales, waar het omgekeerde werd vastgesteld) en een gewenning aan mensen (zichtbaar in de bezetting van gebouwen en groeves). (liz.humphrey@bto.org).

Benkman C.W., Muela A., Seminario Y. & Curti M. 2010. Isolation and decline of a population of the Orange-breasted Falcon. Condor 112: 479-489.

De zeldzame Oranjeborstvalk (minder dan 40 paren in Belize en Guatemala bekend) lijkt in een vrije val te zijn geraakt in Belize. Van de 12 territoria in Belize was 83% bezet in 1992-97, tegen slechts 54% in 2003-09. De gemiddelde jongenproductie per territoriaal paar daalde van 0.77 naar 0.50. In Guatemala bleef de situatie gelijk (7 paren). Hoewel er nog voldoende geschikt habitat lijkt te zijn, is de soort in Midden-Amerika er slecht aan toe. Gedacht wordt aan menselijk ingrijpen, en aan competitie om nestplaatsen en predatie met/door Zwarte Gieren. (rberry@wyoming.com).

Biver G. & Conzemius T. 2010. Die 'territoriale Saison-Population' des Rotmilans *Milvus milvus* in Luxemburg. Regulus Wissenschaftliche Berichte 25: 13-27.

In 2009 werden in Luxemburg 66 territoria van Rode Wouw gevonden. In vergelijking met 1997 en 2003 een forse stijging. Dat betrof geen areaaluitbreiding, maar een verdichting binnen het bestaande broedareaal. (col@luxnatur.lu).

Biver G. & Conzemius T. 2010. Die 'territoriale Saison-Population' des Schwarzmilans *Milvus migrans* in Luxemburg. Regulus Wissenschaftliche Berichte 25: 28-40.

In 2009 telde Luxemburg 62 territoria van de Zwarte Wouw, 95% daarvan in Gutland. Dat waren er in 1997 27, in 2003 39. (col@luxnatur.lu).

Boal C.W., Wallace M.C. & Strobel B. 2010. Perspectives on animal welfare legislation and study considerations for field-oriented studies of raptors in the United States. J. Raptor Res. 44: 268-276.

Er is – ook in de VS – een enorme hoeveelheid wetgeving ontstaan waar het de ethische en wettelijke kanten van dieronderzoek betreft. Dat is echter sterk geënt op dieren gebruikt in laboratoria en de dierhouderij. Al die regels zijn een drama voor onderzoekers van wilde dieren, omdat daar geheel andere zaken spelen. Hier wordt gepleit voor aparte richtlijnen voor wilde dieren (eigenlijk: roofvogels). Onder meer wat betreft het gebruik van lokvogels en vangmethoden. (clint.boal@ttu.edu).

Burnham K.K. & Newton I. 2011. Seasonal movements of Gyrfalcons *Falco rusticolus* include extensive periods at sea. Ibis 153: 468-484.

Het zal niemand zijn ontgaan dat het gebruik van zenders en loggers bij onder meer roofvogels onze ideeën aangaande terreingebruik en verplaatsingen diepgaand hebben gewijzigd. In deze studie van Giervalken worden spectaculaire staaltjes aan die bevindingen toegevoegd. Wat spaken die Hoog-Arctische jongens uit, en dan vooral in de winter? 48 gezenderde Giervalken uit Groenland geven antwoord op die vraag. Deze vogels bestreken in de broedtijd oppervlakten van 140-1197 km² (vrouwjes) en 489-503 km² (mannetjes). Van drie individuen werd de complete najaarstrek in beeld gebracht, waarbij 3137 (in 38 dagen), 4234 km (in 83 dagen) en 391 (in 13 dagen) km werd afgelegd. Aan de westkust was het activiteitsgebied in de winter veel kleiner dan aan de oostkust (resp. 383-6657 km² en 26.810-63.647 km²). Sommige valken hielden

er zelfs helemaal geen home range op na, maar zwierven onophoudelijk rond. Daarbij verbleven ze soms non-stop 40 dagen lang midden op zee, waar ze vermoedelijk op ijsbergen rustten en zeevogels vraten. Een juveniel vrouwtje maakte het helemaal bont door in één winter 4548 km af te leggen en de helft van die tijd (ongeveer 200 dagen) op zee door te brengen tussen Groenland en IJsland. De oceaan is duidelijk niet alleen het domein van zeevogels als (pijl)stormvogels en albatrossen, maar ook van een echte vogelpredator. Het belang van zeeijs kan niet worden onderschat. (kburnham@higharctic.org).

Calabuig G., Ortego J. & Aparicio J.M. 2011. Mechanisms of colony settlement by first-year Lesser Kestrels *Falco naumanni*. *Ibis* 153: 37-45.

De keuze van een broedkolonie door eerstejaars Kleine Torenvalken kan worden beïnvloed door het aantal al aanwezige, broedplaatstrouwe soortgenoten ten tijde van hun aankomst op de kolonie (jonge vogels komen gemiddeld later aan dan volwassen soortgenoten), of door het aantal beschikbare nestplaatsen. Via experimenten kwamen de onderzoekers tot de slotsom dat het laatste de doorslaggevende factor was. (Gustau. Calabuig@uclm.es).

Catry I., Dias M.P., Catry T., Afanasyev V., Fox J., Franco A.A. & Sutherland W.J. 2011. Individual variation in migratory movements and winter behaviour of Iberian Lesser Kestrels *Falco naumanni* revealed by geolocators. *Ibis* 153: 154-164.

Acht vrouwen en elf mannen van Kleine Torenvalken (alle adult) in Spanje kregen een geolocator aan het loopbeen bevestigd. Deze minieme apparaatjes (in dit geval 2.3 g, inclusief bevestiging) meten lokaal de absolute tijd van het middaguur en middernacht ten opzichte van Greenwich Mean Time (waarmee de positie van lengtegraad kan worden berekend), alsmede de daglengte (waarmee de breedtegraad wordt berekend). Met behulp van een logger ter ijking van die gegevens werd becijferd dat de resulterende winterse plaatsbepalingen tot op 60 km nauwkeurig waren voor de lengtegraden, en tot op 273 km voor de breedtegraden. Van de 19 loggers aangelegd in 2008 konden er 11 in 2009 worden teruggehaald. Het bleek dat Kleine Torenvalken voorafgaande aan de herfsttrek eerst naar het noorden vlogen of een tijd in de omgeving van de broedplaats rondrommelden. Eind september taaiden ze af naar de overwinteringsgebieden, waar ze vanaf half februari aanstalten maakten om terug te keren naar de broedplaatsen. De wintergebieden bestreken Senegal, Mauretanië en Mali. Hun verplaatsingen aldaar deden sterk vermoeden dat ze lokale uitbraken van voedsel (sprinkhanen) op de voet volgden. De najaarstrek duurde maar 4.8 dagen, de voorjaarstrek 4.1 dagen. De totale trip had een lengte van 2500 km; per dag legden de vogels 300-850 km af. (inescatry@yahoo.com).

Chapman A. & Williams N.P. 2011. Spring feeding assemblies of the Hobby in Britain. *British Birds* 104: 273-274.

Op tenminste 30, meest waterrijke, plekken in Zuid-Engeland werden tussen 2001 en 2010 voorjaarsconcentraties van Boomvalken vastgesteld. De meerderheid werd gezien in de laatste week van april en de eerste week van mei (spreiding 24 april -14 juni). De indruk bestaat dat minder dan 5% van deze vogels eerstejaars was (die ook later arriveren en soms blijven hangen).

Chavko J. 2010. Trend and conservation of saker falcon (*Falco cherrug*) population in western Slovakia between 1976 and 2010. Slovak Raptor J. 4: 1-22.

Vanaf 1993 gingen Slowaakse Sakervalken in toenemende mate in boerenland koloniseren, een habitat waar ze normaliter alleen 's winters rondhingen. Dit proces werd aanzienlijk bevorderd door het ophangen van nestkasten, vooral in hoogspanningsmasten. Vanaf 2009 broeden alle paren in Slowakische in boerenland. De toename in het afgelopen decennium bedraagt 145%, het broedareaal nam drievoudig toe (althans in het westelijke deel van het land). De 247 succesvolle paren produceerden 797 jongen, ofwel 3.2/paar (inclusief de mislukte: 2.3). Verliezen hingen samen met drastische veranderingen in hun leefgebieden, afschot (illegaal), vergiftiging en jongenroof uit nesten. (chavko@dravce.sk).

Deursen C. van 2010. Broedgevallen van Wespandief (*Pernis apivorus*) op nieuwe locaties. Fitis 46: 153-156.

In de buurt van Aerdenhout werden op 28 juli 2010 een vliegvlugge juveniel en beide ouders gezien. Het jong vloog al. Nest niet gevonden. Dit zou een extreem vroeg zijn, mogelijk met een start van 10 mei of zelfs nog 1-2 dagen eerder.

Dixon A. 2011. The problem of raptor electrocution at electricity distribution lines. Falco 37: 10-13.

Elektrocutie van roofvogels is een wereldwijd en groot probleem. In Azië en Afrika, waar de leidingen in toenemende mate door Chinezen worden aangelegd en goedkoopte van veel groter belang is dan veiligheid, leidt dat tot enorme sterfte onder roofvogels. Alleen al langs 56 km leiding van Uulbayan naar Monhhan in Mongolië werden de resten gevonden van 10 Uplandbuiszeters, 7 Sakers, 4 Buiszeters, 3 Steenarenden, 2 Haviken, 2 Zwartoorwouwen, 2 Torenvalken, 2 Steenarenden en 9 Raven. (falco@falcons.uk.co).

Dobson A.D.W. & Clarke M.L. 2011. Inconsistency in the taxonomy of Hen and Northern Harriers: causes and consequences. British Birds 104: 192-201.

Er bestaat geen eensluidend oordeel over de taxonomische status van de in Noord-Amerika en Europa voorkomende Blauwe Kiekendieven: aparte soorten, of niet. De huidige goegemeente neigt naar het eerste. Of een uitspraak dienaangaande wel of niet consequenties heeft voor bescherming, lijkt me irrelevant. Onderzoek en bescherming dienen niet alleen te worden toegepast op wat bedreigd is. Dus ongeacht de status van 'onze' Blauwe Kiekendief: meer kennis is noodzakelijk over wat er buiten de broedtijd gebeurt (de Noord-Amerikaanse soort is wat dat betreft uitputtend onderzocht). (Dep. of Zoology, South Parks Road, Oxford OX1 3PS).

Dombrowski V. 2010. The diet of the greater spotted eagle (*Aquila clanga*) in Belarusian Polesie. Slovak Raptor J. 4: 23-36.

Bastaardarenden in Wit-Rusland vreten voornamelijk zoogdieren (40% van 797 prooien verzameld op nesten in 1999-2009) en vogels (36%), nauwelijks kikkers of vissen (beide 1%). Voor zo'n grote roofvogel is het enigszins verrassend dat Veldmuis en Noordse Woelmuis het meest werden gepakt (in aantallen uitgedrukt), gevolgd door Woelratten. In biomassa waren het de vogels die overwoogen, namelijk 68%, gevolgd door zoogdieren (25%), reptielen (3%), vis (3%) en kikkers (minder dan 1%). Naarmate een landschap minder natuurlijk was, verminderde het aandeel

van Woelratten en vogels in het dieet, en namen daarentegen insecten en andere gewervelde dieren dan Woelratten en vogels juist toe. (valera@biobel.bas-net.by).

Dykstra C., Route W.T., Meyer M.W. & Rasmussen P.W. 2010. Contaminant concentrations in bald eagles nesting on Lake Superior, the upper Mississippi River, and the St. Croix River. Journal of Great Lakes Research 36: 561-569.

Van Witkoparenden werden concentraties van DDE, PCBs en kwik bekeken voor drie locaties langs grote rivieren in de Verenigde Staten, en wel tussen 1989/1991 en 2008. De verontreiniging nam op bijna al deze plekken significant af voor dat tijdvak, met 2.4-3.0% per jaar. Deze verbetering was voldoende om een goede reproductie te waarborgen, met tegenwoordig gemiddeld meer dan 1.2 jong per bezet territorium. (cheryldykstra@juno.com).

Evans R.J., Pearce-Higgins J., Whitfield D.P., Grant J.R., MacLennan A. & Reid R. 2010. Comparative nest habitat characteristics of sympatric White-tailed Eagles *Haliaeetus albicilla* and Golden Eagles *Aquila chrysaetos* in western Scotland. Bird Study 57: 473-482.

In hetzelfde gebied samenlevende Zee- en Steenarenden hebben een simpele manier gevonden om elkaar niet voor de voeten te lopen bij de keuze van hun nestplaats: Zeearenden zoeken bomen in bos- en waterrijke omgevingen tot maximaal 100 m boven zeeniveau, Steenarenden doen het met minder bomen en minder water op hoogtes boven 100 m boven zeeniveau. Steenarenden broedden dichter in de buurt van Zeearenden dan in de buurt van andere Steenarenden. De aanwezigheid van Zeearenden (betrekkelijk nieuw in Schotland, volgend op herintroducties) had geen effect op de bezetting van steenarendterritoria. Waarschijnlijk heeft die voorliefde voor 'lage' broedgebieden in het verleden de Zeearenden de das om gedaan, omdat daar de vervolging intensiever was dan in de hooglanden; uitwijking naar hoogland was niet mogelijk omdat die plekken al door Steenarenden waren bezet. De huidige dichtheid van Zeearenden zou beperkt kunnen zijn/worden doordat er relatief weinig oud bos is (nestplaatsen). (richard.evans@rspb.org.uk).

Fasce P., Fasce L., Villers A., Bergese F. & Bretagnolle V. 2011. Long-term breeding demography and density dependence in an increasing population of Golden eagles *Aquila chrysaetos*. Ibis 153: 581-591.

In de westelijke Alpen van Italië namen Steenarenden toe in de periode 1972-2008. Tegelijkertijd daalde het aandeel paren dat eieren legde, en wel naar meer dan 50% vanaf 2003. Slechts 15% van de paren bracht twee jongen per nest groot. Dit wordt als een dichtheidsafhankelijk effect beschouwd. Niettemin, doordat de populatie groeide, stijgt de totale productiviteit nog steeds. (breta@cebc.nrs.fr).

Garratt C.M., Hughes M., Eagle G., Fowler T., Grice & Whittingham M.J. 2011. Foraging habitat selection by breeding Common Kestrels *Falco tinnunculus* on lowland farmland in England. Bird Study 58: 90-98.

Engelse Torenvalken zouden niet-selectief zijn in de keuze van hun foerageergebieden. Naar verhouding werd pas gemaaid grasland (korter dan 5 cm, twee weken of korter geleden gemaaid) het vaakst gebruikt in verhouding tot het voorkomen ervan. In kort gemaaid gras bestonden de prooien vaker uit muizen dan in lang gras. (c.m.garratt@ncl.ac.uk).

Henny C.J., Grove R.A., Kaiser J.L. & Johnson B.L. 2010. North American Osprey populations and contaminants: historic and contemporary perspectives. Journal of Toxicology and Environmental Health, Part B. 13: 579-603.

In dit overzichtsartikel wordt uitgebreid stilgestaan bij de verontreiniging met DDT en andere pesticiden van Visarenden in de Verenigde Staten sinds de jaren vijftig. Sinds het verbod op DDT in 1972 is de visarendpopulatie sterk toegenomen, en wel naar 8000 paren in 1981, naar 14.200 paren in 1994 en 16.000-19.000 paren in 2004. Die toename is zo sterk dat er ook andere factoren aan ten grondslag moeten hebben gelegen (naast reductie van pesticiden in voedselketen). Er wordt een lans gebroken voor de positieve invloed van een veranderende houding van mensen (minder vervolging), veranderingen in habitats (aanleg van reservoirs en aanbieden van kunstnesten) en een toename van vispopulaties. De invloed van de meeste legale organische gifsoorten is sterk teruggebracht. De Visarend is een uitmuntende soort om verontreinigingen van de voedselketen via een vast monitoringsprogramma bij te houden. In de VS gebeurt dat onder meer voor PBDE's en PFC's. (henny@usgs.gov).

Johnson D. 2011. Peregrine Falcon nest relief at night. British Birds 104: 217.

In centraal London werd gezien dat het mannetje van een slechtvalkpaar het vrouwtje afloste om 19.47 uur lokale tijd op 26 april 2004. Hij zat nog steeds op het nest toen de duisternis inviel. Het vrouwtje werd tot zeker 21.25 uur op haar zitpost gezien in het licht van straatlantaarns; om 21.40 uur had ze die plek verlaten. De volgende ochtend, om 4.55 uur (nog donker), bleek het vrouwtje op het nest te zitten. De aflossing moet dus 's nachts hebben plaatsgevonden. (davejohnson@msn.com).

Kiefer J. 2010. Populationsentwicklung von Rotmilan *Milvus milvus* und Schwarzmilan *Milvus migrans* in Ost-Luxemburg 1991-2008. Regulus Wissenschaftliche Berichte 25: 1-12.

In een gebied van bijna 100 km² schommelde de stand van Rode en Zwarte Wouw in oostelijk Luxemburg respectievelijk van 3-5 paren/100 km² (max. 7) en van 2-4/100 km². Een hoge meitemperatuur viel samen met een groter aantal paren Rode Wouw. Boswerkzaamheden werkten negatief uit op Rode Wouw, vooral indien de nestomgeving drastisch werd veranderd. (Willmericher Str. 37, D-54316 Pluwig).

Kitowski I., Grzywaczewski G., Cwiklak J. & Grzegorzewski M. 2011. Falconer activities as a bird dispersal tool at Deblin Airfield (E Poland). Transportation Research Part D 16: 82-86.

Op vliegvelden worden vaak valkeniers ingezet om vogels te verjagen; de schade aan vliegtuigen door aanvaringen met vogels is immers groot. In deze studie werd de vogelaanwezigheid gemeten vóór en na inzet van valkeniers. Hoewel de auteurs beweren dat er door het vliegen met valken een aanmerkelijke daling van het aantal vogels werd bewerkstelligd, is dat een onzinnitspraak. In de eerste plaats vergelijken ze een periode zonder noemenswaardige verjaging (kennelijk toch wel wat) in 2007-2008 met een periode mét verjaging in 2009. Hierdoor loopt de vergelijking mank (had in dezelfde periode moeten plaatsvinden; misschien waren er in het derde jaar – 2009 - sowieso minder vogels aanwezig, om wat voor reden dan ook). In de tweede plaats: zelfs al zouden er minder vogels zijn gekomen door verjaging, kunnen dat er nog steeds zoveel zijn dat aanvaringen niet worden voorkomen (waarmee het

probleem dus niet uit de wereld is geholpen). Opmerkelijk was inderdaad dat geen van de ‘probleemsoorten’ ontbrak in de periode dat er met valken werd gevlogen. Los daarvan is het een dure manier van verjagen. (ignacy@autograf.pl).

Kittur S. & Gopi Sandar K.S. 2010. Cronism by the Shrika *Accipiter badius*. Forktail 26: 140-141.

Van dit kleine Sperwertje werd gezien dat het mannetje een eigen jong opat (vlakbij New Delhi). De vorige dag was er een stevige storm geweest; mogelijk was die er de oorzaak van dat 3 van de 4 jongen op de grond terecht waren gekomen (van 2 daarvan werd niets teruggevonden). (kittur.swati@gmail.com).

Klaassen O. 2011. Roofvogels en enkele karakteristieke en zeldzame soorten in het Bergherbos (Gld) in 2008. SOVON-inventaristatierapport 2011/09. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Het Bergherbos is 1524 ha groot, daarvan ruim 80% bos. Tijdens een gerichte kartering in 2008 (voor Wespendif 2009) werden Buizerd (23 paar, waarvan 14 met jongen), Havik (11 paar, waarvan 7 succesvol), Sperwer (9 paar, waarvan 3 succesvol), Wespendif (3 paar) en Torenvalk (1 paar) aangetroffen. Alle soorten namen toe sinds halverwege de jaren zestig, maar zijn min of meer stabiel sinds de jaren tachtig.

Klaassen R.H.G., Strandberg R., Hake M., Olofsson P., Tøttrup A.P. & Alerstam A. 2010. Loop migration in adult marsh harriers *Circus aeruginosus*, as revealed by satellite telemetry. J. Avian. Biol. 41: 200-207.

Zweedse Bruine Kiekendieven vliegen in een nauwe baan van Europa naar Afrika, en terug. In het voorjaar volgen ze in Afrika echter een westelijker koers dan in het najaar. Het zou kunnen dat de westelijker gebieden in West-Afrika wat voedselrijker zijn dan de meer oostelijk gelegen gebieden, maar dat geldt voor zowel voor- als najaar. Mogelijk dat de overheersende oostelijke winden in Afrika een rol spelen bij de westelijker koers op de terugweg naar de broedgebieden. In Europe werd geen lus in de trek gevonden. (raymond.klaassen@zooekol.lu.se).

Kochert M.N., Fuller M.R., Schueck L.S., Bond L., Bechard M.J., Woodbridge B., Holroyd G.L., Martell M.S. & Banasch U. 2011. Migration patterns, use of stopover areas, and austral summer movements of Swainson’s Hawks. Condor 113: 89-106.

Deze buizerdachtige werd vanaf de broedgebieden in zeven Amerikaanse staten en twee Canadese provincies gevolgd met behulp van satellietzenders (32 van de 46 vogels waren vrouw). Ter hoogte van Nieuw-Mexico vernauwde de trekbaan zich. Alle vogels volgden daarna een betrekkelijk smalle corridor naar de overwinteringsgebieden in de Argentijnse pampa’s, waar ze 76-128 dagen rondhingen en zich tot wel 1600 km verplaatsten. Onderweg lasten ze stops in die 9-26 dagen duurden; sommige vogels gebruikten dezelfde stops in opeenvolgende jaren, een aanwijzing dat het belangrijke plekken zijn. Ze deden dit vooral tijdens de zuidwaartse trek, minder of niet bij de terugkeer naar de broedgebieden. Het zijn insectenetters, die zich vermoedelijk – net als de insectenetende Europese roofvogelsoorten in Afrika (uitgezonderd Wespendif) – verplaatsen naar gelang het voedselaanbod in het wintergebied. Doordat vogels van wijd uiteenlopende broedgebieden dezelfde overwinteringsplekken gebruiken, wordt massasterfte in Argentinië (zoals door gebruik van pesticiden en hagelbuien)

verdund op populatieniveau; in het broedgebied is er weinig van terug te zien. Wat de gevolgen zijn van de omzetting van pampa's in intensieve landbouw zal moeten blijken. (mkochert@usgs.gov).

Krupinski D., Lewtak J. & Szulak K. 2010. Semicolonial nesting and conservation of the Montagu's harrier *Circus pygargus* in rapeseed fields in Southern Podlasie (eastern Poland). *Slovak Raptor J. 4*: 37-40.

In 2009 werd in een koolzaadveld in Oost-Polen een groep van 14 nestelende Grauwe Kiekendieven ontdekt. De auteurs veronderstellen dat ze hier gingen broeden bij gebrek aan vegetatie van voldoende hoogte in de omgeving, als gevolg van slecht weer en dientengevolge een vertraagde vegetatieontwikkeling. De gemiddelde legselgrootte beliep 3.62 eieren; de succesvolle paren brachten gemiddeld 2 jongen groot. Verliezen door predatie en landbouwwerkzaamheden beliepen resp. 2% en 6%. (dominik@bocian.org.pl).

Krupinski D. & Lewtak J. 2010. Caching Eurasian skylarks *Alauda arvensis* by the Montagu's harrier *Circus pygargus*. *Slovak Raptor J. 4*: 41-43.

Een gezenderd mannetje Grauwe Kiekendief werd in Polen betrapt op het hamsteren van gevangen Veldleeuweriken, die vervolgens een belangrijke rol speelden bij het voeren van zijn vrouwtje voorafgaande aan de eileg. (dominik@bocian.org.pl).

Le Gouar P., Sulawa J., Henriquet S., Tessier C. & Sarrazin F. 2011. Low evidence of extra-pair fertilizations in two reintroduced populations of Griffon Vultures (*Gyps fulvus*). *J. Ornithol. 152*: 359-364.

In de Franse Alpen werden tussen 1994 en 2004 op drie plaatsen Vale Gieren geherintroduceerd. In 2004 broedden al 45 paren in Baronnies en 11 in Verdon. Tijdens het ringen van de jongen werden bloed of veren verzameld. De identiteit van de ouders werd bekeken van afstand door (kleur)ringen af te lezen. Veertig kuikens werden uiteindelijk bekeken op identiteit van de ouders; alle kuikens bleken bij de betreffende ouders te horen. Er werden dus geen buitenechtelijke jongen gevonden. (pascalinelegouar@free.fr).

Lucia G., Agostini N., Panuccio M., Mellone U., Chiantante G., Tarini D. & Evangelidis A. 2011. Raptor migration at Antikythira, in southern Greece. *British Birds 104*: 266-270.

33 km ten noordwesten van Kreta ligt een eilandje waar in 2007-09 roofvogeltrek werd geteld. Wonderlijk genoeg was de najaarstrek er sterker dan de voorjaarstrek (in het Middellandse Zeegebied meestal omgekeerd), wat voornamelijk op rekening komt van Wespendienven (maximaal 1348 exemplaren in een najaar) en Bruine Kiekendienven (244 idem). Interessant dat de tellers in voorjaar 2007 een juveniele Wespendif zagen (tegen 39 adulte); gewoonlijk blijven deze jonge vogels in Afrika overzomereren. (www.raptormigration.org).

Martínez-Abraín A., Oro D., Jiménez J., Stewart G. & Pullin A. 2010. A systematic review of the effects of recreational activities on nesting birds of prey. *Basic and Applied Ecology 11*: 312-319.

De invloed van recreatie op broedende roofvogels wordt met deze studie – in tegenstelling tot wat de auteurs zelf beweren – niet onderzocht. Uitgaande van gepubliceerde studies is gekeken naar welke menselijke factoren van invloed zijn

op de plaatsing van nesten en het broedsucces. Omdat de afstand van nesten tot de dichtstbijzijnde wegen in de meeste studies was gemeten, werd hier een analyse op toegepast. Wegen hadden een negatief effect op nestlocatie. Dat zegt uiteraard niets over recreatie, en zelfs niet over menselijke activiteiten (immers, niet gemeten; de onderzoekers gaan er a priori vanuit dat wegen gelijk staan aan nadelige effecten van mensen op roofvogels; dat is echter een aanname, geen getoetst feit). Met wat gegoochel wordt getracht aannemelijk te maken dat de grootte van de roofvogel en zijn nestplaatskeuze (boom versus klif) beide doorwerken op het effect van wegen op de nestlocatie. Dat zou best kunnen, maar deze uitslag zou de opmaat moeten zijn voor gericht onderzoek en experimenten. Nu moeten we de onderzoekers maar op hun woord geloven. Tsja. (a.abrain@uib.es).

Martínez-Padilla J. & Viñuela J. 2011. Hatching asynchrony and brood reduction influence immune response in Common Kestrel *Falco tinnunculus* nestlings. *Ibis* 153: 601-610.

Omdat Torenvalken al vanaf het eerste ei min of meer vastgaan broeden, komen de eieren niet tegelijkertijd uit. Vaak wordt gedacht dat daarmee de kwaliteit van de jongen wordt verbeterd (bij voedselschaarste sterven de kleinste, wat betere overlevingskansen biedt aan de oudste). Maar hoe komt die betere overleving tot stand? Dat is een ingewikkeld verhaal, en blijkt verschillend te zijn voor mannetjes en vrouwtjes in deze experimentele studie waarin asynchrone en gereduceerde broedsels werden vergeleken met synchrone broedsels (alle jongen van dezelfde leeftijd). Het bleek dat asynchroon uitkomen van eieren geen gevolgen had voor broedsucces of jongenkwaliteit. Wel had het gevolgen voor de immuunrespons en jongengroei. In asynchrone en gereduceerde broedsels (minstens één jong dood) lieten de jongen een sterkere immuunrespons (wat goed is voor de overleving) zien dan in synchrone broedsels, en ook bleven de jongen iets kleiner. Als er sterfte optrad in synchroon uitgekomen broedsels werd geen effect op grootte van de jongen gevonden, maar was de immuunreactie minder. Mannetjes produceerden een sterkere immuunreactie dan vrouwtjes in gereduceerde broedsels, wat mogelijk inhoudt dat vrouwen meer investeren in conditie, gewicht of grootte, in plaats van in het immuunsysteem. Moeilijk in te schatten wat de waarde is van zulke studies. Dat te meer daar niets bekend is over de gevolgen in hun latere leven (overleving, reproductie, rekrutering). (j.mart@mncn.csic.es).

Meyburg B.-U., Howey P.W., Meyburg C. & Fiuczynski K.D. 2011. Two complete migration cycles of an adult Hobby tracked by satellite. *British Birds* 104: 2-15.

Uitgerust met een 5-grams zendertje op de rug vloog een volwassen vrouwtje Boomvalk twee maal heen en weer naar Zambia, Angola en Zimbabwe (langste afstand broed-overwinteringsgebied ruim 10.000 km). De tocht over de Sahara nam 4.0-4.5 dagen in beslag. Net als voor Zweedse Boomvalken (zie Takkeling 18: 181) was het tropische regenwoud van Centraal Afrika kennelijk een lastig obstakel, dat met forse snelheid aan de westzijde werd overvlogen (tot 580 km per dag, waaronder ook een deel van de nacht doorvliegend). 's Nachts vliegen werd ook boven de Sahara opgemerkt, en tijdens de oversteek van de Middellandse Zee. In Afrika verbleef de vogel overwegend in miombo-bossen in Angola, maar maakte ze enorme uitstappen

die zowat heel zuidelijk Afrika bestreken. Al met al was de vogel 35% van haar tijd in Europa, de rest in Afrika of onderweg. (BUMeyburg@aol.com).

Michev T., Profirov L., Nyagolov K. & Dimitrov M. 2011. The autumn migration of soaring birds at Bourgas Bay, Bulgaria. *British Birds* 104: 16-37.

In najaar 1979-2003 werd bijna jaarlijks gestuwde trek geteld aan de westkust van de Zwarte Zee. Van de roofvogels leken Wespendif, Bruine Kiekendief, Grauwe Kiekendief, Sperwer, Balkansperwer, Schreeuwarend en Visarend toe te nemen, terwijl de aantallen van Slangenarend (misschien licht afnemend), Buizerd, Dwergarend, Torenvalk en Roodpootvalk meer stabiel waren. Afname trad op bij Zwarte Wouw. De waarde van deze vorm van monitoring is lastig te bepalen, omdat de trekbaan vrij breed is en de dekking van de passage door tellingen op vaste telposten sterk weersafhankelijk is. Niettemin een belangrijk overzicht van deze trekbaan, tot voor kort slechts beperkt toegankelijk in de literatuur. (tanyo@abv.bg).

Müller H. 2011. Brutbiologische Beobachtungen an einem Seeadler *Haliaeetus albicilla*-Brutplatz in Bayern. *Ornithol. Anz.* 49: 193-200.

Een nieuw gevestigd zeearendpaar in Zuid-Duitsland, in 2004, bracht tussen 2006 en 2010 negen jongen groot. De broedduur van de eieren varieerde van 37 tot 38 dagen. De jongen bleven 74-89 dagen op het nest. Beide ouders brachten prooi aan. In 2007 waren dat minstens 50 vissen, 4 Grauwe Ganzen (1 adult, 3 jongen), 2 Wilde Eenden, 2 Meerkoeten, 1 Wulp, 1 Grutto, 1 Kievit, 2 Kokmeeuwen en 2 jonge Hazen. In 2008 betrof het minstens 42 vissen, 28 Meerkoeten, 1 Krakeend, 1 Komeeuw, 1 Waterhoen, 1 Koolmees, 1 jonge haas en 1 Kat. (Kiefernweg 7, D-89134 Blaustein).

Mullié W.C. & Guèye Y. 2010. Does bird predation enhance the impact of Green Muscle (*Metarhizium arcidum*) used for grasshopper control? *Journal of Orthoptera Research* 19: 139-155.

In centraal Senegal werden in 2008-09 sprinkhaandichtheden gemeten in plots, tegelijkertijd vogeldichtheden in transecten. In plotjes waar de sprinkhanen werden behandeld met Green Muscle, een bacteriële insecticide, liepen aantallen en biomassa terug. Het relatieve aandeel dat sprinkhanen uitmaakte van het vogelmenu steeg tussen oktober en december. In de droge tijd vraten vogels tot wel 70% van de sprinkhanen weg; in de natte tijd was dat minder dan 1%. Vogels hadden een voorkeur voor grote en middelgrote sprinkhanen, zoals ook bleek bij braakbalanalyses van Grauwe Kiekendieven. Daarin maakten kleine sprinkhanen slechts 1-3% van alle gegeten sprinkhanen uit, terwijl die 61-68% uitmaakten in het veld. De hoge sprinkhanendichtheid resulteerde in grote aantallen Ooievaars, Kleine Torenvalken en Grauwe Kiekendieven. (wim_sen@yahoo.fr).

Pietersen D.W. & Symes C.T. 2010. Assessing the diet of Amur Falcon *Falco amurensis* and Lesser Kestrel *Falco naumanni* using stomach content analysis. *Ostrich* 81: 39-44.

Na een zware onweersbui werden in Zuid-Afrika 64 Amoervalken en 22 Kleine Torenvalken dood aangetroffen op de slaapplek. De bulk van het voedsel, zoals gevonden in de magen, bestond uit één enkele keversoort, *Heteronychus arator*. Andere kevers, maar ook muizen, sprinkhanen en Hymenoptera, maakten de rest van het voedsel uit. Het eenzijdige menu, althans voor deze vogels op deze plaats in

dit tijdvak, geeft aan hoe kwetsbaar ze zijn voor het gebruik van gif. (dwpetersen@zoology.up.ac.za).

Ragyov D., Stoyanov G., Kojchev V. & Stanchev A. 2011. Attitudes of pigeon keepers to the reintroduction of Saker Falcons in Bulgaria. *Falco* 37: 6-9.

Op plekken waar in Bulgaria plannen zijn om Sakervalken te herintroduceren werd via enquêtes de mening gevraagd van duivenliefhebbers (57 in 16 dorpen). De meeste liefhebbers hielden duiven voor de leuk (71%), de rest deed mee aan wedvluchten. Onder de soorten die genoemd werden als problematisch figureerden vooral Slechtvalk en 'valk' (samen goed voor 54%). Bij toetsing van de identificaties (middels plaatjes) bleken de duivenliefhebbers geen vogelaars: 64% van de roofvogels werd juist op naam gebracht (het best voor Buizerd en Torenavalk). De meeste duivenhouders verloren 1-6 duiven per jaar aan roofvogels; meldingen op het internet suggereren dat 15 van 32 pogingen tot predatie succesvol waren. Diezelfde bron liet zien dat de houding onder duivenliefhebbers ten aanzien van roofvogels overwegend negatief was: 31 van 40 liefhebbers, waaronder 17 die van plan waren (of al praktiseerden) via gif of afschot op te treden. Slechts 5 van de 40 liefhebbers hadden een positieve houding ten opzichte van roofvogels. Niettegenstaande deze uitkomst wordt vastgehouden aan de herintroductie. (www.cherrug.org).

Rebecca G.W. 2011. Spatial and habitat-related influences on the breeding performance of Merlins in Britain. *British Birds* 104: 202-216.

Tijdens een nationale telling van Smellekens in Groot-Brittannië in 1993-94 werden meer dan 1000 nesten genoteerd. Smellekens broedend op grazige heidevelden en gemengde gras-heide deden het beter dan die broedend op natte heidevelden of in naaldhoutaanplantingen. De gemiddelde jongenproductie per paar was 2.0 in 1993 en 2.5 in 1994, genoeg om een stabiele populatie te garanderen. Broeden in naaldhout kwam niet zo veel voor. Tussen 1983-84 en 1993-94 werd bijna een verdubbeling van de populatie vastgesteld, in sommige gebieden echter een afname (Orkney, Northumbria, NO-Wales). (RSPB, 10 Albyn Terrace, Aberdeen AB10 1YP).

Reisen J. van 2011. Vogels in een veranderend duin. Broedvogelmonitoring in Berkheide van 1984 tot 2010. Coastal & Marine (EUCC)/Kust en Zee, Leiden. Gebonden, 216 pp.

Op diverse plaatsen in het land houden die-hards het tellen van broedvogels al decennia vol. Dat levert belangrijke tijdseries op. Berkheide is zo'n plek, gelegen ten zuiden van Katwijk. Het omvat 850 ha, en is eerder onderwerp van een boek geweest (waarin de telresultaten van 1976-85 werden geanalyseerd; van Ommering & Verstraël 1987, *Vogels van Berkheide*). Onderhavig boek borduurt verder op de resultaten verkregen nadien. Het is voor een deel een traditionele avifauna, waarin per soort wordt ingegaan op biotoopkeuze (kwalitatief), aantalsontwikkeling (via indexcijfers, 1984-2009) en – bij eenden – broedsucces (aan de hand van het aantal vrouwtjes met pulli tijdens simultaantellingen in juni en juli). Het duingebied is in deze periode fors gewijzigd (toename recreatie, aanleg waterwingebieden, vergrassing en verstruiking, binnenkomst vos, afname konijn). De effecten daarvan op broedvogels worden grofweg geschilderd door in vogelgroepen te denken, een benadering die voorbijgaat aan wat er werkelijk gaande is (en wat zo complex is dat alleen soortgericht onderzoek

dat kan verduidelijken; het grappige is dan ook dat er bij de bespreking van die groepen uiteindelijk altijd weer wordt teruggegrepen naar soorten, wat me doet afvragen waarom er überhaupt eerst in groepen gedacht wordt). Wat moeten we denken van een vergelijking van trends van Boomleeuwrik, Staartmees en Houtduif, op één hoop gegooid want ingedeeld bij vogels broedend in hoog struweel? Beter is het om gericht soortonderzoek te doen, aanmerkelijk veelzeggender immers. Is daar iets van terug te vinden bij de soortbesprekingen? Niet echt. Dat is niet verwonderlijk, omdat broedvogelkarteringen zelden verder komen dan via een gestandaardiseerde methode te komen tot een jaarlijkse aantalsbepaling. Wat de achtergrond is van aantalsveranderingen in de tijd is vervolgens onderwerp van speculatie, niet van onderzoek. We zouden verder komen wanneer karteringen gepaard gingen met onderzoek, al was het maar bij enkele soorten (die niet noodzakelijkerwijs op een Rode Lijst of ander overheidsdocument hoeven voor te komen om in aanmerking te komen voor detailonderzoek). Of in ieder geval pogen de trend te duiden met goede achtergrondgegevens (waarvan de literatuur bol staat; de Grasmus, bijvoorbeeld, moest wel toenemen als je met een kartering start in 1984, het diepste dieptepunt in de Saheldroogte). Wat dat betreft levert dit boek overigens iets meer dan de gemiddelde avifauna, namelijk pogingen om vragen te beantwoorden in aparte hoofdstukken. Hoewel ook daar in vogelgroepen wordt gedacht (moerasvogels bijvoorbeeld, een mengsel van korte- en lange-afstandstrekkingen, overwintersaars in West- en Oost-Afrika, zaad- en insectenetters, kort en lang levende soorten; hoe dat alles onderling zinvol te vergelijken?), is het toe te juichen dat wordt gepoogd verder te komen dan middels voor de hand liggende soortbesprekingen waarin zowel feitelijke (bijvoorbeeld: eerste broedgeval in het gebied) als virtuele informatie (voedsel van Buizerd, vast niet gebaseerd op echte waarnemingen) wordt verstrekt. Hoe moeilijk de uitkomsten van dit soort analyses zijn in te schatten, blijkt bijvoorbeeld bij de moerasvogeltrend, die niet afwijkt van de landelijke maar niettemin – zij het voorzichtig – wordt gekoppeld aan herinrichting van Groot Berkheide (met een afwijkende trend voor Rode Lijstsoorten, namelijk verdwijnend). Mijn conclusie zou juist zijn: kennelijk speelt iets anders een grotere rol. Het hoofdstukje over Tapuiten laat zien dat soortgericht onderzoek (in het Noordhollands Duinreservaat) wat dichter op de oorzaken van toe- of afname aansluit dan een meer algemene kartering. Een lage juvenielenoverleving (let wel: dat is lokale overleving, wat niet hetzelfde is als echte overleving) is één van de uitkomsten van dat onderzoek, alsmede een verschil in voedselkwaliteit voor eerste en latere broedsels (wat consequenties kan hebben voor de overleving van late broedsels). Precies, dat is het soort onderzoek waar we verder mee komen. En zeker niet met evaluaties aan de hand van vogelgroepen, zoals in het laatste hoofdstuk gebeurt. Een artificiële aangelegenheid, die niets zegt over wat er gaande is, noch over wat het beheer daaraan veranderde (beheer bovendien dat denkt in termen van doelen, wat ambtenarij is en niets van doen heeft met natuur). Leuk is het hoofdstuk over fenologie, al is onduidelijk wat er precies is gemeten: aankomst van eerste individu van een soort, de eerste tien individuen, een gemiddelde aankomst voor de hele lokale populatie? Ik vermoed het eerste, wat de minst zuivere maat is (immers grote invloed van uitbijters). De aanbeveling om oude inventarisatiegegevens na te kijken op aankomstdata, is een

goede mits uitgevoerd voor een groter deel van de lokale populatie (dus niet alleen de eerste, maar bijvoorbeeld voor de eerste tien). Ook het hoofdstukje over het effect van begrazing in Meijndel op muizen (en roofvogels), is interessant. Doordat de gekozen methode van vangen (lifetraps) voor sommige van de onderzochte soorten ongeschikt is (bijvoorbeeld veldmuis), en de vangserie grote hiaten vertoont na 1996 (wat de grafieken met aantalsfluctuaties deels onbruikbaar maakt; de getrokken lijnen tussen punten/jaren is ongeoorloofd wanneer er in veel jaren niet is gevangen), is de uitkomst niet eenduidig. Begrazing in de duinen, op deze wijze, lijkt niet te leiden tot een grotere diversiteit en grotere aantallen. Sterker nog, veldmuizen werden alleen in onbegrasd gebied gevonden. De roofvogels (hier: Buizerd, Torenvalk, Bosuil) lieten geen correlatie zien met de muizenstand en –diversiteit, maar hier is alleen gekeken naar aantallen. Bij een nauwgezet onderzoek, waarbij wordt ingegaan op broedsucces, conditie, overleving en rekrutering, zou dat een ander verhaal kunnen opleveren. Ook hier dus: in aanzet een goede start, maar de uitvoering dient verfijnd alvorens zinnige uitspraken kunnen worden gedaan.

Al met al een avifauna van wisselend gehalte, met aanzetten tot analyse die tot navolging en verbetering strekken. Het boek is rijk geïllustreerd met kleurenfoto's (helaas weer veel portretten van vogels; kom op jongens, de volgende keer vogels in hun lokale leefomgeving, gedragsplaatjes, onderschriften die iets toevoegen aan de tekst, plaats en datum toegevoegd; maak van een foto een mini-essay waarin je informatie zet die niet in de tekst past), waaronder tal van landschapsoptnames die een goed (hoop ik, want ik ken het gebied niet) beeld geven van Berkheide. Petje af voor deze volhouders.

Rosenfield R.N., Lamers D., Evans D.L., Evans M. & Cava J.A. 2011. Shift to later timing by autumnal migrating Sharp-shinned Hawks. *Wilson J. Ornithol.* 123: 154-158.

Deze Noord-Amerikaanse sperwertjes bleken op een vaste telpost in Minnesota in de periode 1974-2009 gemiddeld vier dagen later te passeren in recente jaren. In de laatste 16 jaar van de studie beliep die fenologieverschuiving zelfs acht dagen binnen het tijdvak van eind september tot en met oktober. De oorzaak is onbekend. (rosenfi@uwsp.edu).

Scott D. 2010. *The Hen Harrier – In the shadow of Slemish*. Whittles Publishing, Dunbeath. Paperback, XV + 160 pp. Prijs: €23.99.

Ierland is een mooi land, een beetje kaal misschien maar zo hier een daar wat hoogveen vergoedt veel. Weinig roofvogels, al is dat rap aan het veranderen als gevolg van bebossing van venen met exotische naaldbomen. De auteur van dit boek over Blauwe Kiekendief is daar op zijn minst ambivalent over (de binnenkomende Haviken en Buizerds vergrijpen zich aan, of verdrijven, Blauwe Kiekendieven, zijn lievelingssoort). Hij onderzocht 24 jaar lang een populatie Blauwe Kieken in Noord-Ierland, en zag daar de soort uiteindelijk tussen zijn vingers doorglippen (of althans bijna). De heide wordt zo kort afgevreten door – gesubsidieerde – schapen dat er onvoldoende dekking overblijft om gevaarvrij te kunnen grondnestelen (gold ook voor Smelleken). De aanplant van naaldhoutexoten (sitka, onder meer) op de heidevelden en hoogvenen bracht kortstondig uitkomst: de lepe Blauwe Kieken gingen deels in

zelfgebouwde nesten in misvormde sitka's broeden, tot wel 12 m hoogte. Omdat hun nesten overwegend uit gras bestonden, en Ierland niet voor niets een reputatie van regen, regen en nog eens regen heeft, was dat niet altijd een handige keus: eieren en jongen zakten makkelijk door het versoppende grasnest, en werden op de grond verorberd door vossen als ze al niet voor die tijd dood waren. Het kostte de auteur enige jaren voordat hij de mentale omslag had gemaakt dat Blauwe Kiekendieven echt in bomen kunnen nestelen. Het vinden van die nesten viel niet mee. In dit boek wordt jaar voor jaar, en bijna nest voor nest, tot vermoeiens toe, elke zoektocht en uitkomst beschreven, met terzijdes over andere soorten, treurnis rond de professionele natuurbescherming in Ierland, frustraties en hemelhoge pieken... Kennelijk zijn de bevindingen van de auteur (trends, nestsucces, nestplaatskeuze) onvoldoende in de officiële natuurbescherming opgenomen, anders vallen de on-Britse (maar misschien juist wel Ierse) uitvallen in die richting niet te verklaren. Ik heb een deel van de officiële standpunten en rapporten gelezen over de bescherming van de Blauwe Kiek in Ierland, maar kon daaruit niet opmaken waar de auteur zijn frustratie precies vandaan heeft. Als dit boek maatgevend is voor de wijze van publiceren van de auteur, valt het voor buitenstaanders ook niet mee de stand van zaken naar waarde te beoordelen. De enkele tabellen achterin het boek, over prooien, zijn nutteloos, want een opeenhoping van jaren, seizoenen (resten rond nesten op één hoop gegooid met winterroestplaatsen), en dito manieren van verzamelen (prooieresten en braakballen tezamen, al wordt de suggestie gewekt dat het om braakballen gaat). Helaas geen tabellen over aantalverloop, broedsucces, seksratio's, overleving, allemaal zaken die wel aan de orde komen maar niet in samengevatte vorm worden gepresenteerd. Wat overblijft: een boek geschreven vanuit een passie, waarin de observaties van boomnestelende kieken het interessantst zijn.

Seguin J.-F., Torre J. & Bretagnolle V. 2010. Distribution, population size and breeding parameters in the insular population of Bearded Vultures *Gypaetus barbatus* of Corsica over 28 years. *Bird Study* 57: 361-368.

De Lammergier bewoont Corsica, of beter gezegd de bergen aldaar hoger dan 1000 meter, met 10 paren (25 individuen). De stand is iets toegenomen sinds 1981-82, toen er slechts 6 paren op het eiland voorkwamen. Sinds 1981 zijn de broedresultaten afgenomen (legfrequentie, broedsucces, productiviteit). De productiviteit was slechts 0.16 jong per paar per jaar. Een penibele toestand. (gypaete.parc@wanadoo.fr).

Seynes A. de 2010. Les oiseaux nicheurs rares et menacés en France en 2009. *Ornithos* 17: 137-168.

Van de zeldzamere roofvogels werden in 2009 weer tellingen gedaan in Frankrijk. Het aantal paren (met tussen haakjes het aantal jongen, al dan niet geëxtrapoleerd) in 2001-2009 was voor Grijs Wouw resp. 6(13), 7(12), 13(14), 15-16(30), 14(25), 15(43), 22(76), 32(95) en 37-43(89-103), voor Lammergier resp. 36(8), 37(16), 38(10), 40(12), 41(13), 45(20), 43-44(13), 34(15) en 48(17), voor Aasgier resp. 69(43-53), 69-75(53), 71(62), 82(55), 84(53), 81(57), 87(50), 86(66) en 82(50), voor Vale Gier resp. 89(58), 98(66), 415(294), 438(255), 497-500(284), 780-820(?), 796(469), 563(334) en 336-341 (252); deze soort is niet elk jaar overal geteld; voor Monniksgier resp. 6(3), 10(3), 12(6), 14(4), 13(5), 16(11), 20(15), 16(13) en 17(11), voor Schreeuwarend resp. 0(0),

0(0), 1(1), 1(0), 1(1), 1(1), 1(1), 1(1) en 1(1), voor Havikarend resp. 25(18), 22(24), 24(31), 26(22), 28(16), 28(28), 26(25), 29(30) en 29(28), voor Visarend resp. 37(56), 37(51), 43(90), 44(60), 47(75), 47(92), 49(68), 57(106) en 60(93), en ten slotte voor Kleine Torenvalk resp. 63(113), 72(115), 75(227), 114(231), 151(283), 171(371), 182(408), 194(316) en 259(642).

Slagsvold T., Sonerud G.A., Grønlien H.E. & Stige L.C. 2010. Prey handling in raptors in relation to their morphology and feeding niches. J. Avian. Biol. 41: 488-497.

37 roofvogels en uilen van 10 soorten kregen in gevangenschap zoogdier- en vogelprooien van verschillend formaat. De efficiëntie van voedselopname werd gemeten als het aandeel ervan dat werd verorberd. Van zoogdierprooien werd verhoudingsgewijs meer verorberd dan van vogels. Bovendien, hoe groter de prooi, hoe minder ervan naar binnen ging, maar hoe groter de roofvogel hoe meer ze van een prooi opaten. Muizeneters (die een korte brede snavel hebben) waren beter in het geheel of grotendeels verorberen van hun prooien dan voegeleters (die een langere, smallere snavel hebben). De kans dat de kop van een prooi mee naar binnen ging was groter bij zoogdier- dan bij vogelprooien, maar het omgekeerde was het geval met ingewanden. Hoe je het ook wendt of keert, de idee dat een prooi in zijn geheel naar binnen gaat, is niet waar. Dat heeft consequenties voor berekeningen van de voedselopname, die nogal verschillen voor vogel- en muizeneters. Die laatste hebben een langer maag-darmkanaal dan voegeleters, en kunnen zodoende grotere brokken verwerken. Deze studie zou wat verder zijn gekomen als ook de verteringsefficiëntie zou zijn gemeten. (tore.slagsvold@bio.uio.no).

Smart J., Amar A., Sim I.M.W., Etheridge B., Cameron D., Christie G. & Wilson J.D. 2010. Illegal killing slows population recovery of a re-introduced raptor of high conservation concern – The red kite *Milvus milvus*. Biol. Conserv. 143: 1278-1286.

In Nederland zijn we al heel lang bekend met de idee dat misbruik van vergif een effectieve rem is gebleken voor permanente vestiging van Rode Wouwen in ons land. In Schotland kampen ze met hetzelfde probleem. Daar is een massieve hoeveelheid geld gestopt in de herintroductie van Rode Wouwen. Het bleek dat het herstel minder snel verliep dan verwacht. 40% van de dood gevonden Rode Wouwen (103 exemplaren) bleken opzettelijk te zijn gedood (de meeste vergiftigd). De jaarlijkse overleving van in het wild geboren jongen in Noord-Schotland was laag voor eerstejaars (in vergelijking met andere Schotse populatie), en de overleving van tweedejaars vogels nam zelfs af met vorderende tijd. Bij afwezigheid van vervolging zou de jaarlijkse overleving kunnen stijgen van 37% naar 54% in eerstejaars, van 72% naar 78% in tweedejaars en van 87% naar 92% in adulte vogels. De huidige Noord-Schotse populatie in 2006 omvatte 60 paren, maar zou bij afwezigheid van illegale sterfte ongeveer 300 paren hebben bedragen. Daarmee is vervolging de sleutelfactor in de populatiedynamiek van Rode Wouwen op deze plek. Met de zoveel hogere kans te worden vergiftigd in Nederland (meer dan 90% van de doodgevonden Rode Wouwen bleken te zijn vergiftigd), is het begrijpelijk dat deze soort in Nederland geen schijn van kans heeft zich blijvend te vestigen. (jennifer.smart@rspb.org.uk).

Strobel B.N. & Boal C.W. 2010. Regional variation in diets of breeding Red-shouldered Hawks. Wilson J. Ornithol. 122: 68-74.

In zuidelijk Texas werden in twee jaren in totaal tien nesten van Roodschouderbuizerds gevolgd met behulp van video (1457 uur, 1315 prooidieren). Prooikeus hing samen met breedtegraad; noordelijke paren aten meer zoogdieren, zuidelijke juist amfibieën. (bradley.strobel@ttu.edu).

Terraube J., Arroyo B., Madders M. & Mougeot F. 2011. Diet specialisation and foraging efficiency under fluctuating vole abundance: a comparison between generalist and specialist avian predators. Oikos 120: 234-244.

Steppekiekendieven worden in deze studie in Kazachstan als de muizenspecialist gezien, terwijl Grauwe Kieken de generalisten zijn. Steppekieken waren succesvollere jagers tijdens muizenrijke jaren (40% hogere opname van biomassa) dan Grauwe, maar als er weinig muizen waren, ontloopten ze zich als minder succesvolle jagers dan Grauwe (die een meer gelijkmatig jaagsucces vertoonden). Als specialist moet je dus de prijs voor je specialisme betalen op momenten dat het niet mee zit met je hoofdvoedsel. Zou dat de reden kunnen zijn dat specialisten het in onze geruïneerde wereld zwaar hebben? (julien.terraube@uclm.es).

Tome D. 2011. Post-fledging survival and dynamics of dispersal in Long-eared Owls *Asio otus*. Bird Study 58: 193-199.

Iedereen die in Oost-Nederlandse bossen actief is, en dat langer dan drie decennia en ook 's nachts, weet dat bedelpiepende Ransuilen even schaars zijn geworden als liefde voor natuur onder politici. Snackies voor de havikbekkies, dat zijn het. Dat blijkt ook uit deze Sloveense studie, die keek naar de overleving van jonge Ransuilen na het uitvliegen (uitgerust met zendertjes). Van de 51 uitvliegende Ransuilen gingen er 31 dood, daarvan 22 via predatie en 6 door verhongering (dat laatste nadat ze onafhankelijk waren geworden). Sterfte is vooral in de eerste week na het uitvliegen hoog. Het duurt 50-80 dagen na het uitvliegen voor dat de uilskuikens zelfstandig zijn. Tot die tijd is het bedelen geblazen, en dus een grote kans lopen te worden opgemerkt door een predator (zowel vogels als zoogdieren). Overigens zijn zulke sterftcijfers ook bekend van Bosuilen. (Davorin.Tome@nib.si).

Walters J.R., Derrickson S.R., Fry D.M., Haig S.M., Marzluff J.M. & Wunderle J.M. Jr. 2010. Status of the California Condor (*Gymnogyps californianus*) and efforts to achieve its recovery. Auk 127: 969-1001.

In 1987 werd de laatste wilde Californische Condor gevangen, om te worden toegevoegd aan de kleine populatie in gevangenschap. Uiterekend in dat jaar liep ik door Californië, de laatste plek met een wilde vogel, waar ik Lasse J. Laine tegen het lijf liep die een andere Fin kende die een retourtje Helsinki-Los Angeles had geboekt, bij aankomst in LA een auto had gehuurd, *linea recta* naar de vallei met Californische Condor was gereden, het beest op zijn levenslijst had bijgeschreven, terugreed naar LA en op het vliegtuig naar huis stapte. Ik weet niet of dat een waar verhaal was, maar een mooi verhaal was het zeker. De kweek met de vogels in gevangenschap heeft ertoe geleid dat er inmiddels meer dan 350 condors zijn, waarvan 180 in het wild in Arizona, Californië, Utah en Baja Californië. Dit alles ging, en gaat, niet van een leien dakje. Sterker nog, de groei van de aantallen en de

specifieke problemen rond de kweek en bescherming van wilde vogels kost smakken geld (in 2007 bijvoorbeeld bijna 5.5 miljoen dollar, overigens grotendeels – ongeveer 80-85% - privaat geld). Vanaf 1992 is begonnen met het loslaten van gekweekte condors, maar het duurde tot 2003 voordat het eerste jong in het wild uitvloog. De condors lopen daar grote risico's. Zo hebben ze de gewoonte onverteerbare brokjes in te slikken; in het verleden waren dat steentjes en botten, tegenwoordig in toenemende mate doppen van bierflessen (er wordt ook daar flink gezopen in natuurgebieden), plastic en loodfragmenten (vooral via geschoten en in het terrein achtergebleven wild, dat een waaier van loodsnippers in het lichaam achterlaat op plekken waar de kogel op bot uiteen is gespat; de Amerikanen noemen dat een 'sneeuwstorm'). Bovendien zijn gekweekte condors aan mensen gewend, wat tot minder geslaagde toestanden leidt na het uitzetten; de vogels zien er geen been in om rond menselijke nederzettingen rond te hangen, daarbij tot in slaapkamers doordringend (en met een onderbroek op hun kop – en passant meegenomen van de waslijn – rondlopend; niet het soort actie waarmee je de handen op elkaar krijgt bij het grote publiek, tenzij behept met humor). Om loodvergiftiging te voorkomen moeten de condors geregeld worden gevangen; ze krijgen dan een therapie die de looddeeltjes moet binden, of doet uitbraken. In acute gevallen is verwijdering via endoscopie of chirurgie noodzakelijk. Niet ideaal, dat terugvangen van die beesten. Bovendien strijdig met de idee dat ze uiteindelijk zichzelf moeten bedruipen; dat doel is wel heel ver weg als je min of meer gedwongen bent voerplaatsen aan te leggen om ze zo min mogelijk met geschoten wild in aanraking te laten komen en om een plek te hebben waar je ze kunt terugvangen voor behandeling. De oplossing van dit probleem is een verbod op loodammunitie, iets waar al dan niet vrijwillig in toenemende mate in diverse staten en in Nationale Parken op wordt aangestuurd. Zo simpel is het echter niet; net als overal elders bleek dat bij afwezigheid van controle de jacht met lood gewoon doorging, dat nog afgezien van de grote aantallen stropers die schijt hebben aan wat dan ook. Zelfs op plekken waar 80-90% van de jagers het gebruik van loodammunitie afzwoor (naar eigen zeggen), bleken condors nog steeds gevaarlijk hoge loodconcentraties te hebben. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Vale Gieren laten condors zich minder makkelijk verleiden tot gebruik van restaurants, plekken waar niet-verontreinigde karkassen worden aangeboden. Ze bestrijken enorme gebieden, en hebben snel geleerd te letten op Raven en Buizerds om overal in het terrein dode beesten op te sporen. Dat is natuurlijk heel mooi, en precies wat je wilt, maar het heeft als bij-effect dat de vogels grote risico's lopen als gevolg van jacht en lood. Maar het gebruik van restaurants is evenmin zonder gevaar; hier komen namelijk niet alleen condors op af, maar ook coyotes, beren, poema's, wilde varkens, Steenarenden en ander ongedierte. Dat vergroot de onderlinge competitie en brengt predatierisico met zich mee. Dus moet er schrikdraad worden aangebracht tegen grondpredatoren. Kortom, gedoe. Los van lood lijkt de opname van andere gifsoorten eveneens een probleem. Dat probleem zou zelfs nog groter kunnen worden als de condors vaker naar het strand gaan om kadavers van zeezoogdieren te bevreten (wat ze in vorige eeuwen ook deden). Dat zou ze in contact brengen met PCB's, die dezelfde gevolgen hebben als indertijd DDT (verdunding van de eischaal, embryosterfte). Daar zit niemand

op te wachten. Ook het opvoeden van jonge condortjes is minder eenvoudig dan gedacht. Werden ze eerst gevoerd met een condorkopgelijkende handschoen (zonder dat ze de mens erachter konden zien, om inprenting te voorkomen), al snel werd duidelijk dat geïsoleerd opgegroeide jongen na vrijlating onaangepaste hangjongeren werden met onderling afwijkend gedrag. Dat komt doordat condors sociale beesten zijn, die langdurig door hun ouders worden verzorgd, ook na het uitvliegen. Hier is de wens om zoveel mogelijk condors te kweken strijdig met de wenselijkheid van langdurige ouderzorg. De onderhavige studie haalt al deze problemen overhoop, en doet aanbevelingen over de gewenste koers. Daarbij wordt alles van stal gehaald, inclusief de reorganisatie van het hele programma (nogal versnipperd, ondanks het feit dat er onderling veel contact is), een wetenschappelijker aanpak (inderdaad, een algemeen geldend probleem van de natuurbescherming), een betere standaardisatie en opslag van de gegevens, een verbetering van de monitoring, introducties op basis van het creëren van een metapopulatie, een beter medisch protocol om de beesten in gevangenschap en in het wild te volgen, en nóg meer contacten met het publiek (in het bijzonder de jagers, een hardleers volkje). Het condor-programma laat mooi zien wat private natuurbescherming vermag, maar ook welke problemen om de hoek komen kijken, hoeveel ingewikkelder zaken in elkaar steken dan aanvankelijk gedacht, en hoe kostbaar het is. Is dat een reden om ermee op te houden? Welnee, met enthousiasme, goede wil en inventiviteit is alles van de grond te krijgen. Een opwekkende gedachte. (jrwalt@vt.edu).

Wilson A., Brittingham M. & Grove G. 2010. Association of wintering raptors with Conservation Reserve Enhancement Program grasslands in Pennsylvania. J. Field Ornithol. 81: 361-372.

Ook in de USA wordt plaatselijk het boerenland diervriendelijk beheerd. In delen van Pennsylvania liep dat op van minder dan 1% in 2001 naar 3-4% van het oppervlak in 2007. Deze studie laat zien dat die stijging gepaard ging met grotere aantallen overwinterende roofvogels (zie de parallel met het hamsterreservaat in Limburg), in het bijzonder van Blauwe Kiekendief (toename van 20% per jaar), Ruigpoot- en Roodstaartbuizerd en Amerikaanse Torenvalk. Voor de Blauwe Kiek wordt gesuggereerd dat elk percentage toegevoegd graslandreservaat (in de staat Pennsylvania) zal resulteren in een jaarlijkse toename van 35.7%. Grappig, dat cijfer achter de komma. Wat dit op populatieniveau betekent, is onbekend. We mogen aannemen dat elke extra roofvogel in een reservaat wordt onttrokken aan een ander gebied. Dat is pas echt van betekenis als de overlevingskansen in het reservaat groter zijn dan daarbuiten, en helemaal pas als daaruit een verbeterd reproductiecijfer voortkomt. (amwilson@esgs.gov).

Wink U. 2010. Rotmilan *Milvus milvus* und Schwarzmilan *M. migrans* zwischen Ammer und Lech: Bestandsentwicklung und Brutbiologie. Ornithol. Anz. 49: 174-192.

Op 300 km² in de voor-alpiene zone van Boven-Beieren namen zowel Rode als Zwarte Wouw toe; ze bereikten in 2010 een (voorlopig?) maximum van resp. 18 en 22 paren. Rode Wouwen brachten gemiddeld 1.6 jong/paar groot in 2001-05, tegen 1.3 in 2006-2010, Zwarte Wouwen resp. 1.4 en 1.7. (Ursula.Wink@freenet.de).

Wink U. 2010. Erster Überwinterungsversuch 2009/2010 von Rotmilanen *Milvus milvus* im Ammersee-Gebiet. Ornithol. Anz. 49: 201-203.

In de winter van 2009/10 werd voor het eerst een poging tot overwintering van Rode Wouw geconstateerd in het broedgebied aan het Ammermeer. De laatste werd er 16 januari gezien; daarna duurde het vijf weken alvorens de soort weer opdook.

Zeiler J. 2010. Hunting the hunters: owls and birds of prey as part of the falconers' game bag. In: Prummel W., Zeiler J.T. & Brinkhuizen D.C. (eds), *Birds in Archaeology: 163-168. Bakhuis, Eelde.*

De botten die van roofvogels op Middeleeuwse (en eerdere) plekken worden aangetroffen hebben deels te maken met jachtvogels, maar deels ook met vogels waarvan niet bekend is dat ze voor de valkerij werden gebruikt. De eerste categorie bevat Sperwer, Havik en Slechtvalk (mogelijk ook Boomvalk), de tweede Buizerd, Rode Wouw en Velduil. Het lijkt erop dat die laatste groep tot de bejaagbare soorten kunnen worden gerekend, zoals aannemelijk wordt gemaakt met bronnen uit die tijd en afbeeldingen op schilderijen en tekeningen.

Zellweger-Fischer J. Schaub M., Müller C., Rudin M., Spiess M. & Jenni L. 2011. Bruterfolg des Turmfalken *Falco tinnunculus*: Resultate und Erkenntnisse aus fünf Jahren integriertem Populationsmonitoring. Ornithol. Beob. 108: 9-36.

In verschillende gebieden in Zwitserland werd gekeken naar legbegin, legselgrootte en broedsucces van Torenvalken. Dat wisselde naar regio en jaar, met hoogte als belangrijke variabele (hoe hoger, hoe later de start). Ook het aandeel akkerland had enig gevolg: hoe meer akkerland, hoe vroeger de start van de eileg. Overal werd vastgesteld dat een vroege start gepaard ging met grotere legsels, meer uitvliegende jongen en een betere conditie. Wonderlijk genoeg werd er in de vijf jaar van het onderzoek geen duidelijke variatie in broedselgrootte gevonden; dit wordt geweten aan de flexibiliteit van Torenvalken in hun voedselkeus (maar er worden geen voedselgegevens verstrekt). (michael.schaub@vogelwarte.ch).

Zoratto F., Carere C., Chiarotti F., Santucci D. & Alleva E. 2010. Aerial hunting behaviour and predation success by peregrine falcons *Falco peregrinus* on starling flocks *Sturnus vulgaris*. J. Avian Biol. 41: 427-433.

In de buurt van Rome werden op twee spreekwaaierplaatsen van resp. 20.000 en 50.000 exemplaren 328 jachtvluchten van Slechtvalken geregistreerd. Gemiddeld was 23.1% daarvan succesvol. De jacht op solitaire Spreeuwen was het meest succesvol. Kort durende jachtvluchten (minder dan 90 seconden) en solitaire jagende valken waren succesvoller dan langere vluchten en indien er meer dan één valk tegelijk bezig was. De valken hadden een breed scala aan jachtwijzen tot hun beschikking, maar de verrassingsaanval was het succesvolst. De constante predatiedruk op de slaapplaatsen had geen effect op het gebruik ervan door de Spreeuwen, vermoedelijk omdat de valken per individu niet meer dan één Spreeuw per avond konden vangen. Dat vond ik ook in Nigeria, waar Afrikaanse Boomvalken op een reuzenslaapplaats van Boerenzwaluwen jaagden (Ardea 93: 37-48, 2005). (claudio.carere@iss.it).

Overzicht van WRN-steunpunten en contactpersonen

Friesland

Herman Dijkman, Schuur 35, 9205 BE Drachten. Tel. 0512-523369, Email: h.dijkman54@hetnet.nl
ZO-Friesland: Thijs van Galen, Hobbemastraat 28, 8471 VW Wolvega (0561-614522),
thijsvangalen@home.nl, www.roofvogelsweststellingwerf.nl
Kiekendieven: Romke Kleefstra, Ulesprong 6, 8406 AH Tijnje, 06-10646640, Email: craneland@planet.nl

Groningen

Kiekendieven: www.grauwekiekendief.nl

Drenthe

Sake de Vlas, Heiakkers 3, 9463 TN Eext, 0592-263576, info@werkgroeproofvogels.nl

Overijssel

Jan van Dijk, Mgr. Nolenslaan 19, 8014 AS Zwolle (038-4657050), Email: jwhvdijk@wxs.nl
Twente: Roeleke Steentjes-ter Stege, Hofstedenweg 4, 7497 NC Bentelo (0547-292541), Email: roeleke@hccnet.nl

Gelderland

Harry van Diepen, Troelstrastraat 2, 8161 DS Epe, 0578-615114, 06-83042954, dile@introweb.nl
Jan ten Böhmer, Ordermolenweg 64, 7312 SL Apeldoorn, 055-3552850
Bert Verboog, Molenbelt 67, 7241 JK Lochem (0573-256654/299299), Email: bverboog@hetnet.nl

Flevopolders

Frank de Roder, Zwartemeerweg 20A, 8307 RP Ens (06-50213098), Email: frankderoder@hccnet.nl

Noord-Brabant

Algemene contacten + Midden-Brabant: Kees Kraneveld, J. Ruysdaelstraat 37, 5143 GL Waalwijk (0416-336499), kraneveld@hotmail.com
Onderzoek + Oostelijk Noord-Brabant (Noord): Edward Sliwinski, Marijkelaan 16, 5342 EM Oss (0412-639612), edward.sliwinski@home.nl
Oost-Brabant Zuid: Pieter Wouters, Lensheuvel 37, 5541 BA Reusel (0497-643049), woutersloos@hetnet.nl
Westelijk Brabant: Ton Bakker, Griepkeshof 55, 4661 VZ Halsteren (0164-687184), bakker.karman@planet.nl
André Scheeres, (vervolgingszaken), Lavadijk 297, 4707 KZ Roosendaal (0165-559445, 06-41559521),
Zippy05@home.nl
Kleurringen Boomvalk:
Vogelasiel Someren, oostelijk Noord-Brabant (0493-493564)
Vogelasiel Zundert, westelijk Noord-Brabant (076-5974165)

Zeeland

Inventarisaties: Henk Castelijns, Marollenoord 10, 4553 CP Philippine, castelijns@zeelandnet.nl,
http://www.roofvogelszeeland.nl

Limburg

(Noord-Limburg) Jos Custers, Venloseweg 61, 5993 PH Maasbree (077-4653574)
(Midden Limburg) Henk Beckers, Schaapsweg 72, 6077 CG Odiliënberg, 0475-533003, boomvalk@home.nl

Utrecht en Het Gooi (plus kleurringen Boomvalk)

Hanneke Sevink, Einder 31, 3742 ZG Baarn (035-5421019), Email: hannekesevink@freeler.nl

Zuid-Holland

André de Baerdemaeker, Mijnsherenlaan 85b, 3081 GG Rotterdam (06-55550221), baerdemaeker@hotmail.com
Ton Elzerman, Benedenrijweg 325, 2983 GE Ridderkerk (0180-417154), Email: buteo@xs4all.nl
(Zuid-Hollandse eilanden, Rotterdam en omgeving, Nieuwe Waterweg Noord)

Noord-Holland

Dook Vlucht, Nassaulaan 8, 1862 EJ Bergen (072-5897778), Email: d.vlucht@quicknet.nl

Algemeen contact politie (roofvogelvervolging): Henri Madern (06-55823185)
Roofvogelvervolging Noord-Nederland (tot en met Flevoland): Jan Schipperijn (06-55834171)
Uitleen roofvogeltentoonstelling: Willie Spieker, Korenbloemstraat 13, 7135 JS Harreveld (0544-374899)

Inhoud De Takkeling 19(2), 2011

- 99 Hanneke Sevink: De shows de lucht uit
- 100 Rob G. Bijlsma: Seksratio van overwinterende Bruine Kiekendieven *Circus aeruginosus* in Nederland: enige overwegingen
- 108 Gerard Ouweneel: Trek van Steppekiekendieven *Circus macrourus* in Kalmukkië in maart 2011
- 111 Jan van Dijk: Buizerds *Buteo buteo* met afwijkingen
- 116 Leo Stockmann: Buizerd *Buteo buteo* snaait prooi van Blauwe Reiger *Ardea cinerea*
- 117 J. Dellink: Sperwer *Accipiter nisus* verdrinkt Ekster *Pica pica*
- 120 Rob G. Bijlsma: Sperwer *Accipiter nisus* op kikkervangst
- 122 Jan van Dijk: Witte nagels bij een Torenvalk *Falco tinnunculus*
- 125 Cock & Elly van Heukelen: Torenvalknest *Falco tinnunculus* met tien eieren bij de Zeedijk, Tholen
- 129 Marleen Duijvestein & Jan van Dijk: Geslachtsbepaling bij Torenvalken *Falco tinnunculus* op basis van biometrische gegevens
- 142 Harry Westerhuis: Slechtvalk *Falco peregrinus* profiteert van jagende Grauwe Kiekendief *Circus pygargus*
- 143 Anthonie Stip: Massale roofvogeltrek over Telpost Kinderdijk op 13 september 2008
- 149 Oproepen en mededelingen
- 157 Rob G. Bijlsma: Recente roofvogelliteratuur

Contents De Takkeling 19(2), 2011

- 99 Hanneke Sevink: Introduction
- 100 Rob G. Bijlsma: Sex ratio of wintering Marsh Harriers *Circus aeruginosus* in The Netherlands: some methodological considerations
- 108 Gerard Ouweneel: Migration of Pallid Harriers *Circus macrourus* in Kalmykia in Spring 2011
- 111 Jan van Dijk: Malformed and diseased Buzzards *Buteo buteo*
- 116 Leo Stockmann: Buzzard *Buteo buteo* snatches prey from Grey Heron *Ardea cinerea*
- 117 J. Dellink: Sparrowhawk *Accipiter nisus* drowns Magpie *Pica pica*
- 120 Rob G. Bijlsma: Sparrowhawk *Accipiter nisus* hunting frogs
- 122 Jan van Dijk: White-clawed Kestrels *Falco tinnunculus*
- 125 Cock & Elly van Heukelen: Clutch of ten eggs in Kestrel *Falco tinnunculus*
- 129 Marleen Duijvestein & Jan van Dijk: Sexing Kestrels *Falco tinnunculus* by means of morphometrics
- 142 Harry Westerhuis: Peregrine *Falco peregrinus* profits from hunting Montagu's Harrier *Circus pygargus*
- 143 Anthonie Stip: Massive raptor migration at Kinderdijk on 13 September 2008
- 149 News and comments
- 157 Rob G. Bijlsma: Recent raptor literature